

KULTUR MOMMS PÅ BÖCKER

En utvärdering av de tre första åren

Kulturmons på böcker

En utvärdering av de tre första åren

Denna rapport är ett samarbetsprojekt mellan Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen.

Rapporten kan beställas från:

Svenska Bokhandlareföreningen
Skeppargatan 27
114 52 STOCKHOLM
tfn 08-663 02 05
sbf@booksellers.se

Svenska Förläggareföreningen
Drottninggatan 97
113 60 STOCKHOLM
tfn 08-736 19 40
info@forlaggareforeningen.se

© Författarna och Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen

Grafisk form Majbritt Hagdahl

Tryckt av Fingraf Tryckeri AB, Södertälje 2004

Stockholm november 2004

ISBN 91-970326-7-0

INNEHÅLL

1. Inledning	5
<i>av Dag Klackenberg och Jonas Modig</i>	
2. Utvecklingen inom bokförlagen	7
<i>av Jonas Modig</i>	
3. Utvecklingen inom detaljhandeln	13
<i>av P. Jonas Sjögren</i>	
4. Utvecklingen inom bokklubbarna	18
<i>av Jonas Modig</i>	
5. Att mäta prisutvecklingen för böcker	20
<i>av Dan Ahlmark</i>	
6. Boken och läsningen	51
<i>av Kristina Ahlinder och Thomas Wyatt</i>	

PRESENTATION AV FÖRFATTARNA

- Kristina Ahlinder** direktör, Svenska Förläggareföreningen
- Dan Ahlmark** ekon.lic., Ahlmark KonsultGrupp
- Dag Klackenber** ordförande, Svenska Bokhandlareföreningen
- Jonas Modig** ordförande, Svenska Förläggareföreningen
- P. Jonas Sjögren** verksam i mer än 25 år inom bokhandel och bokförlag,
senast Sverigeansvarig på bokus.com
- Thomas Wyatt** direktör, Svenska Bokhandlareföreningen

1. Inledning

av Dag Klackenberg och Jonas Modig

När vi för ett år sedan publicerade en rapport om utvecklingen i den svenska bokbranschen mellan 1973 och 2003 var det för att sammanfatta en ovanligt dynamisk period som täcktes av den branschstatistik som alltså fyllde 30 år. Perioden hade också sin profil genom att den på några år när speglade tre decennier av fria bokpriser och ungefär lika lång tid med världens högsta bokmoms. Den positiva analys och ljusa prognos vi sammanfattade i rapporten var ett resultat av att vi tyckte oss kunna se en förändringsprocess under perioden mot en starkare, moderniserad och affärsmässigt mera professionell bransch. Men den var naturligtvis också präglad av att vi just börjat konstatera de välkomna effekterna av sänkningen av bokmomsen, en reform som vi kämpat för i många år och som till slut kunde realiseras.

Utgångspunkten för den utvärdering av de tre första åren med kultur moms på böcker som vi nu presenterar är en fortsatt positiv och hoppfull attityd. Vi har all anledning till detta. Våra kolleger i andra länder upplever på de flesta håll mera motsträvighet på marknaden. I de länder som upprätthåller system med fasta bokpriser får man också ägna betydande kraft åt att hitta metoder för att hindra och ingripa mot en friare handel med böcker som också börjar röra sig över gränserna i en alltmera internationaliserad marknad. Samtidigt kan vi alltså i Sverige glädja oss åt att konstatera hur den sänkta bokmomsen resulterar i de positiva effekter vi förutsåg och pekade på i vår argumentation. Redogörelserna för hur utvecklingen under de tre åren gestaltat sig inom bokförlag, bokhandel och bokklubbar bekräftar att alla marknadens aktörer, inte minst bokköparna, reagerat med entusiasm på den stimulans denna skattelättnad inneburit.

Detta är naturligtvis uppmuntrande inte bara därför att vi fått rätt i våra antaganden utan också för att det ger ett så kraftfullt besked om vilken potential bokmarknaden erbjuder. Bokbranschen har ju sedan länge allmänt räknats som arbetande på en mogen marknad som förr eller senare måste få stå tillbaka för nya företaget på den dynamiska mediamarknaden. Det känns nu som en inaktuell bedömning. De tre första åren med kultur moms istället för världens högsta bokmoms stärker tvärtom övertygelsen om goda framtidsutsikter för böcker i Sverige.

Även om denna övergripande optimistiska grundsyn är vår utgångspunkt domineras vår rapport av en djupgående kritisk analys av den mätning av prisutvecklingen på böcker som SCB gör på uppdrag av regeringen. Den utförs inom ramen för arbetet i Bokpriskommissionen, som avlämnat fem delrapporter och i början av 2005 beräknas leverera sin slutrapport. SCB:s mätningar hittills gör gällande att momssänkningen visserligen slagit igenom i stort sett enligt utfästelserna när det gäller skönlitteratur och barn- och ungdomsböcker, men att resultatet inte är tillfredsställande när det gäller fackböcker.

Trots betydande resurser visar det sig att SCB med sitt stora och komplicerade upplägg i en lång rad avseenden, både i avgörande principiella delar och på detaljnivå, begår misstag som landar i felaktiga och missvisande slutsatser. Dan Ahlmark, som är ekonomisk forskare och som specialiserat sig på bokbranschen, visar på punkt efter punkt hur planering och genomförande präglats av inslag som leder fel. Temos Arne Modig belyser svårigheterna med utgångspunkt från den alternativa prisundersökning i mindre skala som på branschens uppdrag utförts inom hans företag. Det är sammantaget en ingående och i sin utförlighet delvis krävande läsning, men den som tar sig tid att tränga in i problematiken kan konstatera att kritiken är mycket seriös och väl underbyggd.

Någon kanske ställer sig frågan varför vi ägnar så mycket möda åt att polemisera mot SCB:s mätningar av bokprisernas utveckling. Skillnaderna är ju egentligen inte så särskilt stora mellan SCB:s slutsatser och de mätningar genom Temo som vi själva anser mera överensstämmande med våra erfarenheter. I Bokpriskommissionens rapporter brukar det också framhållas att bokbranschen i allt väsentligt lever upp till sina utfästelser att momssänkningen skall föras vidare till bokköparna. Det kunde mot den bakgrunden kanske tyckas mera rationellt att släta över motsättningarna och sträva efter samförstånd.

Vår bedömning är dock att det är viktigt att den förbättrade analys av bokbranschen som vi själva fått till stånd som en effekt av arbetet med den sänkta bokmomsen skall föras vidare och utvecklas, och då måste vi känna oss övertygade om att detta sker på ett sätt som vi tror på. Om SCB:s sätt att mäta bokpriser fick stå

oemotsagt skulle ju detta innebära att vi accepterat deras uppläggning och metod. För fortsatta analyser och framtida forskning vore detta olyckligt.

Vi tycker oss också se att den grundläggande förklaringen till olikheterna i uppfattningen om hur bokpriserna ska mätas har att göra med den bristande förståelsen för dynamiken i bokbranschen. Det är ju jämförbarheten som framför allt vållat problem, det faktum att man skall hitta ett sätt att jämföra böcker från ett år med böcker från ett annat år. Det är ju aldrig identiskt samma produkter det rör sig om – som när man mäter priset på bensin eller asfalt – utan varje år kommer det nya böcker. Det borde inte vara någon överraskning att momssänkningen också fått effekt på kvalitetssidan. Det har helt enkelt skapats utrymme för att ge ut och sälja lite dyrare och finare böcker. Det verkar uppenbart att SCB inte på ett tillfredsställande sätt förmått eller kanske snarare velat inse betydelsen av att fånga in dessa dynamiska effekter.

Men om SCB inte accepterar denna invändning kanske man bör ställa sig frågan hur egentligen förväntningarna – från politiskt håll främst – sett ut på den sänkta bokmomsen och hur man uppfattat branschens utfästelser. Vad vi lovat är att inte utnyttja den sänkta bokmomsen till att förbättra våra marginaler utan att låta den gå vidare till bokköparna. Det står vi för, och vi vill bestämt påstå att vi håller det löftet. Vi har däremot, givetvis, inte lovat att vi skulle ge ut helt likartade böcker år efter år, så att de kan prismätas utan komplikationer – tvärtom har vi sett det som naturligt att utveckla utgivningen när bättre förutsättningar erbjudits. Att detta inte också skulle vara ett sätt att föra momssänkningens effekter vidare till bokköparna är för oss obegripligt.

Vi har inte heller gjort några utfästelser när det gäller förändringar av läsvanorna. Att utvecklingen av bokläsningen i Sverige inte befinner sig på någon kurs som verkar direkt oroande går att sluta sig till om man tolkar de undersökningar som finns tillgängliga, men det gäller naturligtvis att vara uppmärksam i synnerhet på läsvanorna hos barn och ungdom. Den politiska ambitionen att med momssänkningen som verktyg åstadkomma förändringar av bokläsningen, så att man till och med lockar vuxna människor som aldrig läst böcker att förvandlas till bokläsare, bör inte föranleda för stora

förväntningar. Framför allt kan man inte begära avläsbara resultat på kort tid. Alla experter är ense om att den tid som står till buds för Bokpriskommissionen inte räcker. Det säger också Bokpriskommissionens själv i sin rapportering. Det är därför inte särskilt meningsfullt att debatten om effekterna av bokmomsens sänkning redan uppehållit sig så mycket kring detta och att man till och med hunnit börja tala om att reformen misslyckats på denna punkt. Hade någon verkligen väntat sig att man efter tre år skulle kunna fastställa att moms-sänkningen medfört säkerställda landvinningar i nya läsargrupper?

Möjligheten att marknaden vidgas och att fler på sikt börjar läsa böcker har ökat med den nya låga momsen. Det kan ta många år innan det börjar visa sig. Under tiden kan vi glädja oss åt att de som ofta läser böcker läser ännu oftare och att de som sällan läser börjar göra det oftare. Vi kan känna tillfredsställelse i att studenterna kan köpa sina kursböcker till lägre pris. Vi arbetar vidare med att säkerställa och utveckla en bokmarknad med bred utgivning fördelad på många förlag och spridd genom många bokhandlar.

Vi har den bestämda uppfattningen att sänkningen av bokmomsen blivit en fullständig framgång som alla vunnit på, först och främst bokköparna. Vi tvekar inte att hävda att branschen håller sitt löfte att skattelättnaden skall föras vidare till bokköparna. Vi arbetar utifrån övertygelsen att den lägre momsen skapat en starkare och bättre bokbransch som förbättrat möjligheterna att även i framtiden garantera en rik bokkultur i Sverige.

Det kommer så småningom att betraktas som svårbegripligt att böcker någonsin beskattats med annat än kultur moms – samma skattesats som gäller för andra kulturområden. Världens högsta bokmoms går till historien som en lång parentes.

2. Utvecklingen inom förlagen

av Jonas Modig

Bakgrund

Införandet av kultur moms för böcker den 1 januari 2002 innebar en radikal kostnadslättning för böcker. Eftersom den omfattade all allmänutgivning förändrade den i ett slag markant förutsättningarna på marknaden. Som enskild påverkansfaktor kan den bara jämföras med införandet av fria bokpriser 1970, men den förändringen skedde på ett helt annat sätt successivt och i realiteten under en mycket lång period.

Beslutet att avskaffa undantaget från bruttoprisförbudet fattades redan 1965 och gav därför branschen flera år att förbereda en omstrukturering. Dessutom – och framför allt – tog branschen lång tid på sig att stegvis förändra det avtalsförhållande mellan förlag och bokhandel som utformats inom ramen för det gamla fastprissystemet. Det är inte förrän de allra senaste åren marknaden har helt frigjort sig från tiden före 1970.

Den långa övergångstiden från ett fast till ett fritt prissystem är utmärkande för en bransch som i sin utveckling mer än de flesta andra är beroende av långsiktighet och tålmodigt byggda strategier. Det är inte minst därför av stort intresse att försöka avläsa effekterna av en entydig, kraftfull, bred och snabbt införd förändring som sänkningen av bokmomsen. Reformen har väckt ett mycket positivt internationellt intresse och all analys och dokumentation vi kan prestera för att kartlägga vilka effekter den har kommer att få betydelse även utanför Sveriges gränser, inte minst inom ramen för det europeiska samarbetet.

Dynamiska effekter

När det gäller förlagens arbete är det viktigt att hålla i minnet att påverkan på bokpriserna, som ju av politiska skäl främst kommit i fokus, bara är en av de faktorer som är av intresse. Mer mångfasetterade och i förlängningen betydelsefullare är de dynamiska effekter som de förbättrade ekonomiska villkoren medfört. De tar sig uttryck i förändringar i utgivning, både vad avser bredd och art, strukturen när de gäller antal förlag och styrkeförhållanden mellan stora och små förlag, förnyelse av kontaktvägar mellan förlag och bokköpare och förhållandet mellan författare och förlag. En viktig faktor som torde ha direkt samband med

momssänkningen är att antalet mindre bokförlag under senare tid ökat. Utvecklingen när det gäller nyetableringen av mindre förlag har alltid växlat, och en uppåtgående trend skall inte överskattas. Viktigare är förmågan att etablera uthållig affärsverksamhet även för små rörelser. Den förlagsverksamhet som på grund av företagets storlek äger rum utanför medlemskap i Svenska Förläggareföreningen finns ofta organiserad inom Nordiska Föreningen För Mindre Förlag (NOFF), där man bekräftar denna positiva utveckling. Momssänkningen har alltså bidragit till att öka antalet aktörer på förlagssidan och därmed breddat utbudet av allmänlitteratur.

Att inflytandet av dessa dynamiska effekter försvårar genomförandet av rättvisande prismätningar är ett återkommande tema i analysen av branschens utveckling och i den kulturpolitiska diskussion som förs om bokmarknadens villkor.

Konjunktursvängningar

En viktig utgångspunkt när man söker besked om bokmomssänkningens effekt på marknaden är hur den anslutits till den allmänna konjunkturen i branschen. Förlagens utveckling kan avläsas i en växling mellan goda och svaga år som i vart fall under den drygt trettioåriga period vi haft en systematisk årlig branschstatistik ger viss vägledning om rytmen i rörelserna och vilka förändringsvariabler som är avgörande.

Erfarenheterna visar att förlagens konjunkturförändringar inte följer samma tidtabell som den allmänna konjunkturen. Det finns tecken på motsatsen, det vill säga att en kylig allmän konjunktur gynnar branschen eftersom konsumenterna under svagare perioder har en tendens att styra över sina inköp från dyra och mer investeringsbetonade varor och tjänster till bland annat böcker. Men mönstret är inte entydigt. Sannolikt drabbar en djupare ekonomisk nedgång även böcker, men med viss tidsförskjutning, och en stark ekonomisk uppgång kan också slå igenom i positiva effekter på bokförsäljningen.

Den goda trenden

Otvetydigt är dock att vid tiden för bokmomssänkningen var den svenska bokbranschen redan inne i en positiv trend. Enligt Förläggareföreningens statistik ökade medlemsförlagens försäljning 1999 med 4 procent, 2000 med 1 procent och 2001 med 9 procent. Detta innebär sammantaget en bra utveckling, inte minst mot bakgrund av att den allmänna konjunkturen under samma period var svagare.

Med denna positiva trend i ryggen är de försäljningsökningar som kunnat avläsas efter 1 januari 2002 ännu mera glädjande. Förlagens försäljning ökade 2002 således med ytterligare 14 procent för att 2003 stabiliseras på denna höga nivå; detta år är försäljningsökningen nära 1 procent. Ökningarna har båda åren varit högre för försäljningen genom bokhandeln – 2002 ökade bokhandelsförsäljningen med 20 procent och 2003 med 8 procent. Andra kanaler, främst bokklubbar, som sedan länge på grund av mera genomgripande strukturella förändringar haft en svagare utveckling, är orsaken till att siffrorna inte är ännu högre.

Förlagens försäljning av nya titlar och backlist ökade med över 1 miljon volymer mellan 2001 och 2002 och med ytterligare 4 miljoner volymer 2003. Totalt sålde medlemsförlagen över 40 miljoner böcker under 2003, vilket utan jämförelse är den högsta siffra som uppmätts.

Man bör komma ihåg att den positiva försäljningsutvecklingen innebär i motsvarande mån ökade intäkter för författarna eftersom författarsättningar i allt väsentligt utgår i form av royaltys.

Positiv uppmärksamhet

För bokbranschen är dessa siffror naturligtvis mycket glädjande, men egentligen inte överraskande. I själva verket överensstämmer de ganska väl med de prognoser och analyser vi genomförde inom ramen för vår kampanj för att få till stånd en bokmomssänkning. De studier om böckers priselasticitet som fanns tillgängliga och våra värderingar av alla andra faktorer ledde fram till en förmodad utveckling i linje med den vi nu ser utspelas i verkligheten.

Sannolikt är den positiva uppmärksamhet som

skapats kring böcker som en effekt av bokmomsens sänkning av stor betydelse i sammanhanget. Böcker i allmänhet och pocketböcker i synnerhet har alltmer kommit att uppfattas positivt på trendbarometern, och med de sänkta priserna som förstärkning har detta lett till ytterligare profilering i rätt riktning. Möjligen kan man säga att dessa effekter sammanfallit med den nyktrare syn på IT-revolutionens tempo som blev en följd av misslyckade satsningar. Den snabba etableringen av nya medier kom av sig, samtidigt som de gamla medierna stärkte sin ställning. Den starka återkomsten för biograffilmen, som länge ansågs hotad av tv- och videotittandet, tyder på att böcker inte är det enda exemplet.

Branschens utfästelser

En viktig faktor är naturligtvis också hur förlagen levt upp till löftet att låta den sänkta momsens slå igenom fullt ut i prissättningen. Löftet från branschens sida att verka för att detta skulle kunna genomföras har inte bara branschpolitisk valör utan är också en integrerad del i den affärsmässiga analys som hela reformens idé bygger på. Grundtanken att en bokmoms-sänkning från 25 procent till 6 procent skulle leda till 15,2 procent lägre bokpriser för konsumenterna kommunicerar med övertygelsen om att böcker har en priselasticitet på cirka -1, det vill säga att en försäljningsökning i samma storleksordning kunde förväntas, eller med andra ord att bokköparna skulle spendera lika mycket pengar på att köpa böcker men få mera för pengarna.

Vi rör oss här givetvis med ganska grova snittsiffror och artificiellt renodlade effekter, och man måste därför räkna med olika inbördes variationer, liksom en rad andra invävda faktorer på marknaden som gör att bilden kan vara svår att fixera. De dynamiska effekterna, som bland annat visat sig i större satsningar till exempel i fråga om påkostad utgivning spelar här en viktig roll. Med de antaganden vi kan väga in i helheten och en noggrann värdering av vittnesmål från medlemsförlagen finns det dock goda skäl för att hävda både att förlagen genomfört prissänkningarna i enlighet med de utfästelser som gjordes och att försäljningen utvecklats i den positiva riktning som förut-

sågs. Våra synpunkter på Statistiska Centralbyråns metoder och genomförande ifråga om bokprismätningar återfinns på s 20 i denna rapport.

Det är viktigt att understryka att det vi här talar om avser allmänlitteratur. Denna precisering innebär främst att läromedel inte ingår. Läromedelsutgivning är artskild från utgivning av allmänlitteratur; marknaden och därmed de ekonomiska villkoren är helt annorlunda och analysen av branschens förutsättningar blir därför en annan. Läromedelsutgivningen faller också helt utanför belysningen av momssänkningens effekter, eftersom den inte alls berörs av denna. Utvecklingen inom läromedelsutgivningen behandlas i ett avslutande stycke i detta kapitel.

Skönlitteratur

Ser man specifikt till skönlitteraturen, som ofta är föremål för störst intresse i kulturpolitiska sammanhang, ökade försäljningen av denna kraftigt under 2002 för att i stort sett behålla denna höga nivå 2003. Utgivningen i antalet titlar ökade något 2002, men minskade något igen 2003. Antalet tryckta och sålda exemplar ökade dock båda åren, vilket främst kan förklaras av framgångarna för pocketböcker.

Prismätningar när det gäller skönlitteratur är mindre komplicerat än för andra kategorier. Jämförbarheten mellan åren när det gäller de tekniska detaljerna, det vill säga utförande, storlek, vikt, papperskvalitet m m är förhållandevis stor. Däremot uppstår naturligtvis svårigheter om man skall ta hänsyn till mera ambitiösa redaktionella kostnader, som förhöjda översättningskostnader eller mindre upplagor på grund av t ex exklusivare språkområden, höjda ambitioner i redaktionell granskning till följd av satsningar på nya områden, högre lanseringskostnader som en följd av samma faktorer etc.

Just sådana nu nämnda prov på vitaliseringar och större satsningar utmärker den skönlitterära utgivningen under den tid den lägre bokmomsen gällt. Det är knappast förvånande. Förlagens lust att ge ut nya böcker och gärna våga något mer än det vanliga kommer ofelbart till uttryck när de ekonomiska resurserna stärks och vinden blåser i rätt riktning på marknaden. Det gäller inte minst de mindre förlagen, som ofta

startat och drivs med specifika utgivningsidéer som drivkraft, och där förhoppningar och ambitioner ofta är större än möjligheterna. Bokmomsens sänkning har utan tvivel möjliggjort ett antal utgivningar som annars inte skulle ha kommit till stånd, inte minst av den kulturellt ambitiösa arten – översättningar från udda språkområden, debutanter med olika profil, essäer och genreöverskridande texter med nya grepp.

Intresset för svensk skönlitteratur i andra länder har stadigt vuxit under senare år och har ytterligare accelererat sedan bokmomsen sänktes. Utöver framgångarna i Europa, där den tyska marknaden har störst betydelse, har nu även vissa inbrytningar på den svårarbetade amerikanska marknaden börjat visa sig. Intresset sträcker sig över olika typer av böcker, och det är värt att notera att den högkvalitativa skönlitteraturen gör sig starkt gällande. Störst framgångar har dock den svenska kriminallitteraturen med bl a Henning Mankell och Liza Marklund som främsta namn, och en rad deckarförfattare, inte minst kvinnliga, har följt efter.

Självklart har detta stimulerat utgivningen också i Sverige, och det har lett till en utveckling av det system med litterära agenter som är väletablerat i USA och större europeiska länder, men som knappast existerade i Sverige i den formen för bara några år sedan. De senaste två åren har den litterära agentverksamheten konsoliderats, vilket också bekräftas av att de största förlagsgrupperna, Bonniers och Norstedts, trappat upp sin egen verksamhet på området.

Eftersom de fristående litterära agenterna ibland också representerar sina uppdragsgivare i förhållande till de svenska förlagen har frågan uppkommit i vad mån detta påverkat författarnas villkor. Sedan ramavtalet mellan Sveriges Författarförbund och Svenska Förläggareföreningen upphörde 1996 är ju marknaden mera öppen. Till bilden hör också etableringen av det författarägda förlaget Piratförlaget som från starten haft en uttalad ambition att erbjuda bättre villkor än de i branschen etablerade.

Någon systematisk genomgång av hur marknaden förändrats när det gäller författarnas ersättning har inte gjorts, men det kan nog konstateras att inga dramatiska förändringar ägt rum. Grundvillkoren i det gamla, numera uppsagda ramavtalet har bildat så stabil praxis att det alltjämt används till största delen,

men vid sidan av detta har de utarbetade villkor som lanserats av ett par av de största förlagen, Norstedts och Natur och Kultur, etablerats. Dessa knyter an till de förhandlingar om ett moderniserat avtal som hunnit relativt långt mellan parterna men som inte fullföljdes. Att enskilda författare i högre grad än tidigare med eller utan hjälp av en agent numera kan ställa individuella krav har dock blivit otvetydigt vanligare.

Det bör nämnas att Svenska Förläggareföreningen och Sveriges Författarförbund under 2004 träffade ett nytt avtal på översättarområdet med ett antal nya inslag, bland annat en utvidgad sekundärsättning till översättarna och en bättre teknik för omfångsberäkning. Med detta avtal har översättarna flyttat fram sina positioner och förlagen har att räkna med vissa fördyringar.

Barn- och ungdomsböcker

När det gäller barn- och ungdomsböcker är påverkansfaktorerna inte i alla avseenden samma som ifråga om skönlitteraturen för vuxna. Å ena sidan finns en pålitlig kontinuitet i den starka förankringen i en levande backlist med en rad kända namn, som ständigt kan återlanseras till nya generationer, å andra sidan en oöverträffad kraft i nya marknadsföreteelser med bland annat en intensiv marknadsföring av sk karaktärer och stark koncentration kring enskilda författarnamn och framgångsrika utgivningsidéer.

Exempel på detta är Harry Potter-böckerna och mangautgivningen, som båda efter bokmomsens sänkning kommit att sätta sin prägel på barnboksutgivningens framgångar. Böckerna om Harry Potter har både i Sverige och i många andra länder satt nya försäljningsrekord och har säkerligen höjt intresset för barnböcker generellt, liksom för böcker i allmänhet. Fenomenet Harry Potter är belysande för vilken imponerade potential böcker kan ha, och därmed stärkt böckernas ställning i jämförelse med andra medier, både i konkurrensen om konsumenternas intresse och från rent affärsmässig synpunkt.

Liknande synpunkter gäller för den enorma framgången för den typ av tecknade berättelser med japanskt ursprung som går under beteckningen mangautgivning.

Denna måste betraktas som en ny typ av utgivning, så olik den traditionella att den funnit en ny marknad och behandlas på ett särskilt sätt i fråga om marknadsföring, strategi och redaktionellt arbete. Det är för tidigt att ha någon bestämd uppfattning om vilken långsiktig betydelse mangautgivningen kan få, men den visar under alla omständigheter att utrymmet för förnyelser och vitalisering i branschen inte alls är hotat. Möjligheterna att hitta ett tilltal, som överbrygger avstånden med ett formspråk som tilltalar nya generationer, finns alldeles uppenbart.

Prispressen är stor i fråga om barn- och ungdomslitteratur och marginalerna följaktligen mindre. Konkurrensen är hård och lönsamheten utsatt; redaktionella och tekniska besparingar kan inte drivas långt innan marknaden iakttar kvalitetsbrister och reagerar negativt. Den positiva utveckling som har samband med momssänkningen har möjliggjort resursförstärkningar. Flera barnboksförlag har nyanställt personal, man har satsat på nya utgivningskategorier och mera på debutanter, nya format och nya prisgrupper. Ambitiösa försök har åter gjorts med ungdomsromaner, som ofta varit ett problematiskt område, t ex illustrerade romaner och böcker kombinerade med musikcd. Kostsamma projekt av typ mera utvecklade faktaböcker för barn har blivit flera.

Enligt statistik redovisad av Svenska Barnboks-institutet ökade nyutgivningen av barn- och ungdomsböcker under 2003. 1 326 titlar gavs ut, vilket kan jämföras med 1 206 under 2002, som kan betecknas som ett normalår. Antalet debuterande författare och illustratörer ökade från 117 år 2002 till 128 år 2003. Tidigare var den årliga debutantutgivningen ca 90. Siffror i samma riktning återfinns i Svenska Förläggareföreningens statistik.

I jämförelse med skönlitteraturen för vuxna präglas utgivningen i denna kategori av större variation i fråga om storlek, vikt, utförande, illustrationer och textmängd. De redaktionella insatserna har också flera nivåer och inriktningar. Resursförstärkningar och mera påkostade lösningar kan således göra sig gällande i en stor mängd avseenden som måste tas i beaktande när man uttalar sig om prisutvecklingen.

Fackböcker

Bokförlagens ryggrad består i högre grad än vad som i allmänhet är känt av utgivningen av fackböcker. Utgivningskategorin är mycket vittförgrenad och rymmer såväl snabba debattböcker som investerings- tunga handböcker med mycket lång livslängd. Akademiska fackböcker ryms här liksom kokböcker och trädgårdsböcker. Ambitionsnivåerna kan variera från det lättviktiga till det ytterst exklusiva och målgrup- perna är mycket splittrade, vilket medför att försälj- ningskanalerna är många och olika. Utgivningen av fackböcker är svåröverskådlig och alla påståenden om kategorins egenskaper, prisutveckling och tillstånd bör vara försiktiga.

Enligt Svenska Förläggareföreningens statistik minskade fackboksutgivningen under flera år i slutet av 1990-talet och i början av 2000-talet. Sedan 2001 ökar utgivningen igen, liksom antalet tryckta och sålda exemplar. 2003 sålde föreningens medlemmar nästan 5,5 miljoner volymer nya fackböcker.

Kostnadskalkylerna för fackböcker är oftast betydligt mer komplicerade och detaljerade än för andra utgivningskategorier. För åtskilliga utgivningar måste fleråriga kalkyler upprättas, innebärande att flera olika utgåvor i olika utföranden och i olika priskate- gorier av samma titel måste tas in för att utgivningen skall bli möjlig. Tekniska och redaktionella kostnader har således ofta en sådan omfattning att det kan dröja många år innan de är täckta och utgivningen börjar visa positivt resultat. Av detta följer att riskerna ofta är stora och att misslyckanden alltså kan bli mycket kost- samma för förlagen, men också att framgångarna kan bli till glädje under lång tid.

Det är tydligt att momssänkningens effekter på fackboksområdet varit mycket positiva genom att prissänkningen fått starkt gensvar, inte minst inom den priskänsliga kategori som utgörs av studenter som köper kurslitteratur. Hos de förlag som ger ut akademisk kurslitteratur har man således kunnat för- stärka resurserna, tidigarelägga flera utgivningspro- jekt, nyanställa personal och satsa på nya utgivnings- utformningar – format, bandtyper och digitala verk- tyg. Antalet debutanter har ökat och ambitionsnivån när det gäller det redaktionella arbetet har stigit. På motsvarande sätt har den allmänlitterära fackboksut-

givningen på en rad områden flyttat fram positioner- na. Den egeninitierade utgivningen på områden som naturböcker, kokböcker och handböcker har ökat på bekostnad av internationella flerspråksutgivningar. Detta medför radikalt högre kostnader men också på ett helt annat sätt genomarbetade och marknadsan- passade böcker, som resulterar i markant högre kvali- tet och rikare nationell bokkultur.

Internationella simultanutgivningar i fyrfärg på en mängd språk till lågt pris inom områdena matlagning, konst, reseguider etc. gör sig med jämna mellanrum gällande på den svenska bokmarknaden. De kan inte jämföras med de vida mera ambitiösa svenskproduce- rade böckerna inom samma kategorier, som nu till följd av momssänkningen har givits chansen att stärka sin ställning.

Många vittnesmål från förlagen bekräftar att momssänkningen på fackboksområdet i en rad avse- enden resulterat i förändringar i utgivningen i rikt- ning mot flera och djärvare satsningar, större och mera långsiktiga projekt, ökad bredd och variation i fråga om målgrupper och specialintressen. Detta gäl- ler förlag av olika storlek och inriktning. En rad gene- röst illustrerade biografier och populärvetenskapliga standardverk med helt svensk produktion har givits ut. Avancerade utgivningsserier inom specialområ- den som filosofi och psykologi, ofta inom mindre för- lag, har byggts ut och förstärkts.

Det stora intresset för historia, inte minst idéhisto- ria och kulturhistoria, har lett till ambitiösa utgiv- ningar hos många olika förlag. Många fler exempel skulle kunna nämnas.

Det säger sig självt att svårigheterna att mäta pris- utvecklingen i denna mångfald parametrar är bety- dande. Det är också på detta område meningsskiljak- tigheterna är mest uttalade mellan Statistiska Cen- tralbyrån och branschens företrädare när det gäller momssänkningens genomslag i konsumentpriser. Om man hade föreställt sig en mer eller mindre statisk bokutgivning, där allt annat än priserna skulle vara sig ungefär likt före och efter bokmomssänkningen, har denna förutsättning för att genomföra bokpris- mätningar i synnerhet på fackboksområdet naturligt- vis inte funnits.

Effekterna av den låga momsen på sikt

Effekterna av den sänkta bokmomsen i förlagens utgivning är som visats redan nu mångfasetterade. Att frilägga och precisera dess direkta effekt på bokpriserna är därför förenat med en rad olika svårigheter. Man måste självfallet också räkna med att svårigheterna växer i takt med avståndet till reformen. Nya faktorer som påverkar marknaden tillkommer successivt och komplicerar bilden, både branschspecifika och inom ramen för allmänna rörelser i konjunktur och kostnadsstruktur. Intressantare än att försöka jaga svansen på prissänkningen är i vad mån den totala förstärkning, breddning och nivåhöjning i utgivning och förlagsstruktur som hittills visat sig kan försvara sin ställning och fortsätta att utvecklas till glädje och nytta för bokköparna.

Läromedel

Läromedelsmarknaden skiljer sig i väsentliga avseenden från den allmänlitterära. Den är i Sverige helt avreglerad och präglas av uttalad konkurrens mellan ett fåtal stora och ett antal mindre förlag. Försäljningen till grund- och gymnasieskolan skedde tidigare i hög grad genom bokhandeln, men i takt med friprisystemets etablering har bokhandels roll decimerats och merparten av försäljningen sker direkt från förlagen eller via sk läromedelscentraler.

Redaktionellt arbete med läromedel kan visserligen jämföras med delar av den allmänlitterära fackboksutgivningen, men marknads annorlunda funktion leder till fundamentala olikheter även ifråga om kalkylering, planering och finansiering. Detta bekräftas också av de markanta skillnaderna i försäljningsutvecklingen. Den positiva trend som erfarits på den allmänlitterära marknaden har således inte alls sin motsvarighet på läromedelsidan. Den svaga kommunala ekonomin har under en följd år utgjort ett hot mot läromedelsinköpen, som ju är en kommunal angelägenhet, och de senaste åren har detta resulterat i en klart negativ trend. Den är iakttagbar främst på gymnasiesidan men slår också igenom på inköpen för grundskolan. Det bör påpekas att sänkningen av bokmomsen inte har någon som helst effekt på läromedelsmarknaden, eftersom den utgörs av kommunala inköp.

Det är från branschens sida angeläget att få berörda kommunala beslutsfattare att inse vikten av elevernas tillgång till bra läromedel och tillmäta detta vederbörlig vikt i fördelningen av de alltför knappa medlen. För Svenska Förläggareföreningens systerorganisation Föreningen Svenska Läromedel (FSL) är detta en prioriterad uppgift.

Läromedel produceras med utgångspunkt från anvisningar i aktuella läroplaner och med tolkning av lärarnas och elevernas pedagogiska behov. Produktionstiden är typiskt sett betydligt längre än för allmänlitteraturen och innefattar större ekonomiska risktaganden. För förlagen innebär detta stora krav på långsiktighet och säkra finansiella resurser.

Högskole- och universitetsutgivningen har mera gemensamt med allmänmarknadens fackboksutgivning, främst därför att det är konsumenterna själva, studenterna, som köper och betalar böckerna. Distributionen sker huvudsakligen genom bokhandeln. Utgivningen har sin tyngdpunkt inom ett antal specialiserade förlag, men har också en ganska betydande spridning inom allmänutgivande förlag.

Sänkningen av bokmomsen uppmuntrades i hög grad av opinionsbildande insatser från studentorganisationer, och det är tydligt att den haft en mycket positiv effekt på denna priskänsliga målgrupp. Skattelättnaden är för förlagen en välkommen motvikt mot de skador som uppstår till följd av den illegala kopieringen, som gör sig gällande särskilt kraftfullt inom denna utgivningssektor. Det är branschens förhoppning att de skärpningar i upphovsrättslagen som i enlighet med det europeiska direktivet förväntas träda i kraft nästa år skall tydliggöra gränserna för det tillåtna och stävja det uppenbara missbruk som nu brett ut sig.

3. Utvecklingen inom detaljhandeln

av P. Jonas Sjögren

Den stora bokrean i februari kan beskrivas som en vitamininjektion för handeln med böcker i Sverige. Under ett par intensiva veckor drar en typisk allmänbokhandel in en sjättedel av sin årsomsättning. På motsvarande sätt kan sänkningen av bokmomsen liknas vid en rejäl dopingdos. I ett slag sänktes bokpriserna med mer än 15 procent från den 1 januari 2002 och för flertalet aktörer ökade försäljningen med omkring 20 procent på årsbasis. Sedan har försäljningen legat kvar på denna högre nivå, och för många handlare till och med ökat ytterligare.

I detta avsnitt redogörs för hur olika typer av detaljhandlare hanterat momssänkningen, hur försäljningen och lönsamheten påverkats, praktiska problem med prissänkningen m m.

Planering

Eftersom riksdagsbeslutet om momssänkningen inte fattades förrän mindre än en månad innan det skulle träda i kraft, var branschen tvungen att planera för förändringen innan den var klubbad. Åtgärder vidtogs i gott samförstånd mellan flera av de större aktörerna, kedjor och varuhusgrupper. Man var enig om dubbel prismärkning under att antal månader in på 2002. De nya priserna angavs på prislappar i avvikande färg från lapparna med gamla priser. För ännu oommärkta böcker drogs mellanskillnaden av i kassan.

Dock skapade rean i februari vissa problem. Reakatalogerna gick ju i tryck redan innan riksdagsbeslutet var fattat. Akademibokhandeln tog chansen och satte ut de nya (momssänkta) priserna i sin katalog. JB-Gruppen däremot hade gamla priser i sin katalog, och drog av mellanskillnaden i kassan. Som jämförpris förekom både priser inklusive den gamla momsen, och gamla priser omräknade med den nya momsatsen. I något fall angavs tre priser.

I övrigt tycks inte övergången ha givit upphov till några större problem. Ett visst merarbete med prismärkning, inläggning av nya variabler i butikssystem och utbildning av personal tog naturligtvis tid, men innebar inga principiella svårigheter.

Marknadsföring

Branschen fick god hjälp av media när det gällde information till allmänheten om momssänkningen och den därmed följande prissänkningen i detaljhandelsledet. Bokbranschens fleråriga kamp för att få till stånd en momssänkning hade bevakats av tidningar, radio och TV. Därför var det naturligt att också redovisa vad som hände när beslutet äntligen skulle träda i kraft.

Information till butikspersonal spreds redan under december månad, och från årsskiftet informerades kunderna med hjälp av foldrar och skyltmateriel i butikerna. Under januari annonserade också branschen gemensamt för att informera om förändringarna, t ex i TV4 under temat "Äntligen sänkt bokmoms", men också i dagspressen etc.

Det fanns ett pedagogiskt problem, eftersom många människor har besvär med procenträkning. Varför ledde en momssänkning om 19 procentenheter (från 25 till 6) på nettopriset till en prissänkning som bara var drygt 15 procent på bruttopriset? Butikspersonal i bokhandlar och på varuhus hade utbildats och utrustats med informationsmateriel för att kunna svara på frågor från irriterade kunder i butikerna och på telefon (och för näthandelns del per e-post). Visst gav frågan upphov till en del friktion, men den löstes i allmänhet utan större problem.

Prissänkningen

Kulturministern hade tidigare redovisat en oro inför beslutet om en momssänkning. Hon misstänkte att förlag och detaljhandel skulle passa på att stärka sina marginaler. Därmed skulle den avsedda prissänkningseffekten urholkas. Den exakta effekten på bokpriserna i Sverige av momssänkningen följs noggrannare på annat håll i denna rapport. Det är ändå intressant att redovisa hur olika aktörer ser på prissättningen, och hur de kommenterar sina åtgärder.

Företrädare för de stora bokhandelskedjorna, varuhus, stormarknader, specialboklädor och näthandel säger alla att hela momssänkningen kom deras kunder till godo. Några kommentarer:

- Prissänkningen blev cirka 17 procent, en viss marginalförsvagning. Vi avrundade hellre nedåt än uppåt, och vi lät extrapriserna från julhandeln vara kvar längre än vanligt, för att undvika missförstånd. (Bo Röstberg, Akademibokhandeln)
- Priserna sänktes rakt av med momsänkningen. Den ökande konkurrensen skapar ett hårt tryck. Att sänka med mindre än momsens skulle ha varit omöjligt, om nu någon skulle ha velat det. (Jonny Mattiasson, Bokia)
- Trovärdigheten viktig. Se hur det gick för veckopressen som inte sänkte hela vägen. (Robert Cotte, Åhléns)
- Vi sänkte med momsens och lite till. Priskonkurrensen har skärpts. (Magnus Dimert, Adlibris)

Alla visste att branschen skulle vara påpassad efter sänkningen. Det måste därför ha framstått som ytterst riskabelt att inte låta kunderna smaka hela momsänkningseffekten. Den negativa publiciteten skulle ha blivit förödande. I den hårdnade konkurrenssituation som flera aktörer beskriver hade det dessutom varit affärsmässigt besvärligt att plötsligt vara dyrare än konkurrenterna. Den ökade försäljningen (som ju alla räknade med skulle bli effekten) ökade antalet bidragskronor även för dem som fick se sin marginal något försvagad. Den ökade försäljningen kunde dessutom ske utan att kostnadsökningar var nödvändiga.

Effekter av prissänkningen

Statistiken över bokförsäljningen i Sverige är ofullständig. Detta påpekade till exempel 1997 års bokutredning, "Boken i tiden". Förläggareföreningen tar fram årlig statistik över utgivning och försäljning, men den innehåller bara uppgifter från dess medlemsföretag. Vad som sker på marknaden som helhet får alltså bli en skattning (med bland annat Förläggareföreningens siffror som grund). Vidare saknas tillförlitlig försäljningsstatistik från förlagens kunder (bokhandel och annan detaljhandel, bokklubbar etc.). Trots dessa brister kan man ändå göra vissa konstate-

randen om effekten av sänkningen av bokmomsen den 1 januari 2002.

Under 2002 ökade förlagens försäljning till bokhandel och grossister (som i allt väsentligt levererar till bokhandel och annan detaljhandel) med över 19 procent. Det är betydligt mer än åren närmast före. 2003 fortsatte försäljningen att öka, om än i beskedligare takt.

Dessa ökningstal stämmer väl överens med vad detaljhandelsföretagen själva uppger. Några röster:

- På helåret ökade vi cirka 20 procent. I januari-februari var det 22-24 procent. (Akademibokhandeln)
- Vi ökade med momsänkningen och lite till. (Bokia)
- Försäljningseffekten var 20-22 procent på helåret. (Mats Ahlström, JB-Gruppen)
- Vi ökade 15-20 procent på hela året. Viss avtagande effekt efter hand. (Åhléns)
- Vi ökade cirka 20 procent. (Birgitta Palm, KF:s stormarknader)
- Kunderna la en bok till i shoppingkorgen. Snittordern inklusive moms lika stor efter sänkningen. (Adlibris)

Alla aktörer redovisar också samstämmigt att rean i februari 2002 var fantastisk med tvåsiffriga ökningstal mot 2001, mycket tack vare god draghjälp från den sänkta momsens och den uppmärksamhet som detta medförde i media.

Förläggareföreningens siffror och företagens uppfattning får också stöd i den bokhandelsbarometer som tidningen Svensk Bokhandel årligen redovisar (senast i nr 7, 2004). Många bokhandelsföretag har brutet räkenskapsår, varför entydiga uppgifter för kalenderåret 2002 inte går att få fram. Men i boksluten för räkenskapsår som avslutades under 2002 redovisade handlarna en försäljningsökning på över 10 procent. Året därpå var ökningen ytterligare nästan 8 procent. Den sammanlagda försäljningsökningen

enligt bokhandelsföretagens (alla aktieföretag) resultaträkningar för en tvåårsperiod som slutade någon gång 2003 var alltså närmare 19 procent.

Eftersom många bokhandlar säljer även andra varor än böcker, främst pappers- och kontorsvaror, måste man anta att även dessa sidosortiment har dragits med i bokhandelns försäljningsboom. Annars har bokförsäljningen ökat mer än redovisade 20 procent.

Varuhusens försäljningsökning är svårare att belägga med tillgänglig statistik, men uppgifterna från Åhléns och KF ovan visar ändå att även för denna kanal bidrog momssänkningen till en rejäl försäljningsökning.

För internethandeln är bilden mer splittrad. Ökningstakten i Adlibris försäljning var mycket god både 2001 och 2003 (70 respektive 60 procent). För 2002 var ökningstakten ännu högre: antalet böcker per order ökade, och försäljningen fördubblades mot året före. Momssänkningen verkar alltså ha gett även denna typ av försäljning en extra skjuts. Bokus å andra sidan ökade sin försäljning med endast cirka 10 procent under 2002, och den ökningen kom främst under andra halvåret. Orsakerna var snarare egna marknadsföringsåtgärder än just momssänkningen, säger Märta Wallin, Bokus.

Det fanns under hösten 2001 farhågor att beslutet om sänkningen av bokmomsen skulle ha negativa effekter på julhandeln, det vill säga att kunderna skulle skjuta sina inköp över årsskiftet. Denna oro visade sig helt ogrundad. Den försäljningsökning som kom 2002 hade alltså ett gott 2001 som bas.

Vilka böcker ökade mest?

Alla litteraturkategorier hade inte samma glädje av den stora försäljningsökningen 2002. Det fanns också vissa skillnader mellan de olika aktörerna när det gällde vad som ökade mest.

Enligt Bokia var det barnböckerna som ökade mest under 2002. Akademibokhandeln säger att kursböcker till studenter vid universitet och högskolor ökade mer än allmänlitteraturen. JB-gruppen, som redan tidigare arbetat intensivt med barnböcker och som inte säljer kursböcker i någon större omfattning, menar att det framförallt var de dyrare böckerna som

ökade efter momssänkningen. Med detta avses till exempel illustrerade fackböcker och inbundna romaner. Åhléns har ingen statistik på litteraturkategorinivå. Internethandlarna säger sig inte ha upplevt att någon speciell kategori har ökat mer än andra.

Alla är dock överens om att pocketböcker inte fick någon försäljningsökning att tala om genom momssänkningen. Mattias Engdahl, Pocket Shop, säger till och med att deras tillväxttal var bättre 2001 än 2002. Även Annika Rost, Pocketgrossisten, menar att momseffekten på pocketböcker var väldigt liten. Den försäljningsökning de ändå upplevde berodde på andra faktorer, t ex nya kunder. Både Pocket Shop och Pocketgrossisten säger dock att momssänkningen bidragit till att hålla nere priset på pocketböcker på en attraktiv nivå (under 70 kronor) vilket på sikt är viktigt för pocketförsäljningen, som ju haft en mycket gynnsam utveckling under den senaste tioårsperioden, mycket tack vare bearbetning av nya kanaler, men också som resultat av aktivare utgivningspolitik.

Försäljningsökningen verkar i stort sett ha varit jämnt spridd över landet. Låt vara med vissa smärre skillnader. För KF:s stormarknader var försäljningsökningen större i storstadsregionerna än i landet i övrigt. Bokias försäljningsökning var bättre i Västsverige än i Stockholmsområdet.

Nya kunder?

Ett av de politiska målen med beslutet om momssänkningen var att den lägre prisnivån skulle göra böcker mer tillgängliga för grupper i samhället som tidigare inte varit bokkonsumenter. Denna effekt verkar hittills vara svår att säkerställa. Bokbranschens företrädare sa redan i samband med beslutet att det inte skulle räcka med en momssänkning för att åstadkomma denna effekt. Det behövs även andra åtgärder.

Den uppfattningen får stöd av detaljhandelns företrädare.

- Man skulle gärna ha sett nya kunder, men effekten är nog marginell. (Akademibokhandeln)
- Vet inte om vi fått några nya kunder. (Bokia)

- Vill gärna tro att vi fått nya kunder, men det är tveksamt. Pocketboomen har nog varit viktigare. (JB-Gruppen)
- Det verkar rimligt att tro att vi fått nya kunder, men säker statistik saknas. Yngre kunder handlar mer. (Åhléns)
- Kundunderlaget har breddats. Typiska stormarknadskunder har börjat köpa böcker också. (KF Stormarknader)

Flera bokhandlare påpekar att det är svårt att påverka konsumtionsmönster och att den relativa prissänkningen på böcker som momsförändringen inneburit mycket väl kan få mer inverkan på kundstrukturen på några års sikt.

Boken är en populär presentartikel. Man ska därför inte bortse från att även genom att människor, som redan tidigare var bokköpare, givits möjlighet att köpa ännu fler, sprids nu fler böcker i slakten och bland vänner och bekanta.

Lönsamhetsutveckling

Den kraftiga försäljningsökning som bokmomssänkningen medfört har också bidragit till förbättrad lönsamhet, åtminstone i bokhandeln. Varuhuskedjorna redovisar inte externt lönsamhet per produktområde, men det verkar rimligt att förutsätta att den större bokförsäljningen varit positiv för lönsamheten även där.

Den stora försäljningsökningen har kunnat ske till bibehållen (med något litet undantag) marginal varför antalet bidragskronor ökat. För konsumenthandeln med allmänböcker ligger bokhandelns bruttomarginal på cirka 45 procent (på pappers- och kontorsvaror mer, medan cd-skivor har lägre marginal). I den typiska allmänbokhandeln har därmed nästan halva försäljningsökningen varit direkt resultatpåverkande. För handeln med kursböcker är marginalen lägre, och resultatpåverkan följaktligen inte lika stor. Internethandlarna opererar också med klart lägre bruttovinst.

Den stora försäljningsökningen har vidare kunnat

ske utan att bokhandeln har behövt ta på sig ökade kostnader. Men resultatförbättringen har naturligtvis öppnat möjligheter för kostnadsökningar. Med den starka bruttovinstutvecklingen har företagen kunnat öka sina kostnader och ändå redovisa ökad vinst.

Enligt Svensk Bokhandels bokhandelsbarometer har också bokhandelns lönsamhet stärkts 2002 och 2003, i genomsnitt med 3,4 respektive 4,0 procent (resultat efter finansiella poster i relation till hela omsättningen). Spännvidden är dock stor. Några enstaka gick med förlust, medan en handfull klarar en vinst på kring 10 procent.

Akademibokhandeln säger att försäljningsökningen bidragit till att skapa fler arbetstillfällen i företaget. Inom JB-Gruppen har de rationaliserande teknikinvesteringar som genomförts skett med färre personalreduceringar än vad som skulle ha varit fallet utan momssänkningen.

Investeringar

Den positiva utvecklingen för bokhandelns försäljning och resultat har bidragit till ökad investeringsvilja.

Enligt PUI (Richard Björk) som har en stor marknadsandel när det gäller bokhandelsinredningar (hyllor, gondoler, kassadiskar etc) har bokhandlarna blivit mer spendersamma de senaste åren. Under 1990-talet var investeringsviljan i bokhandeln mycket låg. En viss ljusning kunde märkas redan kring millennieskiftet, och efter momssänkningen har efterfrågan på inte bara ny, utan bättre, snyggare och modernare inredning ökat. Bokhandlare som ska göra om eller förändra i sina butiker kostar på sig litet mer idag än för några år sedan.

Nya butiker

I bokhandelsbarometern ökade antalet bokhandelsföretag med åtta stycken mellan 2002 och 2003.

Verkligheten är emellertid ljusare än så. Barometern innehåller inte företag som inte är aktiebolag. Små nystartade bokhandlar som drivs till exempel som handelsbolag finns alltså inte med. Om ett företag startar fler butiker syns det inte heller i barometerns siffror.

För Svenska Bokhandlareföreningen innebar 2002 ett trendbrott i medlemsutvecklingen. Mellan 1978 och 2001 har antalet medlemmar minskat eller varit oförändrat varje år. Men 2002 fick föreningen tio nya medlemmar. För 2003 blev det tjugofyra nya medlemmar, varav tretton var nyetableringar. För 2004 är motsvarande siffror (till och med juni) nio nya medlemmar, varav tre nyetableringar. Bokhandlareföreningen har över trehundra medlemmar. Det är visserligen inte alla bokhandlar, men deras medlemsutveckling ger ändå en god indikation på tillståndet i branschen.

Bland nyetableringarna finns såväl allmänbokhandlar som specialbokhandlar. Här finns dels nya enheter inom de befintliga kedjorna, dels företag som står fria från kedjekonstellationer.

Under de senaste två åren har endast enstaka butiker försvunnit. Momssänkningen tycks alltså ha bidragit till en starkt positiv förändring av bokhandelnätet i Sverige. Detta samtidigt som varuhusen och internethandlarna ökat sin försäljning och många nya försäljningsställen för främst pocketböcker tillkommit. Böcker har blivit mer lättillgängliga för svenska bokköpare.

Statligt bokhandelsstöd

Den förbättrade lönsamheten i detaljhandelsledet som en följd av momssänkningen kom inte som någon överraskning. Statsmakterna var så övertygade om denna utveckling att man redan under 2002 beslutade att avskaffa de stöd som tidigare utgick till bokhandeln.

Den 1 april 1970 infördes fria bokpriser i Sverige. Kort därefter startades Bokbranschens Finansieringsinstitut, BFI, som ett dotterbolag till Svenska Förläggareföreningen, eftersom förläggarna var oroliga för bokhandelsbeståndets utveckling. Primärt skulle BFI kunna bistå vid överlåtanden och lagerinvesteringar.

I samband med att bokhandlarnas och förläggarnas branschföreningar på hösten 1980 enades om ett fackbokhandelsavtal påtog sig staten ett distributionsstöd för att hjälpa till med finansieringen av distributionen av abonnemangsexemplaren. Samtidigt beslutades att BFI skulle svara för administrationen av övrigt

statligt stöd till bokhandeln. Detta stöd har varierat något under åren. Vid sekelskiftet bestod det av:

- Kreditstöd för övertagande, nyetablering eller renovering. Stödet kunde vara dels avskrivningslån som egentligen var ett bidrag som skrevs av på fem år, dels ett investeringslån att amortera på tio år, med förmånlig ränta.
- Datorstöd, för att möjliggöra även för små bokhandlar att utnyttja branschens it-tjänster, till exempel katalogdatorn.
- Sortimentstöd, främst till små bokhandlar på små orter.

Stöden, som förutsatte att bokhandlaren satsade minst en tredjedel själv, omfattade på slutet cirka 10 miljoner kronor. En ganska liten summa, men många gånger livsavgörande för de små bokhandlar som fick del av den.

Från årsskiftet 2002/2003 avskaffades kreditstödet och datorstödet. Sortimentstödet fördes över till Kulturrådet. Beviljade lån administreras under resten av löptiden av Kammarkollegium. Momssänkningen betraktades av riksdag och regering som tillräckligt stöd till bokdetaljhandeln. Att lönsamheten har förbättrats är oomtvistligt. Frågan är dock om de små företagen, ofta på små orter i glesbygder, verkligen upplevt den vinstökning som gör att de i fortsättningen klarar sig utan de stöd som tidigare spelat en viktig roll för att säkerställa bokdistribution där Bokia och Akademibokhandeln inte tycker att det är mödan värt att etablera sig.

4. Utvecklingen inom bokklubbarna

av Jonas Modig

Bakgrund

Den starka bokklubbsutveckling som tog fart i Sverige på 1970-talet sammanhänge med behovet av att ta sig ur den kris branschen råkat in i och som kulminerade kring 1970. Den medförde betydande förändringar i utgivning, förlagsstruktur och organisation av löpande arbete, både i fråga om försäljning, redaktionellt arbete och kostnadskontroll. Den sammanföll också med avskaffandet av de fasta bokpriserna och fick därmed en utformning som kunde ta i anspråk och utveckla de möjligheter som en fri marknad erbjöd.

De nya bokklubbarna, med Månadens Bok, Bonniers Bokklubb och Bra Böcker i spetsen, präglades starkt av förnyelse och kraft. Eftersom den traditionella bokhandeln tog längre tid på sig att finna en form som var anpassad till de nya förutsättningarna på marknaden fick bokklubbarna ett försprång som ledde till ökade marknadsandelar fram till början av 1980-talet. Den expansiva perioden var då slut, och i den marknad som för bokklubbarnas del började kännas mättad öppnades möjligheter för bokhandeln att ta igen vad man förlorat under några år.

Den internationella trenden

Samtidigt som den svenska bokklubbsmarknaden mättades började deras motsvarigheter i andra länder förlora mark. Detta syntes tydligast på den amerikanska marknaden, där de mest framgångsrika koncepten i genren tidigast och starkast fanns utvecklade. Även ledande bokklubbar i Europa förlorade mark. Utvecklingen ledde till att klyftan mellan bokklubbarna och den traditionella bokmarknaden ökade. Bokklubbarnas utbud blev alltmer en särskild utgivning med egen profil och annan struktur.

I de övriga nordiska länderna kunde dock de ledande bokklubbarna konsolidera sin ställning och bibehålla ett starkt inflytande över försäljningen av de attraktiva titlarna i nyhetsutgivningen. Både i Danmark och Norge, som bibehållit branschavtal med fasta bokpriser, har detta lett till djupgående konflikter, med den innebörden att bokhandeln inte längre vill acceptera att de förlagsägda bokklubbarna erbjuder attraktiva nyheter till lägre medlemspriser, medan

bokhandeln är hänvisad till de av samma förlag fastställda bokhandelspriserna. I båda länderna befinner sig konflikterna i skrivande stund i ett avgörande läge.

De svenska bokklubbarna

Sverige blev genom utvecklingen under 70- och 80-talen ett starkt bokklubbsland med i internationell jämförelse hög marknadsandel och stort antal medlemmar. Under senare år har det blivit svårare att rekrytera nya medlemmar och ansträngningarna för att ta vara på befintliga medlemmar har vuxit och förfinats. De ökade möjligheterna att inom ramen för förbättrade system möta befintliga medlemmars önskemål har kompenserat trögheten i medlemsvärvningarna. Stagnationen har gjort att nyetableringen varit begränsad. Inga stora bokklubbar med öppen profil har tillkommit under senare år; de försök som gjordes på 80-talet blev dyra misslyckanden. Däremot har några mindre bokklubbar startats och kan betecknas som en trend som något förändrat strukturen. Betecknande för de sk nischbokklubbarna är att de har en distinkt och förhållandevis begränsad målgrupp och att deras syfte är att tjäna som kanal för utgivningen hos det eller de förlag som är ägare. Lön-samhetskraven på nischbokklubbarna är mot denna bakgrund ofta lägre.

Bokklubbarnas hantering av bokmoms-sänkningen

Bokklubbarna i Sverige är förlagsägda och mycket systematiskt byggda. Det fanns därför goda möjligheter att snabbt planera och följa upp centralt beslutade åtgärder till följd av moms-sänkningen. Så har också skett över lag, och följande åtgärder kan iakttas.

1 Prissänkning

Centrala beslut om total och undantagslös prissänkning över hela fältet verkar ha genomförts. Några bokklubbar sänkte ytterligare priset på sina sk huvudböcker, vilket gjordes för att ge särskild kraft åt förändringen. Detta har inom Bokpriskommissionen lett till en diskussion om olika upplagestorlek skall vägas in i bedömningen av prissänkningens genomslag,

med andra ord om det är varje titel eller varje volym som skall ligga på vågen. Från kommissionens sida hävdas att varje titel, oavsett upplaga, måste värderas lika, medan man från branschens sida framhållit att man knappast resonerar så i andra produktprismätningar, utan att frekvens och volym måste tas i beaktande när man väger samman en uppfattning av prisgenomsnitt i konsumentledet.

Bokklubbarnas syfte med en extra sänkning på huvudböckerna var dock inte att åstadkomma ett sätt att klara sig undan med en mera måttlig prissänkning på utvalda titlar; de klarar bedömningen oavsett vilket synsätt man har. Fokuseringen på huvudböcker var istället ett led i marknadsföringen, ett sätt att kraftfullt manifesteras vilka fördelar medlemmarna nu hade att se fram emot.

2 Sortiment

I bokklubbarnas avgörande kunskap om sin marknad ligger ständigt uppdaterade uppgifter om vilka böcker medlemmarna är intresserade av, vilka priser de är beredda att betala, vilka priserbjudanden som under olika villkorade omständigheter är adekvata, hur presentationerna skall se ut, hur de skall varvas i medlemstidningen etc. Detta är uppgifter som är under ständig förnyelse och bearbetning.

Självklart är det en fördel om variationsmöjligheterna är många och man söker därför alltid lösningar som vidgar fältet. En av de mest betydelsefulla begränsningarna är vilka prisnivåer som accepteras i olika genrer. Många attraktiva böcker, speciellt inom fackboksområdet, har haft svårt att få utrymme för presentation inom bokklubbarna, helt enkelt därför att de varit för dyra. Toleransnivåerna testas ofta, och öppnas en möjlighet genom större intresse för en viss typ av böcker till högre pris, berikas sortimentet.

Det var därför alldeles naturligt att bokklubbarnas erbjudanden i och med momssänkningen snabbt förändrades så att man kunde ge mera plats för något dyrare och exklusivare böcker än tidigare, helt enkelt för att momssänkningen gav ett nytt utrymme. Exempel på detta kan man finna i praktiskt taget alla bokklubbar. Det är minst sagt egendomligt att SCB i sina prisundersökningar vad gäller bokklubbarna inte tycks ha haft sinne för denna uppenbara effekt, som

naturligtvis inte får förväxlas med prishöjning. Eftersom bokklubbarnas prissänkningar har så goda marginaler är omdömet om deras åtgärder ändå positivt, men det minskar inte betydelsen av SCB:s felbedömning.

3 Marknadsföring

Argumentering med låga priser tillhör bokklubbarnas väl intränade marknadsföringsmetodik och det var uppenbart att man inte kunde missa ett tillfälle att föra ut nyheten om prissänkningen till medlemmarna. Samtliga bokklubbar utformade både återkommande påminnelser om de lägre priserna och särskilda uppmärksamhetsskapande åtgärder av mera tillfällig karaktär. Detta satte sin prägel både på medlemstidningarna och värvningskampanjerna. I ljuset av detta kan man också se den ovan kommenterade idén att markera huvudböckernas attraktion genom en prissänkning som gick längre än vad som föranleddes av momssänkningen.

Effekten uteblev inte, och bokklubbarna fick ett uppsving i försäljningen, som fortfarande dröjer sig kvar. Däremot måste man konstatera att motståndet i medlemsvärvningen inte kunnat hävas. Här rör det sig om en mera djupgående strukturell process som stimulansåtgärder av det slag som momssänkningen innebär inte biter på.

5. Att mäta prisutvecklingen för böcker

av Dan Ahlmark

1 Inledning

1.1 En kort sammanfattning

I detta kapitel granskas de prismätningar av böcker som skett för perioden 2002-2004 och ett antal slutsatser dras beträffande svagheter i dessa. Bristerna är av olika art, men de kan - enskilt och/eller tillsammans - påverka mätresultaten. En utförlig sammanfattning av kapitlet ges nedan i avsnitt 9. I kapitlet granskas i detalj de olika svagheter, som vidlåder genomförda mätningar, och prisutvecklingen under 2002-2004 bedöms noggrant med hänsyn till dessa och andra faktorer.

Avsnitt 2 om mätningar utförda av Temo har författats av Arne Modig, seniorkonsult på Temo.

En svaghet gäller den otillräckliga mätningen av böckers kvalitet (i vid bemärkelse: bandtyp, format, illustrationsmängd etc), vilket bl a medför att man inte fångar upp de tendenser till kvalitetsökning som uppenbarligen förekommit på vissa områden som en följd av momsänkningen. Prisökningarna på motsvarande böcker registreras dock alltid, vilket då leder till felaktiga mätresultat. En annan felkälla är att bl a läromedel fördes in i mätningarna avseende bokhandeln under 2003-2004, vilket är i strid med branschens definitioner. Läromedel m m möter speciella inköpsförhållanden - kunden är offentlig förvaltning med dålig ekonomi, vilket bl a lett till minskande skolboksökning och därför högre priser - och påverkas inte av momsens på samma sätt som andra böcker. Att ta in dessa kategorier påverkar mätningarna, och gör också att mätresultaten totalt för samtliga kategorier och specifikt gällande fackböcker avser en indelning av litteratur ingen känner igen. Användbarheten av resultatet blir därför (delvis) låg. Eftersom läromedel inte är konsumentvaror, undergräver detta också jämförelserna med det allmänna konsumentprisindexet (KPI).

Mätresultaten avser heller inte sådan litteratur, som de flesta svenskar läser, utan gäller i första hand titlar med lägre eller ringa försäljning. Dessa index har alltså en annan innebörd än KPI, som beaktar varors vikt för konsumenterna. Jämförelser mellan indexen kan ifrågasättas också av detta skäl. Man beaktar heller inte tillräckligt att böckers inriktning

mot olika marknader innebär olika förutsättningar att sätta pris. Urval med olika representation från skilda ämnesområden orsakar då i sig olika utfall i mätningarna, vilket snedvrider. SCB utnyttjar också sätt att mäta som anpassats till allmänlitteraturen men då inte passar för t ex läromedel och kurslitteratur, vilket medför ytterligare osäkerhetsmoment och kan påverka resultaten.

En effekt av momsänkningen torde bl a vara ökad utgivning av smalare titlar med lite högre risk och därför högre pris. I SCB:s mätningar, där smalare titlar är överrepresenterade, kan detta vara en orsak till noterade prisökningar. Något mycket positivt tolkas därmed som något negativt - priserna ökar ju! Men då missuppfattar man helt en dynamisk och önskad effekt av skattesänkningen. Tillsammans kan dessa och andra svagheter avseende mätningarna lätt förklara den skillnad, som under 2002-2004 uppstått jämfört med den prisnivå momsänkningen etablerade. Men vilken är då utvecklingen för bokpriserna?

Främst två mätresultat medför nu vissa avvikelser från momsänkningens nivå: (1) barnböcker under 2002 (bokklubbar) och (2) facklitteratur under 2003 (bokhandeln). För barnböcker verkar oregistrerade kvalitetsökningar (se ovan) vara huvudskälet till avvikelsen. Faktorn påverkar också facklitteraturen, men där tillkommer bl a att läromedel och kurslitteratur i strid med branschens definitioner år 2003 förs in i bokhandelsmätningarna av kategorin (trots att läromedel m m inte ingick under år 2002). Dessa typer av böcker förekommer heller inte i bokklubbmätningarna under hela perioden, som då bygger på en annan definition av facklitteratur. De nya kategorierna och ett flertal svagheter torde ha bidragit till att prismätningarna för facklitteraturen i bokhandeln 2003 visar en kraftig prisökning. Samtidigt visar facklitteraturen i bokklubbarna ett prisfall, och försäljningsutvecklingen motsäger att någon påstådd väsentlig prisökning skett för facklitteratur. Innan dessa motsägelser förklarats, bör facklitteratursmätningen tillmätas mindre betydelse.

Vid en samlad bedömning, där hänsyn tas till utvecklingen i bägge försäljningskanalerna, synes den totala prisnivån under 2002-2003 ligga åtminstone vid momsänkningens nivå. En mätning utförd av

Temo gällande skön- och barnlitteratur, och som noggrant sökte ta hänsyn till böckers kvalitet, anger att momssänkingsnivån underskreds år 2002. Detta läge gäller även för år 2003. Utvecklingen under första delen av 2004 är enligt SCB:s mätningar tillfredsställande, när hänsyn tas till angiven osäkerhet. Mätningarna sker då beträffande bokhandeln med en metodik, vars lämplighet ännu inte kan bedömas.

1.2 Bakgrund

För att granska effekter av momsskattesänkningen på böcker, som genomfördes 1 januari 2002, tillsatte regeringen en kommission. I denna ingår representanter för myndigheter, branschen och olika intressegrupper. Momssänkningen har många effekter och vi ska här uppmärksamma *bokprisernas* utveckling. För att belysa utvecklingen har Statistiska Centralbyrån (SCB) fått uppdraget att under 2002–2004 genomföra prismätningar. Dessa utgör underlaget för Bokpriskommissionens arbete i detta avseende, som helt utgår från SCB:s mätningar. Man kan säga att Bokpriskommissionen utan nämnvärd egen analys förmedlar SCB:s resultat. Mätningarna har gett vissa resultat, som förvånat branschen och strider mot mätresultat andra undersökningar nått. En huvudfråga är då vilken tillförlitlighet SCB:s indexmätningar har, och vilken prisutveckling böcker egentligen haft sedan momsen sänktes.

1.3 Att mäta prisutvecklingen för böcker

Observerade prisförändringar avseende böcker kan t ex bero på: kvalitetsförändringar, en förändrad mix av distributionskanaler, att insatsvaror stigit i pris, att produktions- och distributionskostnader stigit, eller att titelutbudet ökat. Dessutom finns möjligheten att förlagens eller handelns egna marginaler ökat.

Genom att utforma prismätningar på ett lämpligt sätt kan t ex de två förstnämnda faktorerna elimineras som frågor. En rad problem möter när man på bokmarknaden försöker mäta prisnivåns förändringar med hjälp av ett index. Ett omfattande urval av titlar krävs, vilka ska beskrivas, väljas och analyseras genom en resurskrävande process. Urvalet leder till s k urvalsosäkerhet. Förutom de slumpmässiga fel som urvalsosäkerheten ger, förekommer systematiska fel

och misstag i vägningstalen (den betydelse/tyngd som resultat gällande olika undergrupper ges i mätningarna).

För KPI allmänt bedöms de systematiska felen (i stort sett) kunna hänföras till svårigheten att i praktiken hantera effekten av kvalitetsförändringar i befintliga varor, uppkomsten av nya varor/tjänster, och i viss mån nya försäljningsställen.

Den svåraste aspekten vid försök att konstruera ett bokprisindex är den låga "homogeniteten" hos böcker. Varje titel är en (mer eller mindre) unik produkt. Det beror på utformningen av innehållet, författaren, utförandet (originalutgåva, pocket m m), distributionskanalen, volymen och kostnadsstrukturen osv. Boken är ofta en färskvara och man mäter inom allmänlitteraturen sällan "samma" bok vid två tillfällen, eftersom böcker har en livscykel. Situationen är allmänt helt annorlunda jämfört med vanliga konsumentprodukter. Uppgiften är alltså att fastställa priset på en bok vid tidpunkt 1 och sedan priset på *samma* bok vid tidpunkt 2. Med statistisk terminologi har vi en källa av variation beroende på egentliga prisförändringar och en beroende på variation i produkt. Förändringarna i kvoten pris:kvalitet bestämmer prisutvecklingen. Att jämföra likartade produkter mellan åren är då huvudproblemet, men andra problem tillkommer också. Följande faktorer måste särskilt uppmärksammas i processen:

- Stor variation i priskvoterna på grund av att böcker är en extremt heterogen produkt (utom i vissa sällfall).
- Antalet undergrupper är stort, då även distributionskanal måste beaktas som en särskild indelningsgrund.
- Osäkerhet i sammanvägningsvikterna.
- Urvalsosäkerheten.
- Eventuella systematiska fel.

För att närmare analysera de problem, som torde uppkomma vid prismätningar i samband med en (eventu-

ellt kommande) momssänkning, publicerade Svenska Förläggareföreningen i april 2001 en rapport *, som behandlade vissa av dessa frågor.

”Skolböcker” står nedan för grundskole- och gymnasielitteratur. Tillsammans med böcker för komvux bildar dessa kategorier den större gruppen ”läromedel”. I detta begrepp ingår här inte kurslitteratur för högskolor och universitet.

1.4 Utvecklingen under perioden 2002–våren 2004

Vad som hänt på den svenska bokmarknaden sedan den 1 januari 2002 är först den ögonblickliga sänkningen av bokpriserna genom förändringen av momsatsen. Denna momentana prissänkning var enligt SCB framgångsrik och uppgick till minst prisförändringen orsakad av momsen (-15,2 procent). Den typ av beräkning som användes för det första året – 2002 – visar att sänkningen sedan i stort hölls på denna nivå till årets slut. Det huvudsakliga undantaget anges vara *barnböcker* sålda genom *bokklubbar*.

Därefter har branschen under ett och ett halvt år utvecklats på vanligt sätt men stimulerad av den efterfrågeökning som prissänkningen medförde (tabell 1). Men under år 2003 påstår SCB att industri och handel ökat priserna för mycket, det vill säga med mera än konsumentprisindexgällande *facklitteratur* såld genom *bokhandeln*. I tabell 3 visas resultatet av SCB:s uppmätta prisförändringar under perioden 2002– april 2004. Högerkolumnen anger ökningen av konsumentprisindex (KPI).

Om vi först granskar förlagens försäljningsutveckling enligt tabell 1, finner man en ökning av försäljningen för alla litteraturkategorier sedan 2001. En ringa avmattning inträffar för skönlitteratur 2003, medan det året medför en avsevärd ökning för barn- och ungdomsböcker. Antalet sålda volymer gällande ny utgivning ökade för skönlitteraturen dock även år 2003. Facklitteraturen har ökat varje år, vilket också

skett för branschens totala försäljning.** Totala antalet sålda volymer har kontinuerligt ökat både för backlist- och nyutgivning. Medan antalet sålda volymer *per titel* ökat varje år för skön- och facklitteratur sedan 2001, har den minskat för barn- och ungdomslitteratur.

Tabell 1. Förlagens¹ försäljning år 2001–2003 (Mkr)

	2001	2002	2003
Skönlitteratur totalt	822	872	858
Barn- och ungdomsböcker ”	290	265	380
Facklitteratur ”	628	692	819

¹Svenska Förläggareföreningens medlemmar

Beträffande mätmetodikerna för indextalen i tabell 3 har *bokklubbar* mätts på ungefär samma sätt (Metod 1) under alla år av perioden. Viss utveckling av metodiken har skett, vilket successivt medfört mindre justeringar av tidigare års resultat. Prisutvecklingen i *bokhandeln* har mätts på ett sätt (Metod 2) för år 2002, och på två andra sätt för 2003 och 2004. Den nu gällande metodiken för 2003–2004 benämns här Metod 3B, medan den som utnyttjades för bokhandeln i Bokpriskommissionens delrapporter 3–4, benämns Metod 3A (tabell 2).

Tabell 2. Olika av SCB utnyttjade metoder för prismätning

	2002	2003	2004
Bokklubbar	Metod 1	Metod 1	Metod 1
Bokhandel	Metod 2	Metod 3B (Tidigare Metod 3A)	Metod 3B

Metoderna skiljer sig beträffande bl a urval och sätt att ta hänsyn till böckers kvalitet. Glidningen mellan olika metoder försvårar förståelsen av hur precisa och relevanta mätningarna för olika år egentligen är. Det finns ett antal brister i de utnyttjade sätten att mäta, vilket också skapar problem att tolka SCB:s mätresultat. Olika konsekvenser av metoderna analyseras i främst avsnitt 4–6.

* Ahlmark&Lyckeberg, ”Attmättaochanalyseraprisförändringar i bokbranschen”, SvF, 2001.

** Data påverkas av tillkommande och bortfallande förlagsförsäljning. Med justering för dessa förlag uppnås en ökning av totalförsäljningen med 13,8 procent under år 2002, och 0,7 procent under 2003.

Tabell 3. Prisökning för olika litteraturkategorier (procent)

		Skön	Barn	Fack	Totalt	KPI-förändr.
<i>Bokhandel</i>						
01-02	Metod 2	-15,5 +/-1,5	-14,4 +/-2,2	-11,3 +/-1,6	-13,3 +/-1,0	-13,4
02-03	Metod 3A	+3,1 +/-3,2	+4,6 +/-4,5	+8,6 +/-3,7	+5,9 +/-2,2	+1,9
	Metod 3B	(+5,6 +/-2,6)*	(+5,5 +/-4,1)*	(+10,4 +/-2,9)*	(+7,8 +/-1,8)*	(+1,9)*
01-03	Metod 2+3A	-12,9 +/-3,5	-10,4 +/-5,0	-3,6 +/-4,0	-8,2 +/-2,4	-11,7
01-03	Metod 2+3B	Ej uppgivits				
Apr.03- apr.04	Metod 3B	(-0,4 +/-4,0)*	(-2,3 +/-5,2)	(+1,9 +/-4,1)	(+0,4 +/-2,5)	+0,1
<i>Bokklubbar</i>						
01-02	Metod 1	-12,4 +/-1,6	-6,6 +/-3,1	-9,7 +/-2,9	-10,6 +/-1,1	-13,4
02-03	”	+2,2 +/-1,9	+0,3 +/-2,0	+0,2 +/-2,7	+1,0 +/-1,4	+1,9
01-03	”	-10,5 +/-2,5	-6,3 +/-3,7	-9,6 +/-4,0	-9,7 +/-1,8	-11,7
Apr.03- apr.04		+0,4 +/-2,6	+0,5 +/-3,2	+3,7 +/-5,2	+1,8 +/-2,4	+0,1
<i>Totalt bägge kanaler</i>						
01-02	Metod 1+2	-14,6 +/-1,1	-12,2 +/-1,8	-10,8 +/-1,4	-12,6 +/-0,8	-13,4
02-03	Metod 1+3A	Ej uppgivits				
02-03	Metod 1+3B	(+4,1 +/-1,5)	(+3,8 +/-2,5)	(+7,2 +/-2,0)	(+5,3 +/-1,1)	(+1,9)
01-03	Metod 1+2+3A	-12,2 +/-2,6	-9,3 +/-3,8	-5,5 +/-3,1	-8,9 +/-1,8	-11,7
01-03	Metod 1+2+3B	Ej uppgivits				

* Parantes anger värden enligt hedonisk regression (Metod 3B)

1.5 Syftet med prismätningarna

I sina mätningar styrs SCB av ett konsumentperspektiv. Man säger sig utgå från konsumenternas värdering av olika variabler, vilka framkommer genom de olika regressionskvationer man formulerat. Man bortser från andra faktorer, som ej sägs vara kopplade till konsumenters åsikter, men som kan öka jämförbarheten. Men att inte utnyttja möjligheterna att skapa jämförbarhet på grund av att det inte helt passar detta konsumentperspektiv är ett ställningstagande med klara nackdelar. Konsekvensen är att man inte tar hänsyn t ex till böckers *upplagor*, trots den mycket betydelsefulla roll dimensionen spelar för en titels prisnivå. Det är i själva verket svårt att tänka sig någon dimension, som har större inverkan på priset. Men dylika data samlas inte in, för konsumenterna värderar inte upplaga direkt i sig. Men t ex upplaga kan självfallet sägas vara värderad genom att den är ett mått på styrkan i konsumenternas efterfrågan.

Det är naturligtvis en fördel att titlar också är *objek-*

tivt jämförbara. Låt oss säga att förlagen under några år genom aggressiv marknadsföring kunnat övertyga konsumenterna om att illustrationer är avgörande för böckers kvalitet och dessa därmed i mycket styr priset. Då skulle illustrationsmängden dominera regressionerna, och andra faktorer vara rätt betydelselösa. Men innebär det att statsmakterna skulle vara tillfredsställda att *utifrån illustrationssynpunkt*, den för tillfället helt dominerande värderingsgrunden, prisutvecklingen är helt acceptabel? Skulle man inte uppfatta det som väsentligt – och negativt – att prisutvecklingen baserad på objektiva dimensioner, visar en negativ utveckling? Konsumentperspektivet bör alltså kompletteras av ytterligare – objektiva – kriterier.

Man kommer därvid in på syftet med Bokpriskommissionens arbete. Beträffande prisutvecklingen torde det inte vara att allmänt konstruera ett bokprisindex och sedan fastställa hur utvecklingen fortskridit enligt detta index. En sådan uppgift är vad SCB brukar göra, och är troligen vad man vill göra. Men är det

avsikten med arbetet? Det allmänna syftet var att konsumenterna skulle få fullständig del av skattesänkningen, och ett mål är därvid att granska om intressenterna hanterade den omvälvande förändring som skett i branschens efterfrågeförhållanden på ett sätt som stöttade det politiska syftet. Det innebär att branschen inte skulle höja priserna – för likartade produkter – utöver den nivå man tillämpade år 2001. Men detta kräver självfallet att man tar hänsyn till hur branschen då satte pris under olika förutsättningar, och att man granskar prissättningen under *helt jämförbara förhållanden*.

Frågan gäller alltså inte *bara* vad konsumenterna

observerar och värderar, när de köper böcker. Det är böcker (inom bestämda litteratur- och ämneskategorier) med en viss *likartad* kostnadsstruktur, som då ger *samma* påverkan på priset, som ska jämföras med varandra. Annars jämförs produkter vars priser kanske inte har mycket med varandra att göra, och man fångar inte alls in kostnader grundade på jämförbara förhållanden. Istället mäter man effekter av att böcker är kostnadsmissigt olikartade, vilket självfallet kan ge olika pris. Att ordna sådan jämförbarhet över tiden är just utmaningen vid en prismätning gällande böcker med det syfte Bokpriskommissionen egentligen har. En fråga är då om detta syfte nåtts.

2 Mätningar utförda av Temo.

Bokpriser i bokhandeln och hos bokklubbarna 2001 till 2003

av Arne Modig

För att skapa ett underlag för en egen bedömning av prisutvecklingen bland medlemsföretagen har Svenska Förläggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen uppdragit åt Temo AB att genomföra återkommande mätningar av bokpriserna. Syftet med mätningarna är att visa hur konsumentpriserna i bokhandeln och i bokklubbarna förändrats efter bokmomssänkningen.

2.1 Metod

Undersökningen har genomförts i tre steg genom mätningar 2001, 2002 och 2003. I sammanställningen nedan redovisas dels de årsvisa prisförändringarna, dels hela förändringen från 2001 till 2003. Undersökningens uppläggning har diskuterats i en referensgrupp och beslutats i samarbete med Temo. Genom att anlita bransch-kunniga personer i arbetet garanteras en hög tillförlitlighet när det gäller både uppläggning och urval.

I undersökningen har Temo samlat in uppgifter om förlagsnettopriser och konsumentpriser i bokhandeln respektive hos bokklubbarna. Undersökningarna har genomförts med oktober som mätmånad. Oktober har ansetts vara en bra mätmånad eftersom höstutgivningen då kommer med, samtidigt som man undviker

prisaktiviteterna kring julförsäljningen. Mättag har varit 16 oktober respektive år.

Val av titlar för mätningarna

Utgångspunkten i undersökningen har varit att skapa jämförbara titellistor för respektive mättillfälle, så att likartade titlar jämförs. Metoden har varit att för varje mättillfälleväljakvalitativtlikartadtitlarinomrespektive genre med avseende på typer av utgåvor (inbundet, kartonnage, pocket etc), antal sidor, storlek, svenskt kontra översatt litteratur, illustrationer, papperskvalitet etc.

De titlar som ingår i undersökningen har valts av en referensgrupp bestående av personer med lång erfarenhet från förlag, bokhandel och bokklubb. De titlar som ingår i undersökningen har valts från bokhandels kataloger, bestsellerlistor och bokklubbarnas medlemstidningar. Därmed representerar de en väsentlig del av den totala försäljningen. Gruppens samlade bedömning är att urvalet av titlar i de olika mätningarna är jämförbart avseende böckernas kvalitet.

Bokhandlar

Mätningen avser för bokhandlarna prisuppgifter för 16 oktober 2001, 16 oktober 2002 respektive 16 oktober 2003. Bokhandelsundersökningen omfattar 51 skönlitterära titlar, 41 barn- och ungdomstitlar och 9 fackbokstitlar. Tyngdpunkten för undersökningen ligger därmed inom kategorierna skönlitteratur respektive barn- och ungdomslitteratur.

Prisuppgifter avseende bokhandeln har samlats in genom en enkät till ett urval bokhandlar. De 48 bokhandlar som har deltagit i undersökningen är valda med tanke på geografisk spridning, kedjetillhörighet, andel på marknaden och storlek. Samtliga har vidtalats före undersökningen för att säkerställa en hög svarsfrekvens. Enkäten har bokhandeln angivit priset som butiken tog den aktuella mät dagen och för var och en av de 101 utvalda titlarna. Om någon titel saknats i bokhandeln, har det pris som bokhandeln tagit om boken beställts hem angivits. Alla priser är konsumentpriser inklusive moms i kronor och ören. Eventuella beställningsavgifter ingår inte.

Bokklubbar

För bokklubbarna avser mätningen gällande katalogpriser för oktober 2001, oktober 2002 respektive oktober 2003. Bokklubbundersökningen omfattar 68 titlar, cirka 10 stycken i varje bokklubb, med en tyngdpunkt på skönlitteratur samt barn- och ungdomsböcker. Titlarna har valts med tanke på att det skulle vara möjligt att hitta så snarlika titlar som möjligt vid kommande mätningar.

De sex bokklubbar som ingår i undersökningen är väletablerade och representerar väl sin bransch. Uppgifter för bokklubbarna har samlats in genom en sammanställning av de konsumentpriser som presenterades i bokklubbstidningen för respektive mät månad.

2.2 Resultat

Under perioden oktober 2001 till oktober 2002 sjönk de sammanlagda konsumentpriserna i bokhandeln 15,9 procent. Mellan oktober 2002 och oktober 2003 sjönk bokpriserna med ytterligare 1,1 procent. Den sammanlagda sänkningen av konsumentpriserna i bokhandeln uppgick därmed till 17,0 procent mellan oktober 2001 och oktober 2003.

Under perioden oktober 2001 till oktober 2002 sänktes de priser som sattes på bokhandelns böcker med 13,4 procent (se tabell 4). För att ge en rättvisande bild av hur bokhandelns prissättning utvecklats under perioden måste man ta hänsyn till inflationen det vill säga de generella prishöjningarna i samhället. SCB:s mätningar visar att konsumentprisindex (KPI) steg

med 2,5 procent från oktober 2001 till oktober 2002 (Se pressmeddelande från SCB Nr 2002:77). Den sammanlagda prissänkningen på böcker i bokhandeln blir för den aktuella perioden därmed -13,4 procent -2,5 procent, det vill säga 15,9 procent.

Mellan oktober 2002 och oktober 2003 har priserna i bokhandeln gått upp med 0,3 procent. Enligt SCB (pressmeddelande Nr 2003:292) har KPI gått upp med 1,4 procent under samma period. Den aktuella prisutvecklingen är alltså + 0,3 procent - 1,4 procent, det vill säga 1,1 procent prissänkning.

Motsvarande beräkningar för bokklubbarna visar att från oktober 2001 till oktober 2002 sjönk de sammanlagda konsumentpriserna där med 20,4 procent. Mellan oktober 2002 och oktober 2003 ökade priserna 2,5 procent. Sammanlagt sjönk därmed konsumentpriserna hos bokklubbarna 17,9 procent under perioden oktober 2001 till oktober 2003.

Den samlade slutsatsen av årets mätning är därmed att sänkningen av bokmomsen fullt ut kommit konsumenterna till del och att effekten av momssänkningen består även under senare delen av 2003.

Tabell 4. *Prisförändringar från oktober 2001 till oktober 2003 enligt Temo.*

	Förändring förlagspris	Inflation	Förändring konsumentpris	Sammanlagd prisförändring
<i>Prisförändringar från oktober 2001 till oktober 2002</i>				
Bokhandel	+ 2,7 %	+ 2,5 %	- 13,4 %	- 15,9 %
Bokklubb	- 0,9 %	+ 2,5 %	- 17,9 %	- 20,4 %
<i>Prisförändringar från oktober 2002 till oktober 2003</i>				
Bokhandel	+ 0,2 %	+ 1,4 %	+ 0,3 %	- 1,1 %
Bokklubb	+ 2,8 %	+ 1,4 %	+ 3,9 %	+ 2,5 %
<i>Prisförändringar från oktober 2001 till oktober 2003</i>				
Bokhandel	+ 2,9 %	+ 3,9 %	- 13,1 %	- 17,0 %
Bokklubb	+ 1,9 %	+ 3,9 %	- 14,0 %	- 17,9 %

I tabellen redovisas medelvärden för de ingående titlarna. Det bör observeras att alla enskilda boktitlar väger lika mycket oavsett försäljningsfrekvens.

3 Har prishöjningar verkligen skett?

3.1 Vilka orsaker kan finnas till högre priser?

Temos mätningar visar vissa avvikelser från SCB:s, vilka även strider mot vad ett antal förlag och bokhandlare/bokklubbar uttalat om sin prispolicy för de aktuella åren. Det finns då anledning att i detalj granska de prisökningar som sägs ha inträffat.

Den första märkliga prisavvikelsen enligt SCB:s mätningar (tabell 3 ovan) gäller *barnböcker sålda genom bokklubbar under 2002*, vilken kategori vid det årets slut angavs ha fallit i pris bara med cirka hälften av momssänkningen (-6,6 procent +/- 3,1 procent). Bokhandeln genomför samtidigt en full prissäskning på barnböcker. Varför skulle då bokklubbarna plötsligt höja priserna för barnlitteratur under 2002, men inte på liknande sätt för andra kategorier? Och varför göra det när bokklubbarna visste att varje prisändring övervakades minutiöst? Ja, svaret är att den beräknade prisökningen uppenbarligen inte beror på prishöjningar. Prismätningarna har många svagheter, som kan leda till felaktiga resultat (se nedan), men huvudskälet i detta fall verkar vara att föräldrar efter momssänkningen har känt sig kunna köpa finare och mera påkostade böcker till barnen (se även avsnitt 6.2).

Det finns ett visst empiriskt underlag som indikerar att beträffande barn- och ungdomslitteratur köper konsumenterna under första året efter en momssänkning så mycket dyrare böcker att ungefär hälften av skattesänkningen "äts upp". I en tidigare rapport* redovisades effekterna av att två bokhandlar i Stockholmsområdet helt tog bort momsens på barn- och ungdomslitteratur under åren 1996–1998 (moms betalades självfallet in på det nya priset, men för konsumenterna var effekten som ett totalt borttagande av momsens). Vid sidan av en kraftig försäljningsökning skedde en ytterst intressant och till synes märklig utveckling för genomsnittspriserna på barn- och ungdomslitteraturen (tabell 5). Prissäskningen ledde till att ett uppenbart behov av att köpa lite dyrare och

finare böcker till barnen kunde realiserats. Under det första året föll då konsumentpriserna inte med 20 procent (på grund av att momsens är 25 procent) utan med 9 respektive 12 procent. Under det sista året medförde kvalitetsökningen att *genomsnittspriset* är 6 procent respektive 3 procent högre *än före borttagandet av momsens*. Tillsammans med momsutrymmet på 20 procent talar vi alltså om avsevärda och snabba förändringar i konsumenternas vilja att välja ökad kvalitetsnivå på köpta böcker.

Tabell 5. Genomsnittsprisernas utveckling efter borttagande av momsens

	1995	1996	1997	1998	
Täby	83,99	76,55	84,24	89,14	(kr)
					Full moms borttagen
Nacka	77,60	68,48	78,08	79,74	

Huvudproblemet är då att bara en ringa del av kvalitetsförändringarna (i form av ökat sidantal, illustrationsmängder etc) registreras. SCB kan beträffande bokklubbar inte skilja mindre öknings av kvalitet från rena prissäskningar. Man kan väsentligen inte avgöra om prisökningar är kopplade till kvalitetsförändringar.

Även utan en övertolkning av dessa exempel måste hänsyn tas till fenomenet. Att SCB inte mäter konsumentköp utan priser på *utgiven* litteratur ändrar inte på dess betydelse. Utgivningen påverkas av försäljningsutvecklingen för olika typer av titlar alternativt förekomsten av ett ökat utrymme för kvalitet. En faktor av intresse i sammanhanget är att urvalet avseende bokhandeln gällande höstmätningen år 2002 gavs betydligt större vikt (nära 2/3 av totalvikten) än vårmätningen. Det ger större möjlighet för tendensen att påverka den kanalen redan år 2002. För bokklubbar kan man räkna med ett snabbare genomslag för önskemålet att köpa dyrare barnböcker än i bokhandelsmätningen (se nedan).

Kategorin barnböcker är kanske särskilt känslig för detta behov av dyrare böcker, och *liknande stora* effekter kan eventuellt bara påräknas gällande vissa delka-

*Ahlmark&Brodin, "Att sänka bokmomsens – En analys", s.29–32. 2000.

tegorier inom facklitteratur. Men problemet är att även *betydligt lägre kvalitetsökningar* än dessa, och vilka inte rätt uppmärksammas, kan få prismätningarna att bli missvisande. Om man inte har ett tillräckligt precist instrument att mäta kvalitet av olika slag med kommer varje momssänkning att ge intryck av att den är förknippad med ordentliga prisökningar (se 5.1). Mätningen av kvalitet är alltså en huvudfråga i alla prismätningar.

I det aktuella fallet med en påstådd prissänkning på blott 6,6 procent under 2002 för bokklubbarnas barn- och ungdomsböcker gäller att bokklubbarna snabbt kunde anpassa sitt utbud till den momssänkning som de kände till redan från början av hösten 2001. Förlagen behövde inte ändra sin utgivning mot ökad kvalitet för att bokklubbarna skulle beakta tendenser i marknaden och låta det påverka *deras* utbud. Beträffande bokklubbar mäts ju böcker som finns i medlemstidningar, och sådana utkommer med 8–13 nummer per år. Självfallet anpassas dessa urval av böcker snabbt efter den verkliga eller potentiella försäljningen. På grund av bristerna i kvalitetsmätningen gällande barnlitteratur i bokklubbar (se 5.1) fångades en krypande kvalitetsökning inte upp. SCB:s indexsiffror bör således omtolkas.

Den andra märkliga prisökningen enligt tabell 3 gäller *facklitteratur i bokhandeln* under år 2003, som sägs ha ökat kraftigt (Metod 3A: 8,6 procent +/- 3,7 procent; Metod 3B: 10,4 +/- 2,9 procent), medan däremot bokklubbar inte visar en sådan ökning. Klubbar visar istället en prissänkning (jämfört med KPI). Skönlitteraturen i bokhandeln har samtidigt under 2001–2003 sjunkit *mera än momssänkningen*. En fråga är då varför de flesta bokhandlare plötsligt skulle höja priserna under 2003 för just facklitteratur, men inte gör det för någon annan kategori?

Svaret ligger inte heller här i för stora prisökningar. Beträffande facklitteraturen syns ett skäl – vid sidan av andra svagheter i mätningarna – vara att SCB vid mätningen år 2003 använde en ny urvals- och mätmetod jämfört med år 2002, och att man då också införde en ny definition av vad facklitteratur är. Förutom att man mäter prisförändringar på ett helt nytt sätt jämfört med 2002, tar man nämligen med andra typer av böcker (kurslitteratur och skolböcker), som i bran-

schon aldrig benämnts facklitteratur/allmänlitteratur och heller inte ges ut av Svenska Förläggareföreningens (SvF:s) medlemmar. De ges ut av medlemmar i Föreningen Svenska Läromedel (FSL). (Det är en annan fråga att det *dessutom* finns en gråzon av böcker, som också fungerar som kurslitteratur och inte ges ut av FSL:s medlemmar). Den nya definitionen gäller bara bokhandeln. Bokklubbarna säljer ju inte skolböcker och kurslitteratur, och mätningarna där vilar på den vedertagna definitionen av facklitteratur/allmänlitteratur. Man kan därför säga att utvecklingen i den senare kanalen är den bästa indikatorn på *hur facklitteraturen i vedertagen mening egentligen utvecklades under år 2003*. Och i *bokklubbar* ökade under 2003 priserna på facklitt/allmänlitt med 0,2 procent (det vill säga en *prisminskning* jämfört med KPI). SCB försöker samtidigt övertyga oss om att (enligt Metod 3A–B) facklitteratur ökat med 8,6–10,4 procent i bokhandeln! Försäljningsutvecklingen bekräftar heller inte alls påståendet om en kraftig prisökning. Och så använder man dessa uppgifter för att hävda att industri och handel gjort för stora prisökningar.

Till viss del torde prisökningen avspegla den kvalitetsökning i utgivningen, som orsakats av momsförändringen, men som SCB fångar upp som ren prisförändring. Skillnaden mellan kanalerna är dock orealistiskt stor och visar främst att SCB:s misstag att blanda in helt nya och främmande kategorier, som inte hör till den normala definitionen av facklitteratur och som haft särskilda prisökningar, klart leder till ett missledande intryck av utvecklingen. Mätningarna avseende bokhandeln har alltså påverkats av en definition av fackböcker, som inte gäller allmänlitteratur utan någon blandning, som inte kan tolkas på ett rimligt sätt eller användas för något ändamål. Ytterligare problem orsakas också av att metodiken att mäta priser utgår från kriterier, som är inriktade på facklitteratur/allmänlitteratur. Denna metod är mindre lämplig för t ex läromedel (se 6.1), vilket i sig orsakar frågetecken avseende mätresultaten.

En ytterligare förklaringsfaktor kan vara att i urvalsbasen just för bokhandeln ingår under 2003–2004 (förutom skol- och kurslitteratur) även facklitteratur från många mindre och små utgivare. Dessa är inte medlemmar i Svenska Förläggareföreningen. Vid

sidan av Seeligs grossistlager ingår i urvalet titlar från företagets distributionslager. En utgivare kan välja att ha en titel i ett lager för distribution via bokhandeln utan att Seelig aktivt arbetar med titeln. Vissa av dessa böcker i distributionslagret kan ha (a) en inriktning mot rätt exotiska specialintressen och därmed ha låg priselasticitet och volym, (b) graden av affärsinriktning det vill säga betydelsen av kommersiella hänsyn och affärsmässiga motiv, kan vara annorlunda jämfört med vanliga förlag, samt (c) deras förläggare har en årlig utgivning som måhända bara gäller någon eller några få böcker. De aktuella förläggarnas professionalitet växlar.

Eftersom sådana utgivare troligen ibland drivs av icke-kommersiella hänsyn är det naturligt om många utnyttjade momsänkningen för att fylla böckerna med ytterligare innehåll, vilket man på grund av låg priselasticitet kan få betalt för. Innehållet har kanske en ”ideologisk” betydelse för många sådana förläggare, och möjligheten till ”kvalitetsökning”, det vill säga mera innehåll, som momsänkningen ger, kanske ses som en gudasänd möjlighet att delge världen ännu mera kunskap om det oerhört viktiga ämnesområde man är engagerad i. Dyliga böcker kom knappast med i de bokhandelskataloger, vilka utnyttjades för bokhandelsmätningarna år 2001–2002.

Det kan antas att dessa förläggare ofta inte känt sig bundna av några åtaganden att inte höja priset. De tillhör – som sagt – inte Svenska Förläggareföreningen. Många drivs av en önskan att delge världen en viss typ av information eller åsikter. Den specifika konkurrensen är låg eller obefintlig för sådana böcker, och sambandet mellan pris och efterfrågan torde ofta vara annorlunda än för rent kommersiell utgivning. Upplagorna är vanligen låga, men antalet av dessa titlar kan vara avsevärt. På grund av urvalsmetoden har de dock samma möjlighet som andra att komma med. På grund av inriktningen ligger de däremot utanför huvudfåran av litteratur, och en momsänkning torde ha liten betydelse för volymen. Deras relevans för undersökningen syns inte hög, och frågan är varför det är intressant att låta sådana titlars prisutveckling påverka beräkningarna gällande den rent kommersiella utgivningen. Även om man vid momsänkingsbeslutet vetat att denna typ av förläggare skulle höja

priserna mer än ”motiverat”, hade detta inte påverkat det politiska beslutet.

Betydelsen av sådana titlar i SCB:s urval är då en fråga av intresse. Branschföreningarna har försökt ta reda på vilka titlar som ingår i detta, eftersom antalet skolböcker, komvuxtitlar och kurslitteratur är av betydelse. Men även förekomsten av andra titlar, som ligger utanför den rent kommersiella utgivningen, kan föranleda frågetecken. SCB har med argumentet att man vill skydda sekretessen vägrat att visa sitt urval av titlar. Men hela Seeligs databas från vilka urvalet sker och alla uppgifter om individuella företag i denna inklusive alla priser för deras titlar, är tillgängliga för alla intresserade i branschen. Sekretesskålet klingar alltså tomt. Av något skäl vill man hindra insyn i vilka titlar som SCB baserar sina slutsatser på.

3.2 Varför läromedel m m?

Varför tas då t ex läromedel med i prismätningen? Utgångspunkten för SCB:s undersökning var att mäta effekter av momsänkningen. Särskilda inköpsförhållanden gäller för skolboksköpare, som är en separat marknad, genom att moms på skolböcker inte kan ses som en kostnad för köparen (kommunerna kompenseras för moms). Varför ska då kategorin tas med i mätningarna? Utgivarna av läromedel kan inte utnyttja något prisutrymme knutet till en momsänkning. Inget sådant utrymme existerar för kategorin. Skolböcker inklusive komvuxlitteratur är idag dessutom en pressad delbransch och har upplevt avsevärda minskningar i efterfrågan, vilka drivit fram särskilda prisökningar. Beträffande t ex f-priser på komvuxlitteratur redovisar SCB för tiden november -01–november -03 prisökningar, som är mer än dubbelt så höga som KPI:s ökning (utan hänsyn till osäkerhetstal). Ett läroboksprojekt med vissa bestämda ambitioner leder till en investering av en viss storlek. Om volymen över en livscykel på t ex tio år halveras, *måste* priserna öka på motsvarande sätt. Det är olämpligt att effekter av den offentliga sektorns dåliga finanser ska få påverka mätningen av prisutvecklingen för allmänlitteratur, som ju var det mätningarna egentligen skulle gälla.

Den andra kategorin – kurslitteratur för högskolor och universitet – har privata köpare, och efterfrågan

påverkas av momsen. Men prisutvecklingen för kurs- samt komvuxlitteratur uppmärksammas i en särskild undersökning av kategorin utförd av SCB för Utbildningsdepartementet. Så det finns inga skäl att i strid med etablerade branschdefinitioner inkludera all skol- och kurslitteratur bland facklitteraturen. Om man nu nödvändigtvis ville täcka hela svenska utgivningen av kommersiell litteratur, borde de tillkommande kategorierna ha redovisats under en eller flera egna rubriker.

Metoderna att mäta priserna skiljer sig mellan 2002 och senare år för bokhandeln. Kurslitteratur och skolböcker *ingick inte i prismätningarna för 2002*. Denna tillkommande litteratur fanns alltså inte med i basen detta år, och information saknas därför gällande momssänkningens effekt på dessa kategoriers priser under 2002. Att senare lägga till så stora block av litteratur och indexmässigt länka dem till mätningarna för 2002 och därefter ge intryck att utvecklingen sedan 2001 gäller en och samma kategori av litteratur, är metodologiskt olämpligt och missvisande.

Dessutom definieras facklitteratur olika i olika kanaler. Det är alltså inte bara så att definitionen av facklitteratur i *bokhandeln 2002* skiljer sig jämfört med den gällande år 2003–2004. Definitionen av facklitteratur skiljer sig under 2003–2004 också mellan *bokhandeln* och *bokklubbarna*. Om man i tabell 3 ser rubriken ”Facklitteratur”, kunde man tro att i alla fall typen av böcker är densamma, trots att *metoderna att mäta* i olika kanaler och år mera liknar ett lapptäcke (se tabell 2). Men till skillnaderna i *mätmetodik* läggs nu att *kategoriens innehåll* skiljer sig (1) mellan säljkanalerna år 2003–2004, och även (2) internt inom bokhandeln mellan 2002 och senare år.

Man verkar på SCB medveten om bristerna i mätningarna för Kulturdepartementet avseende i alla fall kurslitteratur för universitet och högskolor och komvuxlitteratur, då man i prismätningarna för Utbildningsdepartementets räkning mäter dessa böcker på ett helt annat sätt. Man försöker i dessa mäta *samma bok* under flera år. Om böcker åldras och faller bort, tillämpas en särskild procedur för att ta hänsyn till den kvalitetetsförändring som de nya ersättningstitlarna innebär. Man kan då fråga sig vilken överensstämmelsen är mellan resultaten för de två mätning-

arna gällande kurslitteratur. Ger de samma information eller skiljer sig resultaten mycket? Svar på den frågan finns inte. Man kan enbart av detta skäl fråga sig varför man avseende år 2003–2004 för in kategorin kurslitteratur m m i mätningarna för Kulturdepartementet, om en överlägsen metod används vid mätningarna för Utbildningsdepartementet? På vilket sätt och i vilket avseende förbättras de allmänna prismätningarna om en kategori, som mäts specifikt och på ett bättre sätt i ett annat sammanhang, ingår?

Som framgår av 6.1 avviker dessutom de kriterier, som gäller facklitteratur/allmänlitteratur från de gällande läromedel m m. Att ta med dessa senare bokkategorier i mätningarna för Kulturdepartementet är förvånande även ur detta perspektiv. Det är inte bara det att mätmetoden tydligen inte är den bästa (mätningarna för Utbildningsdepartementet har utformats annorlunda) utan den syns helt enkelt vara mindre relevant eller olämplig med tanke på kategoriernas egenskaper. Detta underminerar ytterligare mätningarnas värde.

Även om man bortser från dessa mätproblem, kommer totalindex att gälla en blandning av böcker enligt en definition, som annars aldrig används. Vi får mätresultat avseende prisutvecklingen för en fackbokskategori ingen känner till eller kan använda för ett relevant syfte. Detta *fördärvar även prismätningen för allmänlitteratur som helhet*. Och därmed blir materialet så påverkat av olika speciella krafter – t ex dåliga offentliga finanser och minskad efterfrågan på skolböcker med åtföljande prishöjningar – att mätresultaten nog inte kan användas. Och om ett av målen var att se hur industrin och handeln med allmänlitteratur generellt hanterat momssänkningen, kan det målet nu inte uppnås.

3.3 Är läromedel konsumentvaror?

Att skolböcker främst säljs till den offentliga sektorn (kommuner etc) har också en annan konsekvens. Det faktum att enskilda konsumenter i någon utsträckning köper dessa böcker för sina barn, påverkar inte väsentligen bokens prissättning. Detta innebär att sådana titlar *inte alls kan betraktas som konsumentprodukter* i vanlig mening. Det finns då heller inte skäl att jämföra deras prisutveckling med *konsumentprisindex*

(KPI). Man bör istället jämföra med producentprisindex eller något relevant mått på prisutvecklingen för inköp till den offentliga sektorn.

Detta är en helt annan fråga än den som berörs nedan i avsnitt 8. Den senare gäller om det överhuvudtaget är relevant att anse att bokpriser *ska* utvecklas som konsumentprisindex, vilket av vissa skäl kan ifrågasättas. Men här gäller frågeställningen förhållandet att förekomsten av några litteraturkategorier – förutom att de underminerar relevansen av mätningarna i sig – genom sin blotta karaktär gör att mätvärdena kommer att avse *en blandning av producent- och konsumentpriser*. Detta gör det *diskutabelt* att överhuvudtaget *jämföra framkomna mätvärden med konsumentprisindex*. Men dylika jämförelser är en huvudpunkt i Bokpriskommissionens framställning av prisutvecklingen. Om värdet av de jämförelserna kan ifrågasättas, minskar värdet av Bokpriskommissionens slutsatser ytterligare.

4 Hur kan SCB:s mätresultat förklaras?

4.1 Några grundläggande svagheter

Den metodik SCB använt har ett antal svagheter. Följande punkter, där (1–2) berörts ovan, tillhör de väsentligare:

1. SCB väljer en från branschutymen mycket avvikande definition av kategorin facklitteratur. Man tar t ex med läromedel, som ju inte hör till allmänlitteraturen (se avsnitt 3.1–3.2). Det gör att mätresultaten delvis inte gäller någon specifik och praktiskt utnyttjad kategori av böcker. Indextalen blir till viss del ointressanta och egentligen inte möjliga att använda till något. Om tanken bl a var att kunna följa hur medlemmarna i Svenska Förläggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen hanterade momssänkningen, spolieras detta av den olämpliga definitionen.

2. Man kan ifrågasätta om vissa av de böcker som ingår överhuvudtaget är konsumentprodukter, vilket gör att jämförelser med KPI inte är relevanta (avsnitt 3.3).

3. SCB mäter inte sådana prisförändringar som är av

intresse för de flesta konsumenter i Sverige. Indexmätningarna representerar inte den litteratur som verkligen köps och säljs utan bygger främst på böcker med lägre eller låg försäljning (avsnitt 4.2). Detta minskar även möjligheten att göra jämförelser med KPI, som bygger på att individuella varor viktas utifrån sin betydelse för konsumenten.

4. Beroende på att vissa böcker är unika är det alltid av grundläggande betydelse att vid prismätningar ta hänsyn till bl a kvaliteten (faktorer som format, illustrationsmängd, redaktionell insats osv) vilka påverkar kostnaden för en bok. Om inte de viktiga kostnads- och efterfrågepåverkande faktorerna beaktas på ett korrekt sätt kommer man att jämföra äpplen inte bara med päron utan med bananer och kokosnötter. Men SCB uppmärksammar inte tillräckligt dessa prispåverkande faktorer, vilket medför att mätningarna i vissa avseenden torde bli felaktiga (avsnitt 5).

5. Utnyttjad mätmetodik är inte särskilt relevant för vissa grupper ingående bland fackböckerna. Dessa grupper har samtidigt en sådan volymmässig tyngd att mätningarna kan påverkas av deras deltagande (avsnitt 6.1).

6. Det finns på grund av momssänkningen en större efterfrågan än förut på lite ”finare” böcker. Bristerna i kvalitetsmätningen gör dock att man inte fångar in effekterna av den ökning av kvaliteten (mer påkostade och därför dyrare böcker), som på grund av momssänkningen inträffat på i alla fall vissa områden av bokmarknaden. Detta medför att SCB förväxlar kvalitets- med prishöjningar (avsnitt 6.2), samt

7. SCB beaktar inte heller på vilken delmarknad böckerna säljs, vilket medför att böcker jämförs, vilka har helt olika förutsättningar när det gäller prissättningen. Olikheter i marknadsförutsättningarna orsakar att om man gör urval med olika inriktning på marknader, detta torde medföra olika utfall i prismätningarna (avsnitt 6.3).

Punkt (3–7) belyses mera i detalj nedan.

4.2 Index för mindre läsarkategorier?

I sina mätningar beaktar SCB inte olika böckers försäljningsvolym. Med största säkerhet tror en överväldigande andel av kulturintresserade, politiker och allmänhet att SCB:s slutsatser om böckers prisutveckling avspeglar *hur konsumenterna – bökköparna – drabbas av prisförändringarna*. Men det är inte alls fråga om det. SCB beaktar inte tillräckligt hur viktiga olika böcker är för konsumenterna. Man tar inte hänsyn till *försäljningen* av olika böcker. Med tanke på den stora betydelse en minoritet av titlar har för den totala försäljningen, medför SCB:s metodik då att prismätningens resultaten kanske bara är *av relevans för en minoritet bökköpande svenskar*. Detta står inte klart för allmänhet och massmedia. Man tolkar det istället som om prisökningstakten anger hur svenska bökköpare allmänt drabbas av prishöjningarna. Men detta är inte fallet.

I prisindex för t ex livsmedel jämförs mycket likartade individuella produkter år från år och vägs samman med andra livsmedel utifrån den betydelse de har i den privata konsumtionen. I bokprisindex kan inte *samma* produkter jämföras mellan åren, utan utmaningen ligger i att mäta *jämförbara* produkter. Dessutom bör självfallet på samma sätt som för andra delar av KPI hänsyn tas till de olika produkternas/titlarnas försäljningsvolym. Olika produkter har olika betydelse. Genom att ignorera titlars upplagor och försäljning visar SCB att man inte uppmärksammar det faktum att *olika böcker är olika produkter*. Om man inte beaktar volym får alla titlar samma vikt. Det innebär att titlarna betraktas som helt utbytbara. Om man tar ökad hänsyn till volymen, som sker i vissa speciella beräkningar, som SCB utför gällande prisindex för bokklubbar, har detta avsevärd betydelse för prisutvecklingen (se nedan).

SCB erkänner principiellt betydelsen av bestsellers och volymböcker genom att på visst sätt justera urvalet till förmån för dem. Men compensationen, som den utformas, blir otillräcklig och avspeglar inte de större titlarnas betydelse på ett acceptabelt sätt. SCB kompenserar för bestsellers genom att välja ut *flera sådana titlar* än som skulle komma med i det grundläggande urvalet. Förutom de två tredjedelar av titlarna som baseras på ett urval från Seelig, tas en tredjedel av

titlarna från Akademibokhandelns kataloger samt även från bestsellerlistor. Varje bestseller eller titel med större försäljning får sedan samma vikt som en bok med liten upplaga och ändå mindre försäljning. Denna metod torde i praktiken – eftersom dubbelräkningar inte tillåts avseende de bästsäljande listorna – innebära att större titlar bara ges ungefär hälften av den tyngd de i verkligheten har. Det betyder att volymböckernas betydelse underskattas kraftigt.

Frågan är vilken principiell grund SCB kan sägas ha för sitt val. När man försöker kompensera för volymen bör man ledas av en princip. Den rimliga principen är att se vilken försäljningsmässig betydelse de 5, 10, 15, 20 osv procent största titlarna har och ge dem motsvarande vikt i beräkningarna. Dessa storleksrelationer borde ha fastställts. SCB redovisar inte någon klar princip för sin sk compensation, vilket gör att man riskerar att den framstår som godtycklig. I alla händelser syns den underskatta de större titlarnas försäljningsmässiga betydelse.

Betydelsen av att korrekt beakta stora titlar framgår av SCB:s egna beräkningar. Efter att SCB tvingats ta fram prisdata för klubbarna, där hänsyn tas till huvudbokens försäljningsvolym, framträder en annorlunda bild än den Bokpriskommissionen förmedlar i sina kommentarer av utvecklingen. Även när kvalitetsökningen för barnböcker i stort räknas som en ren prisökning, är den fortsatta prisnedgången för t ex skönlitteraturen så kraftig att *enligt SCB prisnivån totalt för bokklubbar 2001–2003 precis överensstämmer med den som momssänkningen ledde till*.^{*} Prisenivån (med hänsyn tagen till alla litteraturkategorier) faller 2 procent. Dessutom har ju även facklitteraturen upplevt kvalitetsökningar men som i huvudsak inte fångas upp annat än som prisökning. Och om man dessutom i bokklubbsmätningarna skulle ta volymmässig hänsyn inte bara till huvudboken utan till alla sålda böckers, skulle prisnivån pressats ytterligare.

Som ett svar på kritiken att titlars försäljningsvolym inte beaktas, anför SCB ibland att man tar hänsyn till och viktat respektive indextal utifrån volymen av

^{*} Bokpriskommissionen, Fjärde delrapporten (SOU 2004:9), sid.19 not 11.

den litterära genren: skönlitteratur etc. Men denna viktning av litteraturkategorierna utifrån deras volym är irrelevant i sammanhanget. Inom varje litterär kategori finns böcker med liten, medelstor respektive stor volym. De i sammanhanget relevanta kostnaderna och deras utveckling beror uteslutande på den *individuella* titelns egenskaper och volym och har inget som helst att göra med hur hela litterära kategorier genom sina vikter påverkar totalindexet.

Det bokprisindex SCB tar fram är alltså inget index som gäller den svenska konsumtionen, utan är främst en bild gällande titlar med lägre eller ringa försäljning. Bara för att Bokpriskommissionens direktiv också betonar betydelsen av att skattesänkningen inverkar brett, var det inte befogat att frånga normala principer för konsumentprisindex, som utgår från att olika produkter ges en vikt utifrån sin tyngd i konsumtionen. En belysning av hur momssänkningen slagit igenom *speciellt för den smala litteraturen* hade lätt kunnat lösas på annat sätt. Men detta delsyfte kan inte vara huvudsyftet.

När det inledningsvis under 2002 gällde att konstatera att sänkningen av momsens skatt på avsett vis, är det naturligt att fastslå att detta skett för såväl stort som smått. Men läget därefter är annorlunda. Då måste man beakta de krafter, som snabbt börjar påverka utgivningen. De titlar som tas fram är helt nya och de utformas och påverkas av annorlunda efterfrågeförhållanden än förut. Det finns nu t ex större möjligheter att ge ut titlar med viss inriktning och större risk, sådana man tidigare inte vågat sig på. Kanske förlagen nu tar fram ett större antal titlar än tidigare för vilka det finns en risk för låg försäljning, och som därför måste ges ett lite högre pris. Andra skäl för utgivningen kan ha samma effekt. Dessa orsakssamband har inte kartlagts. Men att en lite högre andel av utgivningen är av denna art är ju positivt – inte negativt! Det är i själva verket högst fördelaktigt – och en dynamisk effekt av momssänkningen – om flera smala titlar med angivna egenskaper (och lite högre priser) ges ut. I alla fall kan man inte utan vidare undersökning tolka det som något negativt. Så den nya situationen kan medföra att – relativt sett – fler smala titlar med ogynnsam kostnadssituation ges ut. Statistiken gällande titlar och upplagor motsäger inte att så har skett.

I den totala utgivningen kommer prismässigt alltid en del av titlarna att ligga *över* och en annan del *under* den genomsnittliga prisnivån. Men den viktiga konsekvensen av alla de komplexa strömningar och faktorer som påverkar utgivningen, och vilka vi inte har kunskap om, är självfallet *om konsumenten får uppleva momssänkningen*. Och det sätt på vilket man bör fastslå detta, är att man väger priserna efter vad konsumenten *köper* och konstaterar om *genomsnittet av de köpta böckernas priser reflekterar momssänkningen*. Det är det relevanta kriteriet – inte att måhända flera titlar nu ges ut, vilka har en lite ogynnsam kostnadssituation beroende på en osäker efterfrågan. Vad SCB mäter är ju det senare förhållandet genom att man gör ett urval av utgivna titlar utan att ta hänsyn till volym, och registrerar deras priser. Och om det nu finns en ökad andel av sådana smala titlar med lite högre pris, *tolkas det som något negativt* genom den ansats SCB valt. Priserna ökar ju – enligt det sätt man mäter – lite utöver den historiska nivån. Men är inte detta positivt, *när man beaktar de möjliga orsakerna?*

I KPI vägs varorna med hänsyn till sina andelar av konsumentens budget. Med tanke på att SCB t ex inte tillräckligt följer en sådan viktig princip för KPI som att ta hänsyn till varornas betydelse för konsumenten, är en fråga varför – mot denna bakgrund – *jämförelser med KPI överhuvudtaget är viktiga och intressanta*. I avsnitt 3,3 ställdes en annan fråga: nämligen om det finns skäl att jämföra litteratur, som inte är konsumentvaror, med konsumentprisindex. Relevansen av sådana jämförelser ifrågasattes. Här gäller frågeställningen istället om det är rätt att göra jämförelser med hänsyn till att de olika indexen behandlar sina ingående produkter på principiellt olika vis. Ett KPI uppbyggt på samma grund som SCB:s bokprisindex skulle ju *säkert visa helt andra värden än nuvarande KPI*. Så vilka är sakskälen att göra en jämförelse mellan index, där enskilda produkter vägs så olika? Varför är en eventuell differens intressant?

Genom att gå ifrån den vanliga grunden för konsumentprisindex och inte ta tillräcklig hänsyn till *vad konsumenten köper*, minskar SCB relevansen av sina mätdata. Omedelbart efter momssänkningen kunde information om prissänkningen byggd på titlar utan viktning vara av intresse. Senare borde ett annat upp-

lägg valts, och det verkar som SCB av olika skäl valt en mindre lämplig ansats. Upplägget syns inte motiverat av Bokpriskommissionens direktiv.

5 SCB:s kvalitetsklassning

Böckers mycket olika utformning och kvalitet är ett huvudskäl till att de är så svåra att jämföra. Som framgick av avsnitt 1.2 har SCB använt ett flertal metoder. Deras innehåll och de speciella problem gällande främst mätning av kvaliteten, som de ger upphov till, diskuteras i följande avsnitt.

5.1 Metod 1: Bokklubbar åren 2002–2004

Till skillnad från bokhandeln har mätningarna avseende bokklubbar skett på ett mer likartat sätt under hela perioden, vilket ger dem ett speciellt värde. Som indelningsgrunder används för bokklubbar följande variabler: litteraturkategori (skön-, barn- och facklitteratur); bandtyp; sidantal och illustrationsmängd. Det låter lovande, men i verkligheten används inte ens dessa variabler på ett önskvärt sätt.

Beträffande skönlitteratur används numera *sidindelning* (vanligen tre klasser) och några klasser avseende *illustrationer*. Beträffande illustrationer skiljs mellan de tre klasserna: 1) ej illustrerat, 2) illustrerat i svart-vitt, 3) illustrerat i färg.

Kvalitetsklassningen är unik i varje bokklubb, men beträffande skönlitteratur sker en sidindelning ofta i tre klasser: 1–300, 301–500, 500 sidor eller mer. Om en allmän kvalitetsökning sker på så vis att *varje* titel i storleksklassen 300–500 sidor ökar med – låt oss säga – tio sidor med de ökade kostnader detta medför, registreras detta som en kvalitetsökning *i blott 5 procent av fallen*. Och om förlagen på grund av momssänkningen ökar många illustrerade titlars illustrationsmängd med till exempel 3 procent av sidytan, registreras detta överhuvudtaget inte, såvida inte antalet sidor påverkas. Då kommer det registreras i det avseendet i några få procent av fallen.

Beträffande barn- och ungdomslitteratur är det ofta fråga om färgillustrationer. Ingen indelning efter illustrationsmängd sker utan bara efter några klasser avseende längd, och med hänsynstagande till om det gäller särskilda böcker som pekböcker för mycket små

barn. Det är då svårt att tro att man år från år mäter likartade titlar. Men om så inte sker, finns skäl att tro att prisnivån varierar mellan åren på grund av att utförandemässigt olika böcker jämförs.

När det gäller facklitteratur sägs sidindelningen ofta bestå av tre klasser med gränserna 200 och 400 sidor. Men när det gäller illustrerad facklitteratur har enligt uppgift ofta två (!) klasser använts med gränsen 100 sidor. Eftersom man också här bortser från variabler som *format* är det tydligt att mycket olika fackböcker troligen jämförs med varandra mellan olika år. Och gällande andra variabler avseende kvalitet – tryck, papper etc – har man ingen kontroll alls.

Man kan alltså generellt säga att klassindelningen är mycket grov och att böcker med mycket olika förutsättningar kan komma in i samma klass. Det är självfallet kostnadsmässiga skillnader mellan att t ex ha ett litet antal illustrationer jämfört med att ha sådana på många sidor. Även om inga förändringar skulle ske gällande kvalitet i hela populationen kommer då rätt olika böcker att jämföras mellan åren. Och om det finns en trend mot ökad kvalitet, registreras den oftast inte. *Man har – av allt att döma – knappast någon kontroll alls när det gäller kvalitetshöjningar.*

Förhoppningen är att det stora antalet böcker delvis jämnar ut skillnaderna, men det är självfallet osäkert. Sedan tillkommer samma svagheter som gäller bokhandelsböckerna t ex att hänsyn inte tas till upplaga etc. Så möjligheterna att liknande böcker jämförs mellan åren minskar ytterligare. Om det dessutom finns skäl att tro på dynamiska effekter av momssänkningen t ex i form av en kvalitetsökning, börjar klassningen synas otillräcklig. Beträffande storleken på de mätfel detta kan orsaka under 2002, kommenteras detta i avsnitt 5.2.2.

5.2 Metod 2: Bokhandeln år 2002

5.2.1 Mäts kvalitet?

När det gäller den grundläggande mätningen i bokhandeln via butikskataloger avseende år 2002, *finns ingen kontroll alls på kvaliteten* gällande de böcker, som såldes. Ingen kvalitetsmätning eller klassning skedde. För varje utnyttjad bokhandelskatalog som används vid mätningen, tar man nämligen ut *alla* titlar inom vart och ett av de ämnesområden, som utnyttjas i den

katalogen, och räknar efter prisstudier hos ett antal bokhandlare, som använder katalogen, ut genomsnittsprisen för titlarna inom varje ämnesområde. Dessa priser jämförs sedan med motsvarande genomsnittspriser för de olika ämnesområdena i samma katalog utgiven motsvarande säsong ett år tidigare. Ingen kvalitetsmätning sker av böckerna inom varje område, *så kontroll saknas för dessas olika kvalitet.*

Under detta första år efter momssänkningen leder den bristande kvalitetsmätningen troligen inte till alltför stora olägenheter. Sänkningen av priserna på grund av momsnedläggningen följde troget alla riktlinjer och innebar en massiv och allomfattande prissänkning. De dynamiska effekterna börjar dock verka under år 2002, och detta kan lätt medföra att prisökningstakten efter den initiala prissänkningen överskattas av SCB. Det finns nämligen inga skäl alls att tro att momssänkningen leder till några kvalitetssänkningar, medan det finns mycket goda skäl att tro att den i många fall leder till kvalitetsökningar. I ett system som inte mäter kvaliteten på ett noggrant vis, kommer då kvalitetsökningarna ofta att passera obemärkta, medan de prisökningarna, som åtföljer den högre kvaliteten, däremot alltid registreras. I detta fall gjordes ju inga försök att mäta kvalitet. Det finns en uppenbar möjlighet till överskattning av prisnivån genom att prisökningarna som bygger på en något ökad kvalitetsnivå, registreras som *rena* prisökningar.

Storleken av denna överskattning *under det första året* beror på hur snabbt man tror att de dynamiska effekterna inträffade avseende olika litteraturkategorier. Frånvaron av kvalitetsmätning under år 2002 i SCB:s mätningar innebär alltså att data om bokhandels prisutveckling under 2002 sannolikt är felaktiga genom att prisökningarna för det året överskattats (eller prissänkningar underskattats).

5.2.2 Mätresultat: Bokklubbar och bokhandel 2002

Eftersom SCB inte försökte mäta kvalitet i bokhandeln, kan man gällande år 2002 inte ens försöka hävda att de egna mätningarna är mer rättvisande än Temo:s. I Temo-mätningarna försöker man ju noggrant med hjälp av branschexpertis välja likvärdiga titlar så att full jämförbarhet nås mellan åren. TEMO-mätningen, som har en kvalitetsmätning inriktad på att jäm-

förbara titlar ska mätas under aktuella år, anger då bara små skillnader med SCB-mätningen avseende *skön- och barnlitteratur* i *bokhandeln* år 2002. SCB verkar underskatta prissänkningen. Beträffande skön- och barnlitteratur i bokklubbar anger Temo-mätningen, som för denna kanal gör motsvarande kvalitetsbestämning av böckerna som i bokhandelsmätningen, en prissänkning på 17,9 procent (före hänsynstagande till inflation), vilket är en prissänkning avsevärt större än momssänkningen. SCB anger här mycket högre prisökningar (alltså lägre prisfall) för dessa typer av böcker (skön: -12,4; barn: -6,6 procent). Beträffande barnböcker har vi tidigare visat att kvalitetsökningen kunde förväntas vara hög i bokklubbar under 2002 på grund av föräldrars reaktion på momssänkningen och möjligheten för klubbarna att snabbt anpassa utbudet. Till skillnad från Temo kan SCB inte fånga upp annat än en mycket ringa del av kvalitetsökningen.

Beträffande *facklitteratur* verkar samma kraft. Bokklubbar visar enligt SCB:s mätningar en snabbare prisökning (lägre prisfall) för denna kategori än bokhandeln, vilket är logiskt på grund av klubbarnas benägenhet och möjlighet att snabbare anpassa utbudet till det nya läget. Det är dock inte möjligt att utifrån dessa data bestämt ange vad som är kvalitetsökning respektive prisökning för *facklitteraturen*. En viss del av prisökningen som förekommit, torde vara kvalitetsökning. Temo mäter egentligen inte fackbokskategorin, och SCB har ingen möjlighet att konstatera förekommande kvalitetsökning. Man kan alltså inte uttala sig om storleken på de *rena* prisökningarna för *facklitteraturen* i *bokhandeln*. Men utsagor i branschen anger att en efterfrågan på böcker med högre kvalitet för – i alla fall – vissa kategorier av fackböcker funnits. Troligen har kvalitetsnivån för utgivna titlar påverkats.

På grund av att SCB inte har några möjligheter att fastställa omfånget av kvalitetsökningarna innebär det att hela basen för SCB:s jämförelser – utvecklingen för år 2002 – vacklar. Eftersom det första årets utveckling är viktig för mätresultatet gällande hela treårsperioden, har detta konsekvenser för tillförlitligheten hos det totala mätresultatet.

5.3 Metod 3 B: Bokhandeln åren 2003–2004

5.3.1 Införande av hedonisk regression (HR)

Enligt den traditionella metoden för prismätningar – *kvalitetsklassmetoden* – specificeras (1) ett antal variabler (gällande olika viktiga egenskaper hos titlar) och (2) klasser definieras för varje variabel. Man väljer ut (3) lämpliga kombinationer av variabler och klasser, vilket bestämmer ett antal *kategorier*. Av beräknings-skäl behöver man vanligen hålla ner antalet kategorier. Därefter jämförs titlar från olika år, som faller inom en och samma *kategori*; indexvärden fastställs för varje kategori och olika kategoriers värden vägs samman till ett totalindex.

Metod 3A betecknar SCB:s utformning av kvalitetsklassmetoden. Utifrån regressionsanalys har man valt ut följande dimensioner utöver litteraturkategori (det vill säga skön-, barn- och facklitteratur): bandtyp, skyddsomslag, vikt samt – gällande fackböcker – en indelning i trade/professional (användning för arbete/studier eller för nöje). I avsnitt 5.3.4.3 kommenteras innebörden av dessa variabler och vad en indelning grundad på dem kan betyda. Dimensionerna används sedan för indelning av kategorier, vars årliga utveckling mäts. SCB säger sig därvid ha försökt mäta utvecklingen för alla böcker, som ges ut i Sverige och är av kommersiell betydelse.

I den allra första fasen efter momssänkningen fick kravet på mätning av kvaliteten sättas lägre. Beträffande den följande fasen *kan det vara* så att problemen att kontrollera böckers kvalitet på ett tillräckligt precist sätt är så stora, att man helt enkelt – med rimliga resursinsatser – inte *kan* utföra detta på ett acceptabelt sätt för *alla* böcker. SCB verkar glömma att böcker är en av de allra svåraste produktgrupperna att skapa ett prisindex för. Man borde kanske ha begränsat sig till vissa format och böcker med vissa egenskaper, men som står för den stora volymen på bokmarknaden, och istället mätt dessa på ett mycket noggrant sätt med hänsynstagande till flera dimensioner. Att göra en totalundersökning med betydande brister i kvalitetsmätningen kan inte vara rätt utgångspunkt för att besvara statsmakternas huvudfråga för undersökningen. Under alla förhållanden är valet av allmän ansats en relevant frågeställning som borde ha diskuterats och argumenten redovisats. Man kan inte und-

vika frågan med argumentet att all litteratur ska vara med. Syftet med undersökningen är inte sämre tillgodosett genom en noggrann och tillförlitlig undersökning av ett färre antal kategorier med stor volym än en totalundersökning med stora frågetecken. Resultatets relevans borde ha varit styrande. En särskild undersökning av den smala litteraturens ställning kunde ha ingått i den alternativa ansatsen.

I den femte delrapporten (augusti 2004) redovisar SCB prismätningar som bygger på så kallad *hedonisk regression* (HR). Metoden, som här benämns Metod 3B, innebär att man beräknar individuella ”faktorpriser” = betakoefficienter på en boks olika egenskaper. Dessa priser ska ge en bild av hur var och en av en individuell titels olika egenskaper bidrar till priset, när man jämför hur storleken av dessa olika egenskaper skiljer sig från dem, som fanns för ett genomsnitt av titlar under den föregående perioden, som man jämför med. Tonvikten vid HR ligger på en jämförelse mellan två närliggande perioder. Om man reducerar en viss titels pris med de faktorpriser (multiplicerade med relevanta volymer) som gäller de egenskaper den individuella titeln har (utöver det genomsnitt från föregående period man jämför med), kommer man fram till det pris som ska jämföras med den förra periodens pris för aktuell kategori. Man gör särskilda beräkningar för skön-, barn- och facklitteratur.

Hedonisk regression (HR) används i Sverige i konsumentprisindex (KPI) för kläder. Beträffande böcker har metoden aldrig tidigare använts i landet. I USA har man gällande konsumentprisindex utnyttjat det för en mindre kategori böcker: *college textbooks*, som är en av tre undergrupper i kurslitteraturgruppen. Man har av okänd anledning i USA *inte* infört hedonisk regression allmänt för skön-, barn- och facklitteratur/allmänlitteratur. Inga länder utnyttjar metoden allmänt i bokprisindex eller i breda undersökningar av den art Bokpriskommissionen/SCB haft i uppdrag att utföra. Några exempel på utnyttjande av metoden för allmänlitteratur har överhuvudtaget ej rapporterats. Man kan fråga sig varför Sverige ska vara det första landet i detta avseende, när så lite stöd redovisats internationellt i bokbranschen för metoden. SCB:s metodval har alltså gjort undersökningen till ett internationellt sett särpräglad projekt gällande litteratur

och som har drag av pionjärbete. Men bör man verkligen införa en för allmänlitteratur helt oprövad metod vid en så viktig nationell undersökning?

Man finner i SCB:s eller Bokpriskommissionens rapporter heller inget material, som för marknader med viss likhet med bokmarknaden visar sambandet mellan mätresultat baserade på HR jämfört med traditionell metodik (kvalitetsklassmetoden). Frågan är naturligtvis vilken överensstämmelsen är för produkter *med konstnärlig innehåll* mellan (1) HR och (2) traditionell metodik och under *olika förutsättningar*. En sådan diskussion hade varit naturlig vid det metodbyte, som skedde mellan delrapport 4 och 5. Det är särskilt svårt att bedöma kvaliteten på produkter med större konstnärligt innehåll, då bara någorlunda lätt mätbara dimensioner kan tas med i regressionskvationerna. Mycket lämnas utanför beräkningarna och andelen av prisvariationerna som förklaras blir då mindre, det vill säga den sk förklaringsgraden minskar. Osäkerheten torde bli medföra att konfidensintervallen blir vidare.

Om vi i tabell 3 beträffande bokhandeln tittar t ex på perioden "April 03–april 04" (mätt genom HR), kan detta vara en av förklaringarna till de stora osäkerhetstal som redovisas. För skönlitteratur är prisförändringen: -0,4 procent +/-4,0 procent och för barn/ungdomslitteratur -2,3 procent +/-5,2 procent. Frågan är hur betjänt man är med metoder, som ger osäkerhetsintervall på över 10 procent. Även kvalitetsklassmetoden enligt SCB:s utformning ger ibland upphov till hög osäkerhet, men talen är oftast lägre. Det kan ses som ett tecken på komplexiteten i pris-mätningar av litteratur. Eftersom tillämpning av HR är ett pionjärbete på varuområdet, kan man nog inte förvänta sig ett fullgånget och fullgott resultat av mätningarna. Men då blir det dubbelt viktigt att kunna jämföra utfallen av HR med utfall baserade på traditionell metodik.

Den metodik som nyttjades i bokhandeln år 2002 (Metod 2) berörs inte av införandet av HR, och inte heller mätmetoderna i bokklubbar 2001–2004 (Metod 1). Skälet i det senare fallet sägs vara att ISBN inte kunnat erhållas och att man därför inte har mera information än vad som anges i bokklubbstidningarna. Det väcker förvåning att dessa data inte kunde

införskaffas om man velat (ev. efter uteslutning av någon klubb där särskilda svårigheter förelegat). HR användes alltså enbart för bokhandeln och under perioden 2003–2004.

I del 5 av SCB:s underlag till Bokpriskommissionen (avsnitt 5.1.5) visas skillnader i mätresultat gällande år 2003 mellan HR och kvalitetsklassmetoden. För det enstaka helåret 2003, som nu finns data för, anges skillnaden mellan metoderna vara följande (tabell 6). Resultaten visar på *en betydande skillnad mellan metoderna*. Vi bör inledningsvis minnas att kvalitetsklassmetoden i den utformning som SCB gett den, bara är en av många möjliga varianter. SCB:s utformning har betydande svagheter bl a genom att antalet utnyttjade variabler är få, och klasserna är vida, vilket gör att titlar med stora skillnader sinsemellan kommer med i samma kvalitetsklass; man beaktar inte viktiga dimensioner etc. Tillsammans med de allmänna metodfelet medför detta att SCB:s mätresultat enligt den tillämpade version av kvalitetsklassmetoden syns *överdriva prisökningarna* för alla litteraturkategorier.

Tabell 6. Uppmätta prisökningar för Metod 3B och Metod 3A (%)

Skön	Barn	Fack	Totalt
<i>Metod 3B. Hedonisk regression</i>			
+5,6 +/-2,6	+5,5 +/-4,1	+10,4 +/-2,9	+7,8 +/-1,8
<i>Metod 3A. Kvalitetsklassning</i>			
+3,1 +/-3,2	+4,6 +/-4,5	+8,6 +/-3,7	+5,9 +/-2,2
<i>Skillnad</i>			
+2,5	+0,9	+1,8	+1,9

Indextalen som framkommit med hjälp av HR ska ses i detta perspektiv. Man finner då att *tidigare fel till och med accentueras*. Det kan också vara fråga om *en systematisk tendens att ange större prisökningar* än kvalitetsklassmetoden, då HR inte i något enda fall visar lägre prisökningstakt än denna metod. På basis av detta års mätningar syns utnyttjandet av HR alltså genomgå-

ende leda till en högre prisökningstakt jämfört med traditionell metodik. Men ännu allvarligare är storleken på skillnaderna. För en så viktig kategori som skönlitteratur är differensen så stor som *2,5 procent på ett år. Om det finns en systematisk tendens för HR att ange högre värden* än aktuell utformning av kvalitetsklassmetoden, talar vi beträffande skönlitteratur om en skillnad i prisökningstakt på 7,5 procent för en treårsperiod under likartade förutsättningar som 2003. Och denna skillnad uppstår då bara beroende på mätmetoden. Till detta har vi det faktum att SCB:s utformning av kvalitetsklassmetoden i sig syns överdriva prisökningarna. SCB försöker i rapport 5, där HR används för första gången, tona ned skillnaderna mellan metoderna i sin kommentar gällande utfallet. Detta beror troligen på att man är besvrad av de stora differenserna och vad de innebär.

Om vi ser på totalbilden för alla litteraturkategorier är bilden något men inte tillräckligt mycket bättre. Under samma förutsättningar som ovan uppkommer då en skillnad på cirka 6 procent på treårsbasis mellan SCB:s olika sätt att mäta samma prisökningar. Slutsatsen är att *det föreligger en oförklarad skillnad mellan SCB:s mätmetoder. Om det är en systematisk skillnad och inte bara gäller år 2003 är den självfallet oacceptabel. Valet av mätmetod kan då i sig allvarligt ändra utfallet av gjorda mätningar.*

SCB redovisar skillnader mellan hedonisk regression och kvalitetsklassmetoden bara för år 2003. Beträffande år 2004 års mätningar, där hittills resultat avseende april 2003–april 2004 redovisats, visas inga beräkningar baserade på kvalitetsklassmetoden. Med hänsyn till de dramatiska skillnaderna mellan metoderna, som ovan redovisats, har kanske SCB funnit att en fortsatt sådan redovisning visar på *för stora skillnader*. Det verkar dock vara en självklarhet att när man i flera delrapporter redovisat resultat enligt kvalitetsklassmetoden – även i den utformning den fått i SCB:s tappning – och sedan under sista året byter till en ny (och kanske kontroversiell) metod, resultat redovisas *enligt bägge metoderna*. Med tanke på att det kan vara fråga om en systematisk (och därmed varaktig) skillnad mellan mätmetoderna är det av fundamental vikt att SCB fortsätter att beträffande sista året av perioden (2004) redovisa mätvärden gällande bokhandeln

även enligt Metod 3A. HR tillämpad på bokmarknaden är – som sagt – ett pionjärbete, och det är självklart att metodens kvalitet på området bör utvärderas. Att jämföra med traditionell metodik syns då vara en bra utvärderingsmetod.

5.3.2 Hedonisk regression och konstnärliga produkter

Det finns några fundamentala metodfrågor gällande hedonisk regression, som inte behandlas i rapporterna. HR bygger innehållsmässigt på att det aktuella produktområdet är av sådant slag att alla relevanta (mätbara) egenskaper tas med och att man kan reducera för *förändringar* hos de olika egenskaperna hos en titel jämfört med ett genomsnitt för en tidigare period. För många typer av produkter är väl detta inget problem: likartade herrskjortor görs t ex med några tillägg, flera och dyrare knappar osv, vilket har en viss inverkan på kostnaderna och också på priset. De aktuella förändringarna påverkar inte alls produktens karaktär. För datorer levereras olika delkomponenter av skilda underleverantörer, konsumenterna kan värdera ett tangentbord jämfört med ett annat osv. Att eliminera för ökning i kvaliteten hos sådana delkomponenter kan nog leda till att man når fram till en mer likvärdig och jämförbar produkt, vars pris bättre kan jämföras med liknande produkters en period tidigare.

Men t ex en skönlitterär bok är en helhet och dess värde bygger på att det just är en historia som har en viss längd och är av en viss karaktär. I ett visst format innebär det att boken blir – säg – 165 sidor lång. Vad vi avräknar, när vi behandlar dimensionen sidantal, är i konsumentperspektivet inte sidornas papperspris och produktionskostnaden per sida utan hur konsumenter genomsnittligt värderar en sida i en skönlitterär bok (utöver en viss jämförelsestandard). Så man ger varje sida i en bok med ett sidantal, som överstiger något genomsnitt, ett värde, vars storlek beror på ett genomsnitt av data från hela urvalet, och reducerar – förenklat uttryckt – titelns pris med det överskjutande sidantalet multiplicerat med sidans faktorpris (produkten av sidor och faktorpriset). Och vi går till verket på liknande sätt beträffande alla dimensioner av intresse. Innebär detta verkligen att man skapar en kärna, som är relevant vid indexberäkningar? Är sät-

tet att resonera överhuvudtaget tillämpligt på konstnärliga produkter?

Kan priset på Mona Lisa eller – hellre – en målning av en mindre känd konstnär reduceras för – säg – sin storlek jämfört med ett tidigare genomsnitt av tavlor, tyngden på ramen och på duken, ramens egenskaper, kanske vissa färger eller delmotiv i tavlan (t ex leenden). Det gäller delmotiv, som i alla tavlor kan väcka åskådarnas intresse och beräkningsmässigt kan ge utslag i en regressionskvation. Samverkar inte en konstnärlig produkts olika egenskaper på ett oerhört integrerat sätt för att *just därigenom* skapa en helt unik upplevelse hos betraktaren? Skapar inte det verkets egentliga värde (både konstnärligt som monetärt)? Kan verkligen sådan samverkan hanteras av HR?

Så frågan är: kan man verkligen med hjälp av genomsnittliga standardiserade faktorpriser avseende vissa *mätbara* egenskaper (faktorpriser delvis beräknade utifrån produkter med mycket mindre konstnärligt innehåll: skönlitteraturgruppen innehåller även titlar med mycket faktainnehåll) reducera priset för ett konstföremål till ett värde, som är meningsfullt i en indexberäkning?

I utredningen saknas en analys av villkoren för tillämpbarheten av HR på ett produktområde med starkt konstnärliga inslag. På ett sådant område är de flesta produkter en samling av egenskaper, som tillsammans ger en unik upplevelse, vilken vanligen inte kan reproduceras. Kan man för sådana produkter metod- och begreppsmässigt genomföra prisreduceringar avseende olika mätbara "kvaliteter" (överstigande något tidigare genomsnitt) på samma sätt som för kjolar och datorer? Även om så är fallet, borde frågeställningen ha analyserats, de viktiga frågeställningarna klarlagts och en argumentation redovisats.

5.3.3 Att bedöma hedonisk regression

Den hedoniska regressionen skapar en *modell* av verkligheten, vilket innebär att det är en *förenkling* av denna. Den bygger på föreställningen att titelpriserna avspeglar konsumenternas (medvetna eller omedvetna) värderingar av de olika egenskaper som titlarna har. Beskrivningen av verkligheten är en approximation, och det är svårt att veta hur bra modellen egentligen speglar verkligheten. De osäkerhetstal som ang-

es för mätresultaten gäller osäkerhet *inom* modellen beroende på att slutsatserna bygger på urval osv. Osäkerhetstalen har föga att göra med osäkerheten för *hela* modellen och den grad av förtroende man kan ha för att data baserade på modellen ger en korrekt beskrivning av verkligheten.

Vilka egenskaper gällande regressionen kan man då använda för att dra slutsatser om hur rimlig HR är? En *första aspekt* är att alla egenskaper som är av intresse gällande titlarna bör komma med. Annars värderas och elimineras inverkan av vissa egenskaper, medan böcker jämförs som i andra viktiga avseenden skiljer sig (och därför också har olika konsumentpris). Detta gäller även den traditionella metoden. Det hade varit av värde att konsumenterna själva angett de egenskaper hos böcker, som är viktiga för dem. Branschaktiva har naturligtvis stor kunskap om det, men kan självfallet missa dimensioner. Vi talar här om dimensioner, som är mätbara. Svår- eller omätbara dimensioner faller utanför. Om då de viktigaste egenskaperna t ex inte kan mätas och därför inte är med, kan ekvationernas möjlighet att förklara prisvariationerna självfallet bli alltför låg (se nedan). Den relativa andelen egenskaper, som är "omätbara" torde vara särskilt hög när det gäller konstnärliga produkter.

En *andra aspekt* avser de *betakoefficienter*, som utgör "faktor"-priserna för titlarnas olika egenskaper. Varje egenskap angiven i regressionskvationen ger upphov till en betakoefficient. Dessa koefficienter används för att kompensera för en titels "förändrade kvalitet" i olika avseenden. Om betakoefficienterna (avseende olika individuella dimensioner) är stabila över mätperioderna (hittills fem stycken), kan man ha större tilltro till modellens bild av verkligheten. Om de varierar avsevärt mellan perioderna, skulle det innebära att de bakomliggande konsumentvärderingarna varierade betydligt från halvår till halvår, vilket är mindre troligt. Vår tilltro till modellen skulle då minska. En stabilitet för betakoefficienterna gällande variablerna betyder, att modellen ger rätt likartade resultat från period till period, vilket kan öka tilltron.

En *tredje aspekt* är bedömningen om de beräknade betakoefficienterna kan vara relevanta även för undergrupper i urvalet och i populationen. Det kan ju finnas ett antal delgrupper som har sådana egenskaper att

betakoefficienterna, vilka är fastställda på basis av hela underlaget och är ett genomsnitt av detta, inte alls passar vissa av dessa grupper. Om betakoefficienter är klart osannolika beträffande en del undergrupper, minskar det modellens värde som en bild av verkligheten. En fjärde aspekt är självfallet storleken på förklaringsgraden (mätt som R^2) för ekvationerna vid olika mättillfällen. Tre olika ekvationer utnyttjas vid varje mättillfälle (skön-, barn- och facklitteratur); R^2 anger i vilken utsträckning modellen kan förklara förekommande prisvariationer.

Förklaringsgradens storlek är dock beroende på vad man mäter. Om man väljer att bedöma en större och mer heterogen grupp av titlar kan R^2 öka beroende på att t ex självklara skillnader mellan titlarna inverkar. Vid aktuella mätningar förekommer sådana triviala och självklara skillnader t ex mellan pocket, häftat och inbundet.

En viktig allmän fråga är vilka erfarenheterna är för konstnärliga produkter beträffande t ex varaktigheten och graden av variation gällande de konsumentvärderingar som är grunden för de priskoefficienter som används för att reducera för kvalitetsförändringar? Vilka är egentligen erfarenheterna i detta avseende beträffande produktområden, som har viss likhet med böcker? Har metodiken en tillräcklig grund i *relevant erfarenhet* för att utnyttjas för böcker, som är en av de allra mest komplicerade produkterna i prisindex-sammanhang?

Specifikt beträffande mätningar avseende böcker kan man fråga: Hur varierar betakoefficienterna för olika variabler/dimensioner mellan perioderna avseende de typer av litteraturkategorier man studerar (eller andra indelningsgrunder av intresse)? Är samvariationen mellan vissa dimensioner väldigt hög? Hur kan relevansen bedömas vara avseende mätresultaten i förhållande till olika undergruppers egenskaper? Vilken är förklaringsgraden för de ekvationer som hittills utnyttjats? SCB har valt att inte lämna ut detta material för granskning utan har istället hänvisat till ett seminarium. Men utan detta material kan inte lämpligheten av själva metoden hedonisk regression för aktuella beräkningar värderas. Det är självklart att en utvärdering av metodiken bör ske ur statistisk synvinkel. Om detta inte sker direkt i underla-

gen till Bokpriskommissionen, bör en särskild teknisk rapport ges ut. Man får nu istället granska olika frågor gällande tillämpningen, vilka kan i sig avsevärt påverka mätningarna.

5.3.4 Synpunkter på urval och mätning av dimensioner

5.3.4.1 Några dimensioner av intresse. SCB använder 22, 12 och 17 olika variabler i regressionerna för respektive skön-, barn- och facklitteratur*. En variabel som inte mäts av SCB, gäller *manuskostnaden*. För läroböcker, kurslitteratur och viss facklitteratur kan manuskostnaden vara av särskilt stor betydelse, och det är i betydande utsträckning en fast kostnad det vill säga kostnaden per bok faller vid ökad volym. Faktorn har då särskild betydelse för titlar med låg volym. För t ex läroböcker torde en uppskattning av den relativa manuskostnaden vara värdefull i en modell, som ska förklara utvecklingen för den kategorins priser.

En titels *upplaga* har en djupgående inverkan på prissättningen. Det satta priset är en funktion av utbudets egenskaper (bl a kostnader av olika slag) och efterfrågan. Innan pris sätts, frågar sig den som prissätter, hur många böcker man rimligen kan sälja vid några möjliga prisalternativ. Detta styr prissättningen. Upplaga (som då antas samvariera med verklig försäljning) och pris har ett samband just på grund av konsumenternas värderingar. Upplagan kan ses som en variabel, vilken just visar styrkan i efterfrågan. Att konsumenter inte värderar upplaga i sig är inte särskilt intressant, eftersom variabelns storlek just är en värdering av kraften i konsumenternas efterfrågan. Dimensionen borde alltså vara värd att uppmärksamma alldeles bortsett från upplagens betydelse för andra dimensioner ingående i regressionsekvationerna.

Skäl som framförts att inte ta hänsyn till upplagens storlek är också att det är svårt att samla in sådana uppgifter. Men t ex tryckerier har sådana uppgifter och att det skulle vara svårt att samla in dem beror enbart på hur man lägger upp undersökningen totalt. Insamling av data gällande nedprioriterade frågor möter ofta svårigheter. Men om man från början är

*SCB, "Effekter av sänkt mervärdesskatt på böcker och tidskrifter", rapport 5 av 6, avsnitt 5.1.1.

inriktad på att samla in vissa data om en titels egenskaper, kan naturligtvis så ske. De flesta andra variabler gäller *kostnader*. Frågan är hur lämpligt det är att ignorera en variabel som har ett direkt samband med styrkan i efterfrågan, som är grundläggande för prissättningen, och som kan påverka andra dimensioners betydelse.

Konsekvensen att inte beakta titlars upplagor visas t ex av en dimension som illustrationer.

5.3.4.2 *Illustrationer*. Illustrationsmängden bedöms utifrån en indelning Kungliga Biblioteket använder. Gränserna bestäms av om det är (a) svartvit/tvåfärg eller fyrfärgsbilder samt (b) lite eller mycket (=täcker minst 20 procent av total sidyta) bilder. De fyra kategorier detta indelar illustrerade böcker i, torde dock inte räcka för att visa illustrationernas betydelse för priset.

Olika typer av illustrationer medför rätt olika kostnader per sida. Illustrationskostnaden för en bok med "lite" (enligt ovan) bilder kan då överstiga kostnaden för en bok med "mycket" bilder. Därtill kommer att gränsen (20 procent av total sidyta) tillåter mycket betydande variationer i illustrationsmängd *inom var och en av de fyra kategorierna*. Om titeln ligger under 20-procentsgränsen kan den t ex ha 5 procent eller 18 procents sidyta täckt av illustrationer, och SCB:s indelning skiljer inte på de fallen. Men prispåverkan torde skilja sig. Dessa stora variationsmöjligheter leder alltså till rätt varierande påverkan på priset av olika titlar inom en och samma kategori t ex fyrfärg med "lite" bilder. I kombination med att olika typer av illustrationer har olika kvalitet/sidpris, ger detta upphov till många möjliga utfall. Att tro att så komplexa förhållanden meningsfullt kan fångas genom den aktuella indelningen i fyra kategorier, är osäkert. Och att sedan ur materialet ta fram *ett* faktorpris för var och en av de fyra kategorierna och tro att detta leder till en *meningsfull prisreducering för aktuella titlars illustrationsmängd*, är diskutabelt.

Men även om man hävdar att detta blir rättvisande, finns en annan faktor som *elimineras ett fastare utbudsmässigt samband mellan illustrationsmängd och pris*. Att det sambandet är tillräckligt konstant är viktigt för att meningsfulla faktorpriser gällande olika egenskaper

ska kunna fastställas vid den hedoniska regressionen. Illustrationsmängden ger till skillnad från t ex papperspriset man betalar per sida vid ett visst format, också upphov till en fast kostnad för den enskilda titeln. Papperspriset per sida kan antas vara oberoende av den enskilda titeln's volym. Men detta är inte fallet med illustrationskostnaden. Den är istället mycket beroende av volymen. Två titlar med olika volym, men med helt identisk utformning i övrigt bl a gällande illustrationer, blir registrerade/klassade på samma sätt. Men en och samma illustrationsmängd får i verkligheten olika betydelse för prissättningen: i fallet med låg volym har illustrationskostnaden en viss bestämd betydelse; när det gäller en hög volym spelar den en mycket mindre roll. Faktorpriserna, vilka ingår i regressionsberäkningarna, bör då förändras. Nära en femtedel av variablerna i regressionskvationen för skönlitteratur, som är den enda kategori där hänsyn tas till illustrationer, gäller just titlarnas illustrationsmängd. Det är beklagligt om dessa variabler inte får en korrekt inverkan.

I ett konsumentperspektiv bortser man från detta. Illustrationer sägs värderas på samma sätt oavsett om boken har en upplaga som är hög eller låg. Men problemet med det resonemanget är att prissättningen redan påverkats. SCB säger sig ha funnit att *illustrationsgraden har föga betydelse för priset*. Men utan att ta hänsyn till upplagor kan en sådan slutsats rimligen inte dras. Större prognosticerade upplagor gör sannolikt att förlagen accepterar större illustrationskostnader. Samtidigt kommer de större upplagorna att dramatiskt minska den kostnadmässiga betydelsen av den större illustrationsmängden, vilket gör att dess påverkan på priset minskar kraftigt. Vad man fångar upp i mätningarna för HR, när man inte tar hänsyn till upplagor, är sannolikt data som visar både ett positivt och ett negativt samband med priset, vilket medför att ökad illustrationsgrad inte verkar sammanfalla med högre pris (kanske snarare tvärtom). Så de till synes slumpmässiga variationerna gör att man kommer till slutsatsen att illustrationsgrad inte påverkar priset nämnvärt. Bristerna i materialet (avsaknad av data om upplagor) hindrar insikt i de verkliga förhållandena. I och med detta kommer illustrationer att ges ringa betydelse vid HR. Men för titlar med lägre upp-

laga kan illustrationsmängd vara viktig vid prissättningen.

Nu har SCB inte möjlighet att fånga upp mer än en liten del av varje ökning i illustrationsmängderna på grund av sättet man registrerar data. En viss ökning av kostnaden per illustrerad sida fångas kanske inte alls upp, och bara i de fall när man inledningsvis ligger nära 20-procentsgränsen eller överskrider den, kommer en ändrad kvalitetsnivå att registreras. Men om man nu skulle ha haft en tillräckligt bra metodik för att konstatera en pågående ökning av illustrationskostnaderna, skulle dessa ökningsändringar ändå ges en för ringa betydelse i HR på grund av att man kanske dragit fel slutsatser av regressionsberäkningarna om betydelsen av dem. Man saknar viktiga dimensioner och kan därför inte tolka materialet korrekt.

En generell fråga gäller vilken betydelse det har att det är de smala titlarnas kostnadsstruktur som får ett dominerande inflytande på storleken av faktorpriserna för olika dimensioner. Det är ju samtidigt de mer kommersiella titlarna som står för den helt dominerande delen av försäljningen. Dessa volymtitlar kan antas ha en rätt annorlunda kostnadsstruktur beträffande sådana kostnadslag som har fasta komponenter. Enligt HR får konsumenternas värderingar av olika mätbara egenskaper hos titlarna ett uttryck i titlarnas pris. Men om man till en väsentlig del bortser från storleken av olika titlars försäljning, *ges uppenbarligen vissa konsumenters värdering en mycket högre vikt än andras.*

Vissa titlars samband mellan dimensioner och pris är ju – utifrån antalet konsumenter som valt titeln – 10, 25 eller 50 gånger starkare än andra titlars. Men efter den inledande otillräckliga kompensationen för volym – att flera större titlar tas in än som motiveras av ett slumpmässigt urval ur Seeligbasen – ges varje stor titel samma vikt som de små i beräkningarna (se 4.2). Men kan inte detta sägas bryta mot själva grunden för HR, det vill säga att priset representerar konsumenternas värdering av bokens olika egenskaper (mätbara eller ej)? Varför ska vissa konsumenters värderingar ges större betydelse än andras? Och vem avgör att just den gjorda fördelningen av deras betydelse är korrekt? Denna fördelning slår sedan igenom i faktorpriserna. Och i de beräkningar, som sedan

utförs, reducerar man *alla* titlars förändrade kvalitet (i ett visst avseende) med *precis samma faktorpris/beta-koefficient*. Kan detta leda fram till priser efter reduktion, som är meningsfulla i indexsammanhang? Har verkligen alla grundläggande metodfrågor i sammanhanget analyserats tillräckligt? En ordentlig diskussion av HR:s tillämpbarhet för just böcker hade väl fyllt sin plats i någon rapport.

5.3.4.3 *Böckers vikt mm.* SCB har angett att bandtyp, skyddsomslag eller ej, vikt samt för facklitteratur inriktningen mot nöje alternativt arbete/studier är de viktigaste variablerna för att förklara priset. Om vi bortser från de två typerna av facklitteratur ska alltså (1) bandtyp, (2) skyddsomslag och (3) vikten vara de väsentligaste förklaringsvariablerna för priset.

METOD 3A (KVALITETSKLASSMETODEN). Detta är dessa variabler som används av SCB för kvalitetsklassmetoden (Metod 3A). Problemet med dessa variabler är att de har ett utpräglat samband, och en indelning utifrån dem torde ge liknande resultat. Variablerna förklarar inte särskilt mycket inom ramen för (a) *varje bandtyp* (b) *gällande en viss litteraturkategori*, vilket utgör de intressanta analysområdena (se nedan). Frågan gäller om man kanske valt *en för trivial analysnivå*. En annan viktig fråga är om betydelsen av olika dimensioner verkligen fastställts korrekt (se t ex illustrationsmängd i 5.3.4.2, där inverkan på beräkningarna av frånvaro av upplagedata diskuteras).

Man utnyttjade vid Metod 3A *inte* olika kvalitetsvariabler som t ex illustrationsgrad. Man använder en viktvariabel med fem klasser: -150 gram; 150-299 gram; 300-499 gram; 500-999 gram; 1000 gram och däröver. Att tro att viktvariabeln med denna grova indelning skulle kunna vara ersättning för diverse kvalitetsvariabler är optimistiskt. Om man använder Metod 3A blir alltså följden att (1) rätt olika böcker kommer in i samma klass, vilket minskar sannolikheten att man mäter jämförbara böcker, och att (2) metoden inte klarar av att fånga upp en pågående kvalitetsökning.

METOD 3B (HEDONISK REGRESSION). Bandtyp, skyddsomslag och vikt är betydelsefulla dimensioner även vid den hedoniska regressionen. Det är en självklarhet att efter *litterär kategori*, olika *bandtyper* är en

inledande indelningsgrund med hänsyn till deras betydelse för produktionskostnaden. Att olika utgåvor som pocket, häftat och inbundet har olika priser är dock elementärt. Att bandtyper är förknippade med olika nivåer av priser, t ex att pocket är billigast, kan knappast kallas analys. *Skyddsomslag* gäller huvudsakligen inbundna böcker och är därmed automatiskt förknippat med högre pris (jämfört med häftat eller pocket). De förekommer ofta vid förstagångsutgivning. Men också detta förhållande är trivialt.

En boks *vikt* beror främst på kombinationen: bredd-höjd-antal sidor-papperskvalitet-omslag. Men en bok med exakt samma vikt kan ha mycket olika kostnader; så kan manuskostnaden för en fackbok variera mycket. Och givet en viss totalkostnad medför sedan titlars olika försäljningsvolymmer att denna totalkostnads inverkan på priset är mycket olika mellan olika titlar med precis samma vikt.

Det är självklart att i en statistisk regression omfattande *alla* typer av böcker, *vikten* visar mycket höga värden när det gäller betydelse för/samband med priset. Pocket är billig och samtidigt lättast; häftat är tyngre och dyrare; inbundet är tyngst och dyrast. Men detta övergripande förhållande är trivialt och förklarar föga av prisvariationerna inom en *bandtyp* gällande en viss *litterär kategori* t ex inbundna skönlitterära böcker. Att ta med titlar av alla olika bandtyper i en och samma regressionsekvation ger t ex andra faktorpriser/betakoefficienter än om man skulle ha olika regressionsekvationer för varje bandtyp inom en litteraturkategori. Och det är *inom en viss bandtyp* man kan finna riktigt *jämförbara* titlar. Nivån bandtyp etc är bara inledningen till en seriös indelning. Men en självklarhet som bandtyp anges av SCB som en av de viktigaste förklaringsvariablerna för priset.

En annan självklarhet är vikt. Bilar kan tas som ett exempel. Vikt skulle säkert i en motsvarande regressionsekvation visa sig ha ett mycket högt förklaringsvärde *om* man tittar på hela bilmärknaden. Småbilar (Kia, vissa Fiat-modeller osv) är mycket billiga och samtidigt lätta, och priserna, storleken och tyngden ökar, när man kommer upp till mellanklassen och ännu mera i övre mellanklassen med dess ännu större och tyngre bilar (Volvo, SAAB, BMW osv). Och de största och dyraste av Mercedes modeller är också de

tyngsta på marknaden. Men ett konstaterande av detta välkända förhållande är knappast värt att kalla analys; det är en självklarhet. Och inom – säg – övre mellanklassen är tyngd troligen en rätt ointressant variabel, som inte förklarar något alls av skillnaden mellan de olika tillverkarnas bilar. Men det är just inom sådana speciella kategorier som vi vill ha en förklaring till prisskillnaderna, om vi ska kunna jämföra *likartade bilar* år från år. Det duger inte att ha en indelning, som främst bygger på att Jaguar är dyrare än Fiat. Detta är att skrapa på ytan i arbetet att ta fram *jämförbara* bilar.

Förklaringsvärdet av *böckers vikt* sammanhänger nog på motsvarande sätt med att populationen består av olika bandtyper förbundna med olika prisnivåer. Dessa bidrar till det höga förklaringsvärdet. Om det däremot gäller läget inom en homogenare grupp har vikten troligen ett mycket lågt förklaringsvärde. Men det är förhållandena inom en bandtyp (gällande en viss litteraturkategori) man ska utnyttja för att få jämförbara titlar mellan åren. Och i det avseendet verkar SCB inte ha kommit så långt. Genom att man bortser från viktiga variabler som upplaga etc *kan* man heller inte komma så långt när det gäller att få fram helt jämförbara titlar.

5.3.4.4 *Förklaringsgrad*. Information om storleken på förklaringsgraden (R^2) av regressionsekvationerna har ännu inte lämnats. SCB har i några sammanhang blott gett uppgifter om några värden. Man säger sig kunna förklara t ex så mycket som 90 procent av variationen i pris gällande skönlitteratur och ca 70 procent för barn/ungdoms- samt facklitteratur. Men storleken på koefficienterna beror nog mest på utformningen av urvalet. Genom att t ex lägga sig på en hög nivå med självklara priseffekter avseende pocket, häftat och inbundet får man automatiskt höga förklaringsgrader – på denna nivå. Men det kanske inte ger någon intressant information. En bättre – och mera detaljerad – modell har betydligt lägre förklaringsvärde men ger värdefullare kunskap. Man får samtidigt en mera realistisk bild av hur mycket man förklarar: det gäller nog mindre än hälften av 90 procent. Ingen diskussion förs gällande detta val av analysnivå.

När man når så höga förklaringsvärden för böckers

priser, bör man också komma ihåg att den avgörande egenskapen för en bok – litterär kvalitet – inte alls är med som en dimension i regressionskvationerna. Denna dimension i all sin komplexitet är självfallet för svår att mäta. Men det som (genomsnittligt) kan antas vara avgörande för en skönlitterär boks försäljning – och vilken dimension i verkligheten har ett samband med priset – finns inte med. Med regressionskvationen sägs mycket med hjälp av fysiska egenskaper: antal sidor, format osv förklarar så mycket som 90 procent av variationerna i pris. Om man bortser från det som skapar bokens säregenskaper, innersta väsen och värde, kan man alltså förklara nio tiondelar av spridningen i priset? Är det egentligen trovärdigt? Detta bör stämma till eftertanke gällande värderingen av mätresultaten och bedömningen av deras innebörd.

5.4 Mätresultat: Bokklubbar och bokhandel år 2003.

I tabell 3 framgår utvecklingen enligt SCB för år 2003 samt även perioden fram till april 2004. *Bokklubbar* visar även med SCB:s mätmetodik en mycket tillfredsställande utveckling under år 2003. Prisökningen är totalt sett 1,0 +/- 1,4 procent jämfört med en inflation på 2 procent. Data gällande *bokhandeln* visar en ökning för *barn- och ungdomslitteratur* som ligger några procent över inflationen men med osäkerhetstal, som medför att utvecklingen väl kunde ha understigit inflationen. Den viktiga avvikelser från KPI visas av *facklitteratur*, som enligt Metod 3A-B ökar med 8,6-10,4 procent (tabell 3). Samtidigt visar – som angavs ovan – bokklubbarna en prisökning på 0,2 procent för *facklitteratur* under år 2003.

Ökningen för barnböcker kan bero på den tendens mot ökad kvalitet, som bokklubbarna kraftigt upplevde redan året innan. Urvalet för bokhandeln reagerar långsammare än bokklubbarnas. Avseende *fackböckerna* diskuterades den ökningen i avsnitt 3.1–3.2. Medan brister i kvalitetsklassningen inverkar, torde ett viktigt skäl vara att man 2003 plötsligt lägger in läromedel och kurslitteratur bland facklitteraturen så att man erhåller indexutfall som bl a avspeglar den offentliga sektornas dåliga finanser och oförmåga att köpa läroböcker. Varför detta ska få påverka indexmätningarna med det grundsyfte dessa från början

hade, är oklart. Infogandet av dessa nya kategorier medför även andra problem, som troligen påverkar utfallen (se 6.1 nedan).

Bara den dramatiska skillnaden i prisutveckling för facklitteratur mellan bokklubbar och bokhandel för år 2003 borde ha stämt SCB till eftertanke. Det finns inget i den kommersiella utvecklingen och logiken, som anger att någon sådan prisskillnad överhuvudtaget uppträtt. Fackbokskategorin *ökar* försäljningsmässigt (gällande bägge kanalerna) totalt med 18,5 procent under året. Data avser Svenska Förläggareförbundet medlemmar.* Tyvärr finns inte data för försäljning enbart till bokhandeln, men inköpen till bokhandeln torde stå för en stor del. Inte heller finns data om den totala försäljningen av facklitteratur från bokhandeln. Momssänkningen i Sverige vilade på övertygelsen – uppbackad av forskning – att prissänkning på litteratur leder till en försäljningsökning. Utvecklingen under år 2002 visar att denna syn är korrekt. Men innebörden av SCB:s mätresultat för 2003 är att för facklitteratur i bokhandeln kastas då priselasticiteten om: större prisökningar (motsvarande hälften av momssänkningen) åtföljs uppenbarligen inte av en försäljningsminskning. Detta borde ha väckt tanken att något kan vara fel. Vad SCB fångat in är bl a pris effekter av de nyinförda litteraturkategorierna samt oregistrerade kvalitetsökningar.

En förskjutning mot dyrare böcker kan urskiljas. Om man t ex tittar på originalutgåvor (svensk + översatt) avseende facklitteratur för Svenska Förläggareförbundet medlemmar ökar försäljningen under 2003 med 22 procent, medan antalet sålda volymer ”bara” ökar med 15 procent. Det antyder sannolikt en pris- och kvalitetsökning, där kvalitetsökningen bara i mindre utsträckning fångats upp av mätmetoden. Skälen för att så kan ske har angetts i 5.1.

Utvecklingen *under det första halvåret 2004* (april 2003–april 2004) är tillfredsställande gällande både bokhandel och bokklubbar. Osäkerhetstalen är stora. SCB:s mätningar totalt för hela tvåårsperioden (tabell 3: Totalt bägge kanaler: 01–03) visar att skönlitteratu-

* På grund av att Svenska Förläggareförbundet fått en del nya medlemmar kan någon del av denna ökning bero på – inte ökad försäljning – men på tillflöde av nya medlemmar.

rens prissänkning är större än momsänkningen. Barnlitteraturens prisutveckling, om hänsyn tas till angiven osäkerhet, överensstämmer väl med momsänkningarnivån. Detta sker trots den otillfredsställande mätningen av en trolig ökning i kvalitet. Det anger att de verkliga prissänkningarna i branschen *överskrider* SCB:s redovisade, eftersom man i realiteten kunnat kompensera för bristerna i kvalitetsmätningen.

Priserna på facklitteratur visar för tvåårsperioden en otillräcklig nedgång beräknade till 3–9 procent (beroende på hur angivna osäkerhetstal tolkas). Orsaken är främst den berörda utvecklingen i bokhandeln under 2003. En mindre prisökning för facklitteratur i bokklubbar år 2002 bidrar också. Förklaringen till denna utveckling år 2002 torde vara densamma som för barnlitteraturen 2002 i aktuell kanal. Svagheter i SCB:s ansats och mätmetod är så talrika och betydande att det inte föreligger några svårigheter att konstatera att dessa torde vara orsaken till uppmätta avvikelser från momsänkningarnivån gällande facklitteratur.

En rimlig tolkning utifrån vad som händer i bägge försäljningskanalerna anger således att – även utan hänsyn till enskilda titlars försäljningsvolym – prisnivån 2003 *fortsatt att ligga på eller under* den beräknade nivån efter momsänkningen. Troligen underskrids denna, vilket också stöds av Temo:s undersökning. Och försäljningsutvecklingen indikerar inte att momsänkningen urgröpts.

6 Några ytterligare problem

6.1 Felaktig modell för prismätning

I avsnitt 3.2 behandlades frågan om den utvidgade definitionen av begreppet facklitteratur som SCB använts sig av. Om vi t ex betraktar läromedel är bestämningsfaktorerna för deras pris annorlunda jämfört med vanliga fackböcker, som köps av konsumenter och kanske avses nå lönsamhet med första upplagan. Den huvudsakliga köpkategori för läroböckerna är den offentliga sektorn. I den allmänna undersökningen för Kulturdepartementets räkning mäter SCB skolböcker m m på samma sätt som andra

böcker det vill säga valet av kvalitetsvariabler grundas på allmänlitteraturen. Men de dimensioner som är bestämmande för läromedels priser är dock annorlunda. Manuskostnaden, inklusive förlagets redaktionella kostnad, har ofta ett helt annat omfång och betydelse; en bok är kanske del av en hel grupp t ex indelad efter kunskapsnivå (årskurser), vilken utvecklas som en enhet och där böckerna i serien prissätts med hänsyn till varandra; andra böcker/komponenter (lärarhandledning, arbetsböcker m m) knyts till läromedlets huvudkomponent, och detta systemutbud prissätts med hänsyn till samtliga ingående komponenter; böckernas livscyklar har en helt annan omfattning och annat utförande osv. Att för dessa böcker utnyttja samma dimensioner och betakoefficienter som för allmänlitteratur kan inte leda till jämförbarhet utan skapar istället ett systematiskt fel i indexmätningarna. Det finns t ex inga skäl att tro att de titlar av denna kategori som jämförs mellan åren på något vis är jämförbara.

En modell, som förklarar läromedels priser och avspeglar de väsentliga kundernas värdering av olika titlar inom det området, skiljer sig alltså från en modell som gäller vanlig facklitteratur. Man har i regressionskvationen för facklitteratur ett par variabler, som benämns ”professionell användning” och där ”CD/diskett” ingår. Den första avses uppmärksamma skillnader mellan vanlig facklitteratur och (1) sådana som används professionellt (i företag, offentlig förvaltning etc) samt (2) i undervisningssammanhang. Den andra uppmärksammar att vissa böcker, t ex läroböcker, säljs tillsammans med ytterligare produkter. Det är dock knappast möjligt att ett par variabler ska på ett tillfredsställande sätt kunna ta hänsyn till läromedels speciella förhållanden i en modell som gäller litteratur inriktad på så helt olika områden. Det krävs en särskild modell med ett antal dimensioner viktiga för värdering av just läromedel och troligen en annan för kurslitteratur. Det är uppseendeväckande att SCB tror att man med en och samma modell ska kunna förklara böcker av så olika karaktär.

Det är svårt att bedöma vidden av det problem detta skapar, men det torde addera ytterligare fel till det som uppmärksammats i avsnitt 3.1–3.2. Där fästes uppmärksamheten vid den påverkan, som uppkom-

mer just beroende på att en artfrämmande grupp av litteratur förs in i kategorin facklitteratur/allmänlitteratur. Beroende på att läroböcker och kurslitteratur är helt andra typer av produkter och med andra efterfrågeförhållanden medför det en snedvridning. Men här gäller frågan något annat, nämligen *vilken inverkan på resultatet en otillräcklig mätmodell, som tillämpas på läromedel m m får*, givet att nu dessa grupper (läroböcker, komvuxböcker, kurslitteratur) lagts samman med facklitteratur/allmänlitteratur. Vad betyder tillämpningen av variabler och betakoefficienter, som inte passar dessa grupper, och vilken påverkan på beräkningarna leder detta till? Samband etableras alltid i en statistisk modell och mätresultat kommer alltid fram. En försiktig slutsats är att mätmodellens bristande relevans för aktuella grupper leder till ytterligare mätfel, vars betydelse inte är lätt att uppskatta.

Denna inverkan fluktuerar troligen efter utvalda böckers egenskaper, vilka torde variera mellan åren. Därmed finns ingen klar tendens, och inverkan skiljer sig mellan åren: kanske ringa inverkan i år men stor nästa år. Man kan då inte värdera påverkan på mätningarna genom beräkning bara för någon enstaka period.

Eftersom aktuella titlar står för över en femtedel av urvalet för facklitteraturen, är frågan också hur stort detta urval skulle vara om dessa typer av titlar inte tagits med. Om urvalet inte reducerats i motsvarande utsträckning, har läromedel etc trängt ut lämpliga facklitteraturtitlar. På grund av gruppens storlek i urvalet skulle de titlar som istället hade ingått, kunnat inverka på ett oförutsebart sätt. Ytterligare en osäkerhet har i så fall införts genom vald urvalsmetod.

SCB har också mätt f-prisernas förändring. Grunderna för att sätta f-priser skiljer sig dock mellan skolböcker och allmänlitteratur beroende på att läromedelsförlagen står för en större del av sina distributionskostnader. Om andelen läromedel varierar mellan åren tillkommer då en felkälla. Ifall man beräknar f-priser baserat på ett urval av läromedel m m och facklitteratur/allmänlitteratur och andelen läromedel förändras, ändras strukturen på urvalet, och mätvärdena påverkas direkt av detta. Ytterligare osäkerhet införs alltså gällande mätningarna.

6.2 Misslyckandet att fånga in kvalitetstrender

Även med den otillräckliga mätningen av böckers kvalitet skulle man på lång sikt (betydligt längre än SCB:s uppdrag) på grund av det slumpmässiga urvalet ändå kunna få en uppfattning om olika bokkategoriers *långsiktiga* prisutveckling. Men det beror helt på om man kan förvänta sig att kvalitetsnivåerna och deras tyngd och betydelse *generellt inte ändras*. Nu finns både utsagor från industrin samt ett mindre empiriskt underlag, som visar att förlag efter moms-sänkningen satsar mera på dyrare böcker och att konsumenter vid momssänkning också köper dyrare böcker. Det är bara ett exempel på dynamiska effekter av momssänkningen. *Det finns alltså en trend mot dyrare litteratur*. Men detta gör att SCB:s svaga kvalitetsbestämning kan få allvarliga konsekvenser. Man fångar inte in vissa kvalitetsökningar utan bedömer vanligen de högre priser dessa orsakar som *rena prisökningar*.

Som visades i avsnitt 3.1 experimenterade några bokhandlare före momssänkningen med att sälja barnböcker *som om momsen inte fanns*. Man sänkte priset med hela momsbeloppet, och en effekt blev att genomsnittspriserna för sålda böcker snabbt ökade genom att efterfrågan tydligt försköts mot högre kvalitet och pris. Under det första året av detta privata experiment med full momssänkning sänktes därför sålda böckers genomsnittspriser blott med ungefär hälften av den förväntade effekten. Samtidigt visste man att inga som helst egna prishöjningar påverkade prisnivån, utan de högre priserna kunde bedömas vara effekten av konsumenternas köp av dyrare barnböcker. Att priserna på barnböcker i bokklubbarna år 2002 då enligt avsnitt 3.1 bara minskade med hälften, är mot den bakgrunden knappast förvånande.

Men kvalitetshöjningar förekommer även i andra litterära kategorier, och särskilt vissa typer av fackböcker torde vara känsliga för denna inverkan. Och att förlag i det nya läget ökar kvaliteten med några procent även gällande många skönlitterära titlar, kan vara naturligt ifall nu köparen/läsaren uppskattar sådana förbättringar. Med tanke på de överhuvudtaget små prisökningar (utöver den nivå momssänkningen skapade) man diskuterar, blir även minimala förskjutningar av detta slag en del av förklaringen till varför prisnivån förändrats. Det krävs väl utformade pris-

mätningar för att skilja *rena prisökningar* från *kvalitetsökningar*.

I kommentarer runt de prisökningar som SCB beräknat, har åsikten framskyttat att inga prisökningar – oavsett orsak – borde ha skett under åren efter momssänkningen. Låt oss granska vad åsikten egentligen innebär. Att förlag ökar kvalitetsnivån är främst ett svar på en ökad efterfrågan på sådana titlar. Så vad man säger är egentligen att konsumenten *inte bör eller ska* köpa lite dyrare böcker på grund av moms-sänkningen. Denne ska istället välja fler billiga böcker och tanken är väl då att svensken maximerar sin välfärd genom att maximera *volymen* av sin bokkonsumtion. Men högre priser per titel står i många fall inte alls i vägen för ökad volym. Prisökningar kan t ex ske för att en viss typ av böcker nu är lite längre, innehåller mera material, har flera illustrationer etc. På vilket sätt är kulturkonsumtionen lägre eller sämre för att tio sådana böcker med mera innehåll köps istället för elva med mindre?

Om sedan dyrare böcker föredras framför billigare (av samma längd) är detta helt konsumentens val. Konsumenten (1) tycker sig i dagsläget ha råd med detta och *vill* köpa dyrare böcker och/eller (2) anser sig få betydligt mer för pengarna än förut, så det är nu värt att köpa dyrare böcker. Staten kan inte ha några som helst synpunkter på om konsumenter väljer fler billiga böcker eller färre böcker men av högre kvalitet (i denna mening). Ur konsumtionssynpunkt och även på basis av tänkbara politiska värderingar är detta helt likvärdiga val. En momssänkning som medför att antalet sålda volymer är *detsamma som före sänkningen* och att konsumenterna *bara* köper dyrare böcker, är konsumtionsmässigt och kulturellt helt likvärdigt med den nuvarande utvecklingen: att försäljningsvolymerna ökar avsevärt samtidigt som en viss höjning av kvaliteten kan noteras.

6.3 För liten hänsyn till efterfrågan

SCB tar heller inte hänsyn till de speciella *marknadsförhållanden*, som möter olika titlar. Beroende på vilken marknad det gäller (t ex golf, segling, mat, fotografi etc) finns naturligtvis olika priskänslighet för böcker med samma tekniska utformning, manuskostnad osv. Detta påverkar prissättningen, men det upp-

märksammas inte i tillräcklig omfattning av SCB. Brister i beaktandet av marknadssituationen, som innebär hänsyn till både efterfrågan och konkurrens, gör att titlar med helt olika prismässiga förutsättningar jämförs med varandra. Skillnader i marknadsförutsättningarna medför ju att urval med olika representation från *olika* marknader också medför *olika* utfall i prismätningarna.

I rapport 5 från SCB* beskrivs för t ex facklitteratur de fyra kategorier man delat upp gruppen i: naturvetenskap, hobby, psykologi och samhälle. Enligt senare muntlig information har några ytterligare kategorier lagts till. Men detta är *ämnesgrupper* och inte naturliga *marknader* med en viss storlek på sin priskänslighet och krav på produktutformningen. Ta klassen "Hobby" som ett exempel: den innehåller då ett stort antal områden som går från de mest exotiska och dyra till de mest traditionella och billiga. Det är dessa olika intressen, som skapar naturliga marknader att ta hänsyn till. Det är skillnad i priskänslighet för böcker om havskappsegling och virkning. En grupp som Hobby innehåller alldeles för många skilda intresseområden med helt olika förutsättningar. Det är mycket möjligt att det finns ungefär lika stora variationer *inom* varje sådan av SCB utnyttjad kategori som *mellan* kategorierna. Frågan är då varför indelningen ska användas.

Det har visats ovan att man inte tillräckligt noggrant tar hänsyn till likartade produktutformningar/kostnadsegenskaper avseende olika titlar vid mätningarna. Man har inte tillräcklig kontroll över att likartade produkter det vill säga sådana (1) med likartad kostnadsbas och (2) som möter likartade efterfrågeförhållanden, jämförs mellan åren. Detta kan i sig vara tillräckligt för att mätningarna gällande t ex facklitteraturen blir missvisande.

7 Pressar momssänkningen priserna ytterligare?

Kraften i förlagens och handelns kontinuerliga prispress framgår av utvecklingen under 2001-2003 enligt Temo. Undersökningen indikerar att momsförändringen lett till dynamiska effekter, vilka medför en

*Statistiska Centralbyrån, "Effekter av sänkt mervärdesskatt på böcker och tidskrifter", nr 5 av 6, avsnitt 5.1.1.

fortsatt prispress som faktiskt *går utöver sänkningen av momssatsen*. I tabell 4 visades att prissänkningen i bokklubbar var 17,9 procent under 2002 och för tvåårsperioden 14,0 procent. På grund av inflationen ligger den justerade momssänkingsnivån då flera procent (11,6 procent) under. Om man istället inräknar inflationen i prisförändringarna har prisenivån i bokklubbar sjunkit 20,4 procent år 2002 och 17,9 procent år 2003 jämfört med momssänkingsnivån 15,2 procent. Bokhandeln visar samtidigt en motsvarande nedgång på 15,9 procent och 17,0 procent 2003. Undersökningen visar således en nedgång utöver skatteförändringarna (15,2 procent).

Ökad volym är en faktor, som kan tillåta en mer aggressiv prissättning. Volymen har sannolikt (ännu) inte medfört att de fasta kostnaderna i förlagen ökat i samma utsträckning. Det innebär att lönsamheten generellt ökar utan ändring av prisenivån. Men det finns en annan och viktigare kraft, som påverkar lönsamheten. Den ökade försäljning *per titel*, som inträffat för flera litteraturkategorier, ger utrymme för både ytterligare prissänkningar och högre lönsamhet. En högre lönsamhet möjliggör olika positiva effekter för konsumenten: en bredare och mera riskfylld utgivning; att större risker kan tas genom en mer aggressiv, det vill säga lägre, prissättning av titlar, när man är osäker på deras priselasticitet och liknande. Olika effekter orsakade av momssänkningen utöver de gällande priserna behandlas i andra kapitel av föreliggande skrift.

Svagheter i SCB:s kvalitetsmätning gör att prisökningar registreras men t ex för bokklubbar oftast inte kvalitetsökningar. Samtidigt ligger enligt SCB skön- och barnlitteraturen *ändå* på momssänkingsnivån (se tabell 3). Det innebär att förlagen (såsom Temos data indikerar) pressat priserna ytterligare, eftersom man trots förekomsten av oregistrerade kvalitetsökningar håller prisenivån. Om dessutom hänsyn tas till olika titlars försäljningsvolym och därmed hur svenskars konsumtion påverkas av prisförändringar, förstärks bilden av en ytterligare prispress utöver momssänkningen.

8 Ska bokpriser utvecklas som konsumentenprisindex?

Bokpriskommissionen anser att konsumentprisindex (KPI) är en lämplig jämförelsestandard för bokprisindex. SCB jämför hela tiden med detta allmänna prisindex, vilket naturligtvis är av intresse för att ge en uppfattning om hur stora bokbranschens prisökningar är i förhållande till andra branschers. Men nästa steg är att det utmålas som ett felaktigt beteende om bokbranschen visar prisökningar som *överstiger* KPI:s. Hur rimlig är då KPI som en jämförelsestandard för böckers prisutveckling?

Ja, detta index representerar de varor, som ingår i svenska medborgares konsumtion. Det innehåller ett stort antal varugrupper, där under en viss period en del av produkterna (vägda mot sin försäljning) visar större prisökningar och hälften lägre än KPI, som ju är ett *genomsnitt*. Ungefär hälften av ingående priser visar alltså definitionsmässigt högre ökningstakt än KPI. Beroende på globalisering, internationella skalekonomier och internationell konkurrens osv visar vissa varugrupper en mera förmånlig kostnadsutveckling än andra. Böcker är en extremt splittrad varugrupp med egenskapen att ha ett stort konstnärligt och intellektuellt innehåll. Produktområdet är delvis mycket nationellt orienterat och kan bara ibland utnyttja internationella skalekonomier även om internationella samproduktioner förekommer och tryckning kan importeras.

Att böcker *ska* kunna rationaliseras på liknande sätt som t ex öl, cyklar och leksaker är inget självklart antagande. Böcker tillhör egenskapsmässigt och strukturellt troligen en grupp, som har en kostnads- och därför prisutveckling, som ser annorlunda ut än för genomsnittet.

9 Sammanfattande slutsatser

9.1 Allmänna synpunkter

Ett antal svagheter har redovisats ovan gällande SCB:s mätningar. Dessa problem är av den arten att man kan klart ifrågasätta vissa av de redovisade mätresultaten. Bl a följande svagheter finns:

1. SCB väljer en mindre lämplig och från branschkytmen mycket avvikande definition av kategorin facklitteratur. Det gör att mätresultaten påverkas bl a av skolböcker och kurslitteratur med helt andra marknadsförutsättningar och inköpsförhållanden. Flera av dessa grupper kan också antas visa särskilda prisökningar.

2. Vissa ingående böcker som skolböcker kan överhuvudtaget inte anses vara konsumentprodukter. Detta medför att jämförelser med KPI inte är rättvisande. Bokpriskommissionens/SCB:s jämförelser med KPI undergrävs därigenom.

3. SCB mäter inte sådana prisförändringar, som påverkar de flesta konsumenter i Sverige. Man tar inte tillräcklig hänsyn till enskilda böckers försäljning och därmed betydelse för konsumenterna. Mindre och små titlar får nu för stort inflytande på mätvärdena. Detta avviker från vanliga principer för KPI, och minskar i sig relevansen av jämförelser med KPI. Om man beaktar de principer som används i KPI och därför tar hänsyn till enskilda titlars volym, sjunker prisnivån.

Om momssänkningen lett till en ökad utgivning av smala titlar (troligen med högre kostnader/risk) är detta en positiv utveckling. Men det ökar då prisnivån något och tolkas via index, där smala titlars betydelse överrepresenteras, som något negativt – prisnivån har ju gått upp!

4. SCB beaktar inte kostnads- och därmed prispåverkande faktorer på ett acceptabelt vis, vilket medför att mätningarna i vissa avseenden blir kanske grovt felaktiga.

5. Utnyttjad mätmetodik torde vara mindre relevant för vissa grupper (skolböcker, komvuxlitteratur m m) som SCB infogat bland fackböckerna. Detta medför att ytterligare en felkälla införs gällande mätningarna. Dessa grupper har samtidigt en sådan volymmässig tyngd, att mätningarna kan påverkas.

6. SCB förväxlar kvalitets- med prishöjningar genom att bristerna i kvalitetsmätningen gör att man inte fångar in effekterna av den ökning av kvaliteten, som

på grund av momssänkningen inträffat på (i alla fall vissa) områden av bokmarknaden.

7. Olikheter i marknadsförutsättningarna leder till att olika priser sätts beroende på valet av marknader. Om detta inte beaktas vid urvalet, vilket man inte gör på ett tillfredsställande sätt, kan enbart denna brist i mätningarna i sig leda till att prisförändringar uppmäts mellan åren.

9.2 Mätningarna år 2002

Det finns två huvudsakliga avvikelser från den prisnivå momssänkningen etablerat: 1) barnlitteratur i bokklubbar 2002 och 2) facklitteratur i bokhandeln 2003. Ett problem gällande år 2002 är att SCB *då inte har någon kvalitetsmätning alls beträffande bokhandeln och en alldeles för svag sådan beträffande bokklubbar*. Samtidigt har kvalitetsökningar troligen inträffat för vissa kategorier böcker (särskilt barn/ungdomslitteratur) under året. Följden är att *hela basen för SCB:s jämförelser – utvecklingen för år 2002 – avsevärt försvagas*. Då det första årets utveckling påverkar mätresultatet för hela treårsperioden, uppstår frågan hur mycket totalresultatet för perioden har påverkats av dessa brister.

Temo-mätningen, som har en kvalitetsmätning inriktad på att jämförbara titlar ska mätas under aktuella år, anger bara små skillnader mot SCB-mätningen avseende *skön- och barnlitteratur i bokhandeln* år 2002. SCB verkar underskatta prissänkningen. *Beträffande skön- och barnlitteratur i bokklubbar* anger Temo-mätningen, som för denna kanal gör motsvarande kvalitetsbestämning av böckerna som i bokhandelsmätningen, en prissänkning på 17,9 procent (före hänsynstagande till inflation), vilket är en prissänkning avsevärt större än momssänkningen. SCB anger här ett mycket lägre prisfall för främst barn/ungdomsböcker: -6,6 procent.

Prisökningen för barnlitteratur, som SCB påstår ha skett i bokklubbarna under 2002, är uppenbarligen en följd av brister i kvalitetsmätningen. Dessa svagheter som gäller första årets mätning avseende bokklubbar, kvarstår sedan i stort oförändrade under följande år, vilket även i fortsättningen påverkar tillförlitligheten i mätningarna. Svagheter drabbar inte bara de årlig-

ga indextalen för bokklubbarna. Den kanalen utgör en betydande andel av hela branschens försäljning, och bristerna avseende delindexet påverkar avsevärt det totala indexvärdet för bokmarknaden.

Temo mäter egentligen inte fackbokskategorin, och SCB har ingen möjlighet att konstatera förekommande kvalitetsökning i bokhandeln. Man kan alltså inte alls särskilja *rena* prisökningar från kvalitetsökningar för *facklitteraturen i bokhandeln*. När hänsyn tas till osäkerhetstalen ligger facklitteraturen i bägge kanalerna blott omkring en procent över momssänkingsnivån i pris även med föreliggande kvalitetsmätning med dess brister. *Totalt för alla litteraturkategorier och bägge kanaler* visar SCB:s mätningar att när hänsyn tas till osäkerhetstalen prisnedgången just överensstämmer med momssänkningen (tabell 3).

9.3 Mätningarna år 2003 och totalt

Valet av *ny mätmetodik* (hedonisk regression), som SCB började använda *från och med* delrapport 5 i *bokhandeln* och sedan reviderade även tidigare mätningar med (gäller 2003), borde vara mera underbyggt. Hedonisk regression har aldrig utnyttjats i något lands konsumentprisindex avseende skön-, barn- och facklitteratur/allmänlitteratur eller i någon bred och allomfattande nationell undersökning av böcker av det slag Bokpriskommissionen/SCB utför. En viktig fråga är självfallet om man verkligen ska införa en för *allmänlitteratur* globalt helt oprövad metod vid en stor nationell och viktig undersökning.

Frågan växer i betydelse genom att det föreligger en oförklarad och *väsentlig skillnad mellan utfallen för hedonisk regression* (HR) *jämfört med traditionell metodik* (kvalitetsklassmetoden). Det kan dessutom vara fråga om *en systematisk tendens att ange större prisökningar* än kvalitetsklassmetoden. Inte i något enda fall (SCB:s rapport 5) visar HR en lägre prisökningstakt än denna metod. Fortsatta jämförelser mellan metoderna är därför väsentliga för att klarlägga den frågan. Men SCB har hittills inte visat sådana jämförelsedata för 2004. Innan mera data redovisats om t ex stabiliteten avseende faktorpriserna (betakoefficienterna) i de olika regressionsekvationerna under perioden är det svårt att uttala sig om HR-metodens lämplighet när det gäller denna typ av produkter.

Man bör också observera att i SCB:s utformning *synes den traditionella metoden i sig medföra för höga prisökningar*. Utnyttjandet av hedonisk regression förstärker då tendensen att visa för höga prisökningar. Skillnaderna mellan hedonisk regression och traditionell metod uppgår *blott under år 2003 till en så stor skillnad som 2,5 procent för skönlitteratur*, och totalt för alla kategorier cirka 2 procent. Det är inte acceptabelt att valet av mätmetod i sig kan orsaka olika slutsatser om prisutvecklingen, vilket SCB:s ansats kan medföra.

Utvecklingen gällande *bokklubbar* år 2003 totalt och för olika litteraturkategorier understiger KPI:s prisökning enligt SCB. I *bokhandeln* skiljer sig utfallen delvis mellan de två metoder SCB använt. Skön- och barn/ungdomslitteratur har med hänsyn till osäkerhetstalen haft en tillfredsställande utveckling, medan facklitteratur visar en väsentlig ökning enligt bägge utnyttjade mätmetoder (8,6–10,4 procent jämfört med KPI:s 1,9 procent). Genom sina val t ex att blanda in nya litteraturkategorier som läromedel och kurslitteratur i facklitteraturen och att inte utforma en tillräckligt noggrann kvalitetsklassning etc, har SCB för 2003 minskat sina möjligheter att ta fram korrekta mätresultat. Facklitteraturen i bokklubbarna definieras däremot enligt branschens kutym och *visar då ett prisfall* (medan bokhandeln uppgives visa stora prisökningar).

Försäljningen av facklitteratur ligger minst kvar på den höga nivå, som etablerats och indikerar inte alls, att momssänkningen urgröpts för kategorin. Hur kan så ske, om en betydande del av momssänkningen just tagits tillbaka av kanalen? Innan SCB kan förklara t ex skillnaden mellan kanalerna och hur en avsevärd prisökning kan sammanfalla med en sådan försäljning, bör ringa vikt tillmätas facklitteraturmätningen avseende bokhandeln. Detta undergräver samtidigt en rad av Bokpriskommissionens uttalanden och omdömen gällande prisutvecklingen.

En rimlig tolkning utifrån vad som händer i bägge försäljningskanalerna anger att – även utan hänsyn till enskilda titlars försäljningsvolym – prisnivån 2003 fortsatt att ligga på eller under den beräknade nivån efter momssänkningen.

För tvåårsperioden 2002–2003 visar SCB:s mätningar (tabell 3) för bägge försäljningskanalerna att

skönlitteraturens prissänkning är större än moms-sänkningen. Barn/ungdomslitteratur når också minst denna nivå, om hänsyn tas till angiven osäkerhet. Facklitteratur visar på grund av angivna orsaker en otillräcklig nedgång uppgående till cirka 6 procent (utan hänsyn till osäkerhetstalen). Svagheter i SCB:s metodik är så talrika och betydande att det inte föreligger några svårigheter att konstatera att dessa väl kan vara orsaken till avvikelserna från momssänk-ningsnivån.

Om man beaktar enskilda titlars försäljning och därmed den litteratur som är av betydelse för svenskaras konsumtion av böcker, förstärks den positiva bilden av prisutvecklingen jämfört med när titlar med låg försäljning får dominera undersökningens resultat. Även om man i bokklubbar bara tar hänsyn till storleken av försäljningen gällande boken med störst försäljningsvolym leder detta till ett prisfall på 2 procent. Prisnedgången för skönlitteraturen leder då till att enligt SCB *prisnivån totalt för bokklubbar 2002–2003 helt överensstämmer med den som momssänkningen orsakade*. Detta gäller trots att de allra flesta kvalitetsökningarna då räknas som rena prisökningar. Och om man därtill i bokklubbsmätningarna skulle ta volym-mässig hänsyn inte bara till huvudboken utan till alla större sålda böckers, skulle prisnivån pressas ytterligare. Det tyder på att momssänkningen inte bara bibehållits *utan prisnivån i t ex bokklubbarna – korrekt beräknad – sjunkit ytterligare* på grund av de dynamiska effekter skattesänkningen lett till.

Svårigheterna för prismätningar gällande böcker var från början helt klarlagda och uppenbara. Bokbranschen har sedan många decennier väntat på en tillfredsställande ansats gällande mätning av dess prisutveckling. Det är beklagligt att detta behov inte uppfyllts i Bokpriskommissionens och SCB:s undersökning.

6. Boken och läsningen

av Kristina Ahlinder och Thomas Wyatt.

Boken måste vara lättillgänglig. Den ska finnas ”överallt” till ett bra pris

Avregleringen av bokbranschen 1970 har starkt bidragit till den professionella och väl fungerande bokmarknad vi har idag. De fria bokpriserna har lett till större och hårdare konkurrens men också till fler aktörer, ökad kreativitet och effektivitet. Idag finns flera hundra yrkesmässigt drivna bokförlag med regelbunden utgivning och omkring 350 välsorterade bokhandlar. Och en så stor andel som 90 procent av svenskarna bor i en kommun med bokhandel. Förutom bokhandeln finns flera tusen andra försäljningsställen för böcker: varuhus, pocketbutiker, bokklubbar m fl som tillsammans starkt bidragit och bidrar till ökad tillgänglighet. Ytterligare en viktig aktör härvidlag är förstås internetbokhandeln.

Sänkningen av bokmomsen 2002, som inträffade under en försäljningsmässigt positiv period, innebar sänkta bokpriser och därmed en kraftigt ökad försäljning. Det har vi kunnat konstatera. Och ännu nära tre år senare slår bokmomssänkningen fullt ut igenom i det pris konsumenterna betalar. Bokpriserna i sig kan därför inte sägas vara ett hinder för tillgängligheten.

Dessa två reformer – avregleringen av bokmarknaden och bokmomssänkningen – har utan tvivel ökat bokens tillgänglighet. Böcker finns idag att köpa ”överallt” till ett lågt pris. Två viktiga grundförutsättningar för att underlätta och stimulera till läsning finns därmed numera i Sverige.

Boken ska läsas av alla

I direktivet till Bokpriskommissionen står att kommissionen inte bara skall följa och granska prisutvecklingen på böcker och verka för att momssänkningen får fullt och bestående genomslag i det pris konsumenterna betalar utan även som mål ha att öka läsningen i alla grupper.

I föreliggande rapport har vi kunnat slå fast att momssänkningen fullt ut och hittills, alltså efter nästan tre år, lever kvar i det pris konsumenterna betalar.

När det gäller läsningen har Bokpriskommissionen i såväl sin rapport nr 3 (SOU 2003:76) som sin rapport nr 5 (SOU 2004:90) understrukit att en period om tre

år är alldeles för kort när det gäller att avläsa förändringar i människors läsbeteende. Ulla Carlsson, Nordicom, Göteborgs universitet och Lennart Weibull, Institutet för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet, skriver t ex att det först i slutet av det här decenniet kommer att vara möjligt för forskarna att ha ett underlag för en diskussion om ändrade läsvanor till följd av den sänkta bokmomsen den 1 januari 2002 (SOU 2003:76, s.62-63).

Således är det för tidigt att bedöma om bokmoms-sänkningen *breddat* läsningen till *alla* grupper. Att den generellt sett lett till att läsningen ökat kan nog alla vara överens om. Vi i bokbranschen vet att försäljningen ökat kraftigt efter bokmomssänkningen. Det tar vi som intäkt för att läsningen också ökat. Att radikalt förändra läsvanorna hos befolkningen, innebärande t ex att helt läsovana grupper blir läsare, måste ses som en komplex fråga och innebära ett långsiktigt arbete. I det sammanhanget utgör bokmomssänkningen bara en del. Förutsättningarna för att detta omfattande arbete skall lyckas är dock betydligt bättre nu när priset, som kanske för många upplevts som en alltför hög tröskel till läsningen, reducerats så kraftigt tack vare den sänkta momsens.

Vad gör branschföreningarna idag för boken och läsningen?

En huvuduppgift för Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Förläggareföreningen är att främja sina respektive medlemskårers gemensamma intressen. Ett sådant gemensamt intresse är att stärka bokens och läsandets ställning i samhället. Vi skulle kunna argumentera för att förlag och bokhandel redan ägnar all sin tid åt det arbetet – hela verksamheten går ju ut på att producera, marknadsföra och sälja böcker – och att några ytterligare arbetsinsatser härvidlag inte skulle vara påkallade. Vi skulle också kunna argumentera för att det läsfrämjande arbetet helt skall skötas av samhället – skolan och biblioteken. Så ser vi emellertid inte på saken. För branschföreningarna är stärkandet av bokens ställning och främjandet av läsningen givetvis av central betydelse.

Att via olika typer av opinionsbildande arbete skapa goda förutsättningar för bokförlagen och bokhan-

deln att verka är självklara uppgifter för branschföreningarna. På olika sätt arbetar vi dessutom sedan många år konkret med att öka och bredda läsningen – både gemensamt och var för sig. Exempel på gemensamma större arbetsuppgifter och aktiviteter är den traditionella årliga bokrealisationen i februari och branschens arbete för att göra Världsbokdagen till en uppmärksammad boktradition i Sverige.

Svenska Förläggareföreningen delar sedan femton år tillbaka ut *Augustpriset*. Syftet med priset är att uppmärksamma och premiera årets bästa nyutkomna böcker på svenska språket i tre olika kategorier. Att Augustnomineringarna och Augustprisvinnarna verkligen uppmärksammas även av konsumenterna har branschen sedan flera år kunnat konstatera.

Sedan tio år tillbaka anordnar Förläggareföreningen också en uppsatstävling för gymnasieungdomar i åldern 16–20 år – det så kallade *Lilla Augustpriset*. Syftet med priset är förstås att stimulera unga människor att själva formulera sig i skrift. Priset delas ut i en skönlitterär klass och i en fackklass.

Föreningen uppmärksammar och premierar också sedan några år tillbaka pocketboken särskilt. I mars varje år delas *Guld-pocketpriset* ut i flera olika litteraturkategorier och i tre olika försäljningsklasser. Guld-pocketpriset är ett försäljningsvolympris till skillnad från Augustpriset som delas ut efter en kvalitetsbedömning av juryer och elektor.

Genom *Stiftelsen Boken i Sverige*, med Svenska Bokhandlareföreningen som huvudman, har ett stort initiativ tagits för att stimulera lokalt läsfrämjande. Det sker i samarbete mellan bokhandeln, biblioteket och skolan under det landsomfattande projektet *En bok åt alla*. Projektet skall ses som en flerårig satsning på barns och ungdomars läsutveckling.

Stiftelsens projektstöd är knutet till en grundmodell som nu prövats under fyra läsår. Det är upp till bokhandlaren, bibliotekarien, läraren och barnen att tillsammans komma överens om de aktiviteter som skall ingå. Aktiviteterna uppvisar stor variation och uppfinningsrikedom och varje ortprojekt får sin egen profil. Även bokhandelsbesök planeras in för klasserna och varje barn får en egen önskebok som gåva. Bidrag har utgått till över hundra lokala projekt till och med hösten 2003. Mer än åttio bokhandlar har

fått klassbesök och bjudit på önskeböcker till sammanlagt femtontusen barn och ungdomar. Elever och lärare i hundrafemtio skolor har genomfört sina läsprogram. Ett nittiototal folk- och skolbibliotek har medverkat med bokprat och lässtimulans. Det sammanlagda branschstödet hittills till *En bok åt alla* från Stiftelsen Boken i Sverige uppgår till nästan tre miljoner kronor.

Vilket åtagande gör branschföreningarna för framtiden?

Sedan flera år arbetar således Bokhandlareföreningen och Förläggareföreningen handgripligt med att stärka bokens ställning och för att öka och bredda läsningen genom egna projekt och genom att som en part tillsammans med andra aktörer delta i större aktiviteter. Detta arbete kommer vi att fortsätta med. Men det viktigaste läsfrämjande arbetet handlar för föreningarna om att fortsätta arbeta för att villkoren för förlag och bokhandlar ska vara så gynnsamma som möjligt. Det rör t ex de juridiska och ekonomiska villkoren för verksamheterna men också de kulturpolitiska förutsättningarna för boken och läsandet. Genom goda förutsättningar för produktion, marknadsföring och försäljning av böcker ökar förutsättningarna för att andelen bokläsare i Sverige ska växa ytterligare.